

89К23
К67

Мөртау
Қосшығұлов
БҰҒАЛЫҚ

30023⁴

повесть
әңгімелер

Мөртау
Қосшығұлов

БҰҒАЛЫҚ

Мертай
Қосшығұлов

БҰҒАЛЫҚ

ПОВЕСТЬ ЖӘНЕ ӘҢГІМЕЛЕР

АЛМАТЫ
«ЖАЗУШЫ»
1989

84 Қаз 7—44
Қ 67

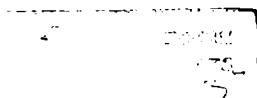
Пікір жазғандар: *Н. Шакеев, Б. Ыбырайымов.*

Қ $\frac{4702230200-036}{402(05)-89}$ 39—88

ISBN 5—605—00039 — X

ББК 84 Қаз 7—44

© «Жазушы» баспасы, 1989

Handwritten numbers and text: 54, 012, 30023

ПОВЕСТЬ

БҰҒАЛЫҚ

Клавдия Дмитриевна дүкенде кассир болып істейтін, бүгін де әдеттегідей сағат екіге он минут қалғанда, түскі үзіліске шықпақ болды. Үйден әкелген түскі тағамдарын столға қойды, алдын ала дайын тұрған шайнекті розеткаға жалғастырды.

Кенет көңілі әлденеден секем алды ма, есік жаққа жалт қарады. Үш жігіттің кіріп келе жатқанын көрді де, жұмыс орнына қарай бет алды.

— Тырп етпе! Дыбысыңды шығарма! Өлесің!— деген қорқынышты сыбыр естіді.

Клавдия Дмитриевнаның көзі тура өңменіне оқталып тұрған тапаншаға түсті. Тұла бойы мұздап, тапаншаға сұқтана қарап, кейін шегіне берді.

— Қозғалма, қозғалсаң атамьн!— деген өктем дауыстан тұрған жерінде тастай қатып қалды.

Келесі бөлмеде отырған қыздың орнынан атып тұрғаны білінді. Бірақ сол заматта оның қасына үшеудің біреуі жетіп барып, бетінен шапалақпен салып-салып жіберді. Қыз қарсылық жасап алыса кетті. Есіктің алдында тұрған екіншісі де қарап тұрмады, қызды тапаншасының құндағымен көкжелкеден қойып қалды. Қыз гүрс етіп еденге құлады. Клавдия Дмитриевна осы көріністің бәрін қас қағым сәтте аңдап үлгерді, бірақ қолынан келер қайран жоқ еді.

— Есікті бақыландар!— дегенде, бұзақылардың бірі мырс етіп күлді:

— «Түскі үзіліс» деген жазу түр есікте, ешкім келмейді.

Үшеуі кассадағы ақшаны асыға-аптыға қалталарына сүнгітіп жіберді. Есікке қарай ұмтылды. Бірінші болып Клавдия Дмитриевнаны нысанаға алған енгезердей дәу жігіт — есік алдында мойнын сәл бұрды да, сұқ қолын шошайтып: .

— Әй, айтпады деме! Тырп етсең, өлесің. Он минут қимылдамай тұр орнында, әйтпесе ту сыртыннан бақылап тұрған біздің бір жігіт өлтіреді сені!— деп зып берді.

Аяқ-қолында жаны жоқ, буыны босап сала берген Клавдия Дмитриевна он минутты күтпеді. Орнына отырып қалған бойы милицияны шақыратын кнопоканы басты...

Милиция қызметкерлері лезде жетіп-жетіп келісті. Бірақ бұл кезде касса тонағандар су түбіне кеткендей ізім-ғайым жоғалып, қарасын батырып та үлгерген еді.

Клавдия Дмитриевна да, қыз да бірде-біреуінің түртүсін жөнді суреттеп айтып бере алмады. Тек қыз ғана құлап бара жатып, өзін ұрып жыққан жігіттің тапанша ұстаған қолындағы якорь суретін көзі шалып қалыпты. Ал Клавдия Дмитриевна кассир болып істеген жиырма екі жылдың ішінде мұндай халге бірінші мәрте кездескендіктен бе, немесе жан алқымға келіп, үрейі ұшып естен тана қорқып тұрғандықтан ба, әйтеуір, тапаншадан басқаны көрмепті. Тек үшеуі де ұзын шашты тіпті шаштары нінін жабады, жастары 20-25-тер шамасындағы жігіттер.

Бұл қылмысты ашу лейтенант Нұрмағамбет Ильясовқа жүктелді.

...Нұрмағамбет дүкен орналасқан ауданды түгел аралады. Көптеген адамдармен сөйлесті. Клавдия Дмитриев-

на және қызбен қайыра тағы әңгімелесті, бірақ қылмысты істің ұшығын таба алмады.

Дүкен қаланың шетінде, үлкен жолдың бойында, бір қабат шағын үйде. Есігінің алдындағы тротуардан ерсілі-қарсылы жұрт өтіп жатыр. Олар қалай көрмейді? Шынтуайтқа келгенде, бұл түскі үзілістің кезі, жұрттың аяғы біршама толастаған мезгіл.

Нұрмағамбеттің милицияға қызметке орналасқанына үш-ақ жыл болған еді, аса тәжірибелі емес. Дегенмен, өз ісіне жауапкершілікпен қарайтын. Ұсақ нәрсенің өзіне көп уақыт бөліп, жүйелі зерттеуге тырысатын.

Міне, қазір де ол дүкеннен шығып, жан-жағына зер сала қарады. Айталық, өзі ұры болса, магазиннен аттап шыққасын не істер еді? Иә, әрине, бірден көптің көзінен жасырынуға, жедел тайып тұруға тырысар еді. Үлкен жолдың бойында таса бар ма? Қай жолмен, қалай кетті?

Магазиннен шыға берісте кішкене қалтарыс бар еді. Бұл — кең аулаға баратын үй арасындағы кішкене жол. Нұрмағамбет сол жолмен жүріп, кең ауланың ішін де көз елегінен өткізді: мұнда екі үй семья тұрады, бірақ үйде күндіз кісі болмайды екен, бәрі де жұмыста.

Қаланың шетіндегі дүкен кассасында сол күні ақша шамалы екен, ұрылар ойлағандай болмаған. Олардың алғаны — бір мың екі жүз қырық үш сом. Әрине, бұл үш кісінің құлқынына түк те болмайды, сондықтан...

Жеңіл де онай табысқа құныққандардың енді қай жерден бой көрсететінін кім білсін? Тағы да осындай шалғай шеттегі кассалардың біріне түсер ме екен немесе қаланың ортасына баруға тәуекел қылар ма екен? — деген ойда болды. Сөйтіп ол із кесіп іздестіруден бір жалқыпады...

Стол үстіндегі телефон безек қақты.

— Сізді тындап тұрмын.

— Кассасын жабар алдында үш жігіт тонап кетіпті. Дөнентаев атындағы көшедегі почтада шағын касса бар,

оны білесің, манағы магазин кассасынан аса алыс емес. Жедел шық, машина есік алдында.

Жиналып жатып Нұрмағамбет сағатына көз салса, кешкі сегізден он жеті минут кетіпті.

— Азғындар, бәрі бір топ па? Жок, сыбайластары ма?— деп, есік алдына шықса, оперативті топ адамдары машинада отыр екен. Машина ілгері жүріп кетті. Олар әп-сәтте дүкенге де жетіп келді.

Сатушының айтуынша үш кісі. Кешкі алагеуімде түрі-түсін байқамаған. Дауыстарынан, әрекет-қимылынан жас кісілер екенін аңғарған. Қимылдары шапшаң, ықтиятты, таңба түсіріп, із қалдырмаған.

Оқиға былай болған еді.

— Майра, кассаны дайындадыңыз ба? Инкассаторлар келетін уақыт таялып қалды ғой,— деді ұзын кірпіктерін жыпылықтатып Ақбаян Тәшеновна.

— Даяр, ақшаны касса дорбашығына салып бекіттім,— деді Майра алабұртып тұрған бастығына таңдана қарап.

— Бүгін көп ақша түсті. Орталық почтампқа хабарласаңыз, бізге кешіктірмей кісілерін жіберсін,— деп ұзын кірпіктерін тағы да қарлығаштың қанаттарындай қағып-қағып қалды. Үлбіреген жұқа еріндерін жымырып алған.

— Ақбаян Тәшеновна, сіз сырқаттанып тұрған жоқсыз ба? Өңіңіз қашып тұр ғой,— деді Майра үлкен көздерін жәудіретіп сыпайы қараған күйі.

— Неге екенін білмеймін, жүрегім қобалжып тұр. Ренжіп немесе қуанарымда жүрегім өстіп белгі беруші еді. Кенеттен қобалжығаным,— деп алқызыл еріндерін ашынқырап, меруерттей жарқыраған әдемі ақ тістерін көрсете сәл қабағын шытынды.

— Сіздің жүрегіңіз нәзік, барометр тәрізді ғой, оны білеміз, аздап суық су ішіп жіберіңіз, қобалжығаны ыз басылар. Қуанарсыз. Бүгін жұма күні ғой. Тыста бір

сұлу жігіт күтіп тұрған шығар,— деді Майра бастығының көңілін көтеріп.

— Біз білетін сұлу жігіттер сылқымдарға сыңар болып, баяғыда қосақталып қалған жоқ па?— деп ол жаңа көрінген жарты айдай қиған қастарын қағып қалды.

— Рас, ол азаматтардың кейбіреулері әйелдерінің айтқанынан шыға алмай мойындары қылдай болып та жүрген шығар,— деді әзіл сөзді жаны сүйетін Майра.

Майра Ақбаянмен қызмет істегелі он жылдан асты. Өз жұмысына берілген, іскер маман, коллективке сыйлы басшы. Сұңғақ бойында бір мін жоқ. Күлімдеп тұратын көзі қандай мейірімді болса, сөйлеген сөзі де сондай мәнерлі. Жан-дүниенді баурап, жүрегінді елжіретіп тұрады.

Майра Ақбаянды құрметтеп қана қоймайды. Туған әпкесіндей жақсы көреді. Шексіз сыйлайды. Айтқанын екі етіп көрген емес.

Қазір де екеуі бір-біріне күлімдей қарасып, жарастықты көңілмен жадыраңқы отырған. Ақбаянның сөзі тағы да сауалдан басталды.

— Дегенмен, қанша ақша жиналды, Майра?

бүгін өзгеше, он сегіз мың жеті жүз тоқсан сом.

Міне, жігіттер де келіп қалды,— деді қуанып, сәлем беріп кіріп келген екі оператор инкассаторды көріп.

— Жақсы,— деп Ақбаян маңғаздана басып өз бөлмесіне бет алды.

— Міне ақша, бүгін күндегіден көп. Мынау — документтері.

— Қанша?

— Он сегіз мың жеті жүз тоқсан.

— Әжептәуір. Хош болыңыз,— деп брезент дорбаны алып, қос жігіт ширақ басып шығып кетті. Сондарынан іле:

— Ұс-та, ұс-таңыз-дар!— деген ащы дауыстар көше жаңғырықтырды.

Почтадағылар атып-атып далаға жүгіре шықты.

— Не болды?

— Ақшаны алып кетті. Инкассаторға шабуыл жасады.

— Кімдер?

— Кім білсін? Үш жігіт.

— Шофердің қолынан пистолетін қағып түсіріп, ала қашты.

— Телефон соғындар, аудандық милицияға — 35-72-72-ге.

— Элиза Аскаровна, Элиза!

— Не болып қалды, Ақбаян-ау?

— Тона-ды, инкассаторға шабуыл жасады. Біреуінің қаруын әкетті.

Жан-жақтан жапырлап келіп қалған сары машиналар почта үйін қоршап алды. Аула қара-құра кісілерге толып кетті.

Фуражка киген, ұзын бойлы, қара торы майор жағдайды тәптіштеп сұрап тұр.

— Міне, үш жігіт былай қарай, үйді айнала гараждарды бетке алып қашты,— деп егде тартқан ақ сары әйел жөн сілтеді.

Машина сол бағытпен ілгері қозғала берген еді, кенет әлдене гүрс-гүрс етіп жарылды.

— Машинаның баллоны атылды,— деді самай шашы ағара бастаған әлгі қара торы майор.— Күн ыстық қой. Баллондар шыдамайды.

Тағы да гүрс етті.

— Неге қамалып қалдыңдар? Әне азғындар, мылтық атып, әлек салып жатыр,— деді әлгі егде тартқан әйел жүрегін ұстап.

Үстіне қара костюм киген орта бойлы жігіт сол жаққа қарай жүгіре жөнелді. Пистолетін қолына ұстап зымырап келеді.

Ор киіктей секіріп, қаруын қолына ала тағы біреуі сонынан ере жүгірді.

— Сақ-тан, сақ-таныңыз-дар!

— Карулы!

— Ағашты паналай жүгіріңдер.

— Сендер, үшеуің алдынан, сендер, төртеуің артынан, сендер машинамен кварталды қоршандар! Жол кесіндер! Көшелерді құрсаулаңдар! Машиналарды тасаға қойыңдар. Көз жазып, қара үзіп қалмайық,— деп майор бұйрық беріп тұр.

Мылтық гүрс етіп атылды. Жұрт енді мылтық даусы естілген жаққа қарай лап қойып жүгірді. Жетіп барса гараждың алдында бір жігіт қанға малынып жатыр.

— Үштің бірі.

— Өзіне сол керек!

— Жаны бар, кимылдайды.

— Сөйлейді.

— Су, су беріңдер!

— Жедел көмек көрсетіңдер,— деді майор.

— Жолдастар, әрірек кетіңіздер! Бұл енді ешкайда кетпейді!

Баспалай топқа жетіп келген ақ халатты екі еркек, бір әйел «жедел жәрдем» машинасына жаралыны салды.

— Қалалық милиция басқармасына,— деді майор.

— Күп,— деді ақ халаттының бірі.

Жиналған жұрт қызыл кресті машинаны үлкен жолға шығарып салды. Машина кең көшеге түсіп батып бара жатқан күнге мандайын тірей зымырай жөнелді. Жол бер, жол бер деп сиренасы зарлап барады.

Жиналғандар көз жазғанша қарап тұр...

— Қалған екеуі ұсталды ма?

— Жоқ.

— Қуып кетті ғой.

— Пистолет соларда ма?

— Соларда шығар.

Қалалық милиция басқармасындағы телефонда маза жоқ.

— Қалған екеуі ұсталды ма?

— Ақша аман ба?

— Жаралының жайы қалай? Тілге келді ме?

— Қайткен күнде де жанын сақтандар, дәрігерлер үзбей күзетсін, қасынан кетпесін,— деген бұйрықтар телефонмен үсті-үстіне айтылып жатты.

Рапорттар жазылып, түсініктер де түсіп болды. Біріншісі — милиция майоры Рахымбек Хамзин. Ол қысқа жазды.

«Біздің қалалық милицияның қылмыс іздеушілер тобына 79-почта бөлімшесінің инкассаторларына шабуыл жасалды» деген телефон хабары түсті. Бөлімшеге жедел жеттік. Үстінде әдеттегідей милиция киімім жоқ та. Операцияны майор Ниязхан Сәлімов басқарды. Үш жігіт шабуыл жасап, шофердің пистолетін ала қашқан. Бірақ ақшаны ала алмаған. Екінші рет оқ атылған жаққа жүгіре жөнелдім. Жол-жөнекей пистолетімді қолыма алдым. Гараждарды бетке алып, тасалап жүгіріп келе жаттым. Кенеттен біреу шыға келіп, тобықтан қағып кеп жіберді. Етпетімнен ұшып түстім. Қарасам, қолында ешбір қару жоқ. Сондықтан оқ атпадым. Сол қолын көтеріп, оң қолын жанына түйіп ұстап, маған атылғалы тұрды. Кенеттен оқ атылды. Қылмыскер құлап түсті. Атқан адам менің соңымнан ере жүгіріп келе жатқан инкассатор Федор Петров екен.»

Майор Хамзин.

Инкассатор Петровтың түсінігі тіпті келте жазылған: «Алматы қаласының бас почтампаның бастығының бұйрығы бойынша, инкассаторлардан ақшаны алып келу үшін жедел почта бөлімшесіне жеттім. Милиция қызметкерлері келіп үлгерген. Екінші оқ атылған жаққа «Реке»

деген жігіт (сол жерде тұрғанда бір офицер оны «Реке» деп атап қалған еді) зымырай жөнелгенде, мен де сонынан жүгірдім. Пистолетімді жүгіріп келе жатып атүсті оқтадым. Үш бұзақының кенеттен шыға келген бірі «Рекенді» тобықтан қағып қалып, жалпасынан түсірді. Екінші рет дайындалып сол қолын жоғары алға көтеріп, барыстай бас салуға оңтайланғанда, мен оны басып салдым. Рекеннің жанын сақтап қалдым.

Инкассатор Ф. Петров.
22.25 сағат. 28.08.8... ж.

Осыдан екі күн бұрын дүкен кассасын тонағандар бір айнала беріп, жинақ кассасына суық қолдарын салған. Неткен тас жүрек баукеспелер. Біздің қалада мұндай жұлымдылар жоқ еді. Қайдан келген жер кезбелер екен?

Осыдан кейін-ақ қалалық милиция адамдары дабыл қағып, топ-топ болып іске кірісті. Қайткен күнде де ізге түсу керек, іздерін кесу қажет. Селдей тасып, ағын судай ағып жатқан миллион халқы бар қала ішінен із табу оңай болып па?

Астанада милиция киімін киіп, погон таққандардың қалталарында үш кісінің фотолары жүр. Қылмыскерлерді қанша іздестіріп жатса да көрдім-білдім деген дерек әлі шыға қойған жоқ-ты.

* * *

— Жараланған кім?

— Тілге келді ме?

— Қалтасында документтері бар ма екен?— деген сұрақтар жауапсыз қалды. Тілге келген жоқ. Жарасы ауыр, көп қан кеткен.

Дәрігерлер жарасын тазалап, жуып, тігіп операция жасады. Қан құйды. Жаралы көзін ашып:

— С-у-у...— деді.

Сусын әлсін-әлсін беріліп жатты.

— Ме-н қай-да жа-тыр-мын,— деді жігіт көзін ашап, айнала бөлмені шолып.

— Ау-ру-хана-да,— деді дәрігер ауруханада деген сөзді ежіктеп.

— Су,— деді қиналып. Тамағы құрғап, кеуіп қалған сріндері сөйлеуге келмейді.

Стакан толы судан екі-ақ жұтты. Іші өртеніп бара жатқандай жанталасады. Сөйлейін десе тілі күрмеліп, икемге келмейді. Мандайынан бұршақтаған тер жастығын жуып кеткендей.

Ақ халат киген, дөңгелек әдемі көзді қара сұр қыз укол салуға келді. Ауруды оң жағына қисайтты да, тебендей шприцтің инесін ақша қарға сұққандай шаншып кеп алды. Сосын халатының қалтасынан термометрді алып сілкіп-сілкіп жіберді де сырқаттың оң жақ қолтығының астына қыса салды. Білегінің бұлшық етінен басып, орнықтырып қойды.

Бастықтар сырқат халін үзбей сұрайды.

— Қа-лай?

— Тілге келді ме? Келсе, анкетін біліңдер.

— Фамилиясын, атын, туған жылын сұраңыз,— деп дәрігерге жалынышты тілек айтады. Ол «шыдасандаршы» дегендей салқын ғана бас изейді. Кімсіндер деп дәрігер олардан сұрамайды. Бастық па, тергеуші ме, прокурор ма, қуғыншы ма — дәрігерге ол қажет емес. Ол адам үшін күресіп жатыр. Адамның өмірі үшін арпалысып, жанталасады. Адам жанын сақтау керек. Адам өмір сүрсін. Адам өлмесін. Жігіттердің бірі кіріп келе жатқанда, дәрігер:

— Кірменіз,— деп қабағын түкситеді. Ол қынжылып, діңкесі құрып, кейін шегінеді.

Дәрігер «сырқатты аман-есен жазсам»,— деп үміттенеді. Ал басқалар қылмыскердің айығып, тілге келгенін күтеді. Сөйтіп сол арқылы қашып жүрген екі бұзақының ізіне түсуді ойлайды.

* * *

Алатаудың шыңынан құлан иектеніп таң бозара бастады. Жан-жануар, табиғат та түнгі ұйқысынан сейіліп, серги түскен. Құстар да ұшып таң сәридегі сырлы саздарына құлақ тұндырады. Күн де ақ бас таудың шыңына көтеріліп алтын сәуле шашады. Бұл кезде алдыңғы бөлмеде диванда қалғып отырған екі жігіт те оянған еді. Үлкен терезеден түскен күн сәулесі бөлме ішін жарқыратып тұр. Майор Сейітқали Жұмағұлов әдетінше, қос жұдырығын түйіп алып, басынан асыра үш-төрт рет айналдырып өтті де, онды-солды қисайып, құрысқан бойын жазып алды. Қасында тұрған жас тергеуші Олег Семенович Васютин үлкен жасыл көздерін жұдырығымен уқалап, арыстанша аузын кереғарыс ашып, есінеп ұйқысын ашты.

Осы кезде есіктен дәрігер көрінді.

— Кіріңіз,— деді майор.

Ол бері жақындап майорға қолындағы тілдей қағазды ұсына берді. Онда сырқаттың дерегі жазылған еді. «Ондасқан Бекербеков, 1958 жыл. Талдықорған, Панфилов селосы...»

Жедел жеткен жауап сырқаттың кім екенін анықтады. Қассаға шабуыл жасағандардың бірі. Бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін Алматы қалалық сотының үкімі бойынша он екі жылға сотталған. Февральда жаза мерзімін өтеп келген. Алматыда анасымен бірге тұрады.

Бұлар бұдан кейін-ақ ізге түскендей болды...

* * *

Магнитный көшесін қақ жарып үй-үйдің арасымен паналай қашып келе жатқан қос қылмыскер бір-бірінен көз жазған жоқ. Сердебек Самғалиев алдында, ал Жасыбек Басаржанов одан он бес-жиырма метрдей кейін. Самғалиевқа бұл жақ таныс. Ол жол бастап келеді. Үшінші серігі бұл екеуінен, бұл екеуі сол үшінші серігі-

нен көз жазып адасып қалды. Самғалиев «не боп қалды екен?» деп артына қарайлап жүгіріп келеді. Мылтық гүрс етті. Тегін емес. Самғалиев енді алды-артына қарамай зытып отырды. Басаржанов соңынан салып келеді. Екеуі алдыңғы көшеге шықты да, ағып келе жатқан жасыл Жигулиге қол көтерді. Іздегенге сұраған деп машина кілт тұра қалды.

— Аэропорт көліне жеткізіңізші?

— Көл, міне, иегіңіздің астында ғой.

— Білемін. Су жағасында бикештер қалып қойып еді, көбірек тосып қалды.

— Отырыңыздар.

— Көпірден өтіп, ар жағына тоқтаңыз.

— Сізге рақмет!— деп бас иіп, оң жақ жағаға бет алды. Сердебек Самғалиев көйлек-майкелерін шешіп қолына алды. Сосын:— Сен де шешін!— деді серігі Жасыбекке.

— Кеудемдегі қыранды қырағылар көріп қалады,— деп қолымен кеудесін нұқыды.

— Ақ-ым-ақ, қыранды кеудене қондырғанша, аш бұтыңа салсаң, осындайда қияға ұшып, ғайып болар едің!

— Ақылыңа рақмет, уақыты келгенде қос тақымға қосақтармын. Сен де жаяу қалмассың.

— Көп езбе, сырт көйлегінді шеш. Аузына ие бол!

— Жақсы.

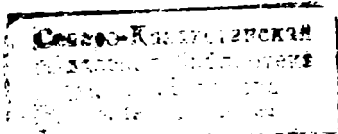
Көл жағасы қаз қатар жатқан кісілерге толы. Ине шаншар орын жоқ. Ығы-жығы.

— Міне, құс базары. Таңдап жатуға уақыт жоқ. Күнге күйіп, ерігіп жатқандар өздері шақырады. Саспай соңымнан жүре бер. Көп жақындама. Көз жазып қалма.

— Қақпанға түспейміз бе?

— Тілің кесілгір! Суға түсеміз. Қос шабақ ұстауымыз керек.

— Шабақтай торға түспесек?

— Көрмеген торың ба еді! Бүгін болмаса, ертең түссің!

— Оған күмән, таласым жоқ.

— Онда несіне қипақтап келесің? Тым болмаса бірекі күн мынандай сұлулардың құшағына шортан балықтай сүнгімейміз бе?

— Мандайынды жартасқа соғып алмасаң...

— Әзірше бұл жерде ондай жартас жоқ.

Жағада қатар жатқандар қос арыққа одырая қарайды. Күнге күйген. Түр-тұлғалары әлде жүйрік, әлде футболшылар ма дегізіп тұр. Сұлулар көз қиықтарын тастап қалып жатыр. Әлі жүріп келеді. Сердебек кілт тоқтады:

— Келісейік. Мені Қарғабеков Серік де.

— Мүмкін сегіз сері, әлде Ақан сері?— дермін.

— Жап аузынды, үлкен адамға тіл тигізбе!

— Мен ше?

— Сен, Жақсылық Құзғынов.

— Құстар әлеміне көштік пе?

— Атаңның басы, құстар әлемі сендей кәззәпсіз де күн көреді. Жаман құзғын болсаң, су түбіне кеткенің, етінді мына көлдің құрт-құмырсқалары жейді.

— Мұнда құрт-құмырсқа жоқ. «Маяктың» иттері мен мысықтарына жем боламын.

— Керек еді, майдан жарыла алмай жүрген ит пен мысыққа сенің тарамыстай шандыр етің.

Құшақ жетпейтін дөнбекше домаланып жатқан жуанның қасындағы сұлудың көзі екеуін алыстан шалды. Мені көр, мұнда кел дегендей. Арқаның елігінше қолдарын күнге жайып керіліп тұра қалды.

— Е, әне ша-қыр-ып тұр.

— Мен де сездім.

— Бір кешке жарайды.

— Қасындағы борсықты саған әдейі арнап бордақылаған сияқты. Өзі де тегін жерден болмауы керек.

— Шатпа. Талай жыл қу тақтайды құшақтағанда

шыққан мүйізін кәне? Оран мына мамыққа! Қос анары қос жастық емес пе.

— Қартандау емес пе?

— Ақымақ, жас қыздардың емшегін емесің бе?

— Маған керегі де сол. Кертіп жейтін сүбе ғой.

Әнгіме үзліп кетті. Екеуі межелі жерге таялып қалды. Қыз мойнын созып, екі езуін резинкадай созды. Сары келіншек аузы толған алтынын әдейі көрсін дегендей, жан тітіркенетіндей мысықша ыржиды да:

— Кеш келдіңіздер,— деді сөз тартып.

— Сәлематсыздар ма, сұлулар! Игіліктің ерте-кеші жоқ,— деді амандасып.

Қасындағы жуан қырынан төцкеріліп басын изеп, аузын анырайтты. Ол да аузы толған алтынын ақтара салды. Сердебектің іші жылып жүре берді. Екеуі де — қалталы адамдар.

— Сіздердің жайлауларыңнан қоныс алуға бола ма?— деді Самғалиев елікке елегізе қарап.

— Бір жарты.

— Коньяк.

— «Орыс арағы» да жарайды.

— «Қазақстан коньягі»,— деді жуан тамсанып, бөксе жағын бір шайқап қойып.

— Екеуі де болады. Қазір, жүгіреміз.

— Ыстықтап кеттік, бір-екі рет сүнгіп алайық.

— Суда тюленьше тулайтын шығарсыз?— деді Самғалиевтың басынан аяғына дейін шолып өтіп.

— Мен семіз мәстекше малтымын. Тюленше тулайтын мына жігіт,— деп ол Басаржановты нұсқады.

— Кет-тік төртеуіміз!— деп қыз жатқан жерінен атып тұрды. Сары қарыны сылқ ете түсті. Көз түскенін сезіп қап, тегін май емес дегендей қос алақанымен сылап-сипай бастады. Көлге бірінші тартты. Ыстық құмға жалпақ май табандарын басады. Май басқан бөксесі онды-солды ыргалады.

— Саудада істейтін сайтандардың жүрісі,— деді Самғалиев іштей қыздың бөксесінен көз алмай.

— Мен де кеттім,— деп екіншісі де сырықтай сирақтарын ақ қарда жүгірген сауысқандай жып-жып басып, ілгері жүгіре жөнелді.

— Екеуі — бір тұқым. Бір табыннан,— деді Самғалиев Басаржановқа сол көзін қысып.

Басаржанов жоғымыз табылды дегендей одан көздерін алмай:— ие,— деп жымиды.

— Суға шомылып алайық, ар жағын тағы көре жатармыз,— деп Самғалиев көлге бет алды.

— Кеттік!— деп Басаржанов соңынан ерді.

— Сен сөзге араласпа, көзің артыңда болсын. Қуғыншы топ көрінсе, судан шықпаймыз. Тюленьді торлай бер. Реті келсе, бұлармен бірінші түнді өткізуіміз керек. Жай-жапсарларын байқап алайық. Майлы жердің кәсіпшіл ісмерлері.

— Мен де солай ойладым.

— Қауіп сезсең, маған аяғымның сіңірі тартылды дей сал.

— Келістік.

Суға жерді сүзе күмп берді, екеуі де су астына жоқ болды.

Суда жүзген қос құрбы да кенеттен кездескен екі жігітке көңілдері толып, сүйсініп қалды.

— Пай-пай! Е-хе! Е-хе!— деп қос құрбының бірі өтірік күлкісін ақтара салды.

Үйректей мойнын қылтыңдатып, маңғаздана қалқи түсіп, үзілген сөзін қайта сабақтады.

— Марфуға, сенің көзің қырағы. Қиядан көрдің-ау скеуін,— деді Шура қос аяқтап, майдалап жүзіп келе жатып.

— Топ жарған жүйріктердің магниті мені әрқашан да алыстан тартады,— деп Марфуға қасын бір қағып жіберді.

— Әйелдері бар ма екен? Шомылып шыға қояйық деп асығыс жүргендердің бірі емес пе?

— Жоқ. Асығыс болса, анау жақын жағаға түседі ғой. Бұлар да серілік құрып жүрген аңшылар.

— Айрылып қалмайық, торлай бер.

— Сен де май құйрығынды түлкідей бұлғандатып қой. Кейбір арғымақ жігіттер мамық төске құмар келеді. Анау қос мамықты кімнің жастанғысы келмейді,— деп, құрбысының төсін негімен бір мезгелді.

— Уа, шіркін!

Сол кезде су астынан қос жігіт қылт беріп, екеуінің қасында қайрандады.

Төртеуі қатарласып жарыса жүзді.

— Судың тамашасы-ай! Ал, кеттік,— деп Самғалиев құлаштап алға тартты. Марфуға оған иек тіреп, құлашын алға сермеп, ілгері жылжыды.

«Қанша қашық кетерсің. Мен де сүңгуір үйрегің» дегендей қалысар емес. Құлашын сермей сілтеп, шалқасынан түсіп, басын қылтындатып, суды қайықтай қақ жарып барады. Самғалиев та шалқасынан аударылып түсіп, мойнын соза «келсең кел» дегендей баяулай берді.

— Жеткізер емессіз. Жүзгіштер тобында сайысқа түскен боларсыз,— деді Марфуға.

— Жоқ, сұлу, ондай бақытқа қолым жеткен емес.

— Дегенмен суда шабақтай шапшаң жүзесіз.

— Сулы жерде өспесем де, жүзуді Алматы арығының жағасында жүріп жасымнан жаттыққанмын.

— Ие, не біздің Алматының арығының жағасында өскендердің бәрі де суға түссе тюленьдей жайнайды.

— Сіз де соның бірісіз ғой, бикеш?

Жұбын жазбай қатарласып кейінгі скеуі де жетті.

— Сіздердің шандарыңызға да ілесе алатын емеспіз,— деді Шура.

— Азды-көпті бойымызда дымқыл денеге жабысқан шаңымыз бар еді, көлге түскен бетте шайылып кетті.

Біздікі әшейін шаңымызды шайып, алғашқы қарқынды басу ғой.

— Екеуінді бір ай су жағасында ұстап, жүзгіштер жарысына жіберуге болады екен.

— Жағада ұстағанның бәрі жүзгіш болса, марқұм менің қайын енем жүзгіштің жүзгіші болар еді. Өмір бойы Қара теңіз жағасында Гурзуфте тұратын еді. Кіндігінен асып, теңізге түсе алмайтын.

— Судан шошынған пәлесі бар да.

— Жоқ, түсінен шошынған екен.

— Жатқан жері торқа болсын, суға батып өлмей, өз қазасынан өлсе.

— Қорқақтар суға кетіп өлмейді, жүзгіштер ғой суға батып шейт болатын.

— Шығайық,— деді Марфуға Самғалиевтың сөзін бөліп. Оны Шурадан қызғанып қалған тәрізді.

— Шықсақ, шығайық.

Төртеуі бірдей шықты. Бикештер орындарына келіп, сүртініп жайғаса бастады.

— Таны-сайық, Жақсылық,— деді Жасыбек.

— Маша, Марфуға.

— Шура, Сағила.

— Серік.

— Маша, жай дастарқанды! Таныстық үшін алып қоялық, қалғаны бар еді ғой,— деді Шура Марфуғаға.

Марфуға газетті жайып жіберіп, қияр, сәбіз, пияздарды кесе бастады. Ортадан жоғары бір шөлмек Қазақстан коньягі бар екен.

— Таныстық үшін,— деп тартып алды. Ұзақ күнге нәр татпаған екеуінің іштерін өртеп жібергендей болды. Нан және тұздалған қиярды соғып жатыр.

— Судан кейін кісінің араны ашылады,— деді Шура құныға жалмандаған қос жігітке.

— Суда көбірек жүріп қалыппыз. Кететін мезгіл таянып қалды,— деді Серік айнала қарап.

— Сұлуларыңыз күтіп қалған болар.

— Сұлуларымыз бізді күтпейді, бізден нәпақа күтеді.

— Нәпақа?— деді Марфуға, не сөз екенін түсінбей.

— Алимент күтеді,— деді Серік.— Сіздердің де жігіттеріңіз тосып қалар,— деді сөзін жалғастырып.

— Біздің жігіттер балалар бақшасына барып жүр. Бүгін сонда қонып қалады.

— Онда кіші топта болғандары ғой.

— Жоқ, ортаншы топта.

Серіктің көңілі орнына түсті. Екеуінің де бастары бос. Жел қалай сокса, солай көшетін қаңғыбас қаңбақтар екеніне қуанып қалды.

— Сағат сегіз бен тоғыздың арасында біздің бастығымыз жасыл машинамен, анау көпірдің алдына келмек еді, неге кешікті екен?— деді Серік.

— ГАИ ұстап, машинасын қаңтарып қойған шығар,— деді Марфуға күліп.

— Тек, онда біз далада қалатын болдық, азық-түлік, киім-кешектеріміз де сонда.

— Келер, тосайық.

Төртеуі де тосты. Зарыға тосты. Күн батып кетті. Ешкім келмеді.

— Не істеу керек?

Төртеуі де қиналды.

Ақыры қос бикеш екеуін қонаққа шақырды.

— Ертең кешкі алтыда көл жағасында тағы кездесейік,— деді екі жігіт.

Қос сұлудың іштері жылып жүре берді.

— Жангелдин көшесімен Кіші станица,— деді таксистке қатар отырған Марфуға.

«Кіші станица. «Жангелдин» деп қайталады іштей Самғалиев қайда бара жатқанын болжап.

Қаланың шеті болғасын ба, бұл жақта жұрт саябыр көрінді. Бұлар мінген машина үлкен кірпіш үйдің қақпасына мандай тірей тоқтады.

— Келіп қалдық. Түсіңіздер!— деп Марфуға шофер-

ға бес сом ұсынды. Машинаның есігін маңдайға соққандай тарс жапты. Бес сом ұсынған келіншектің мырзалығы оған ұнаса да, тарс еткізіп есікті жапқанына қынжылып қалды. Бірақ онысын сездірмей жайдарлы қалып танытып ың-шыңсыз кете барды.

Үлкен темір қақпаның есігі ашылды. Бөгде жандарды көріп танадай төбет арсылдап аулада тартылған сым бойымен алас ұрып жүгіре бастады.

— Рекс, жат орнына!— деп Марфуға зекіп қалып еді, Рекс құйрығын артына қысып, ұясына кіріп жоқ болды. Иесі қорашығының ілгегін сыртынан іле салды.

— Кіріңіздер,— деп есік ашты. Екі келіншек бәйек бола қалды. Бірі тапочка беріп жатса, екіншісі төргі бөлмені ашып, құда түсе келгендей екеуін «жоғары шық» деп құрмет көрсетіп тұр.

— Сусадыңыздар ма? Не ішесіздер? Сыра, шампан, минерал суы ма?

— Сыра жақсы болар,— деді Самғалиев Шураға. Бұл кезде Марфуға поднос толтыра сыра, шампан, бір шөлмек арақ, минерал суын алып келіп столға қойды да:

— Ашыңыз-дар, кім не ішеді?— деп зырылдауықтай дөңгеленіп жүр. Шура тарелке толы тағам алып келді.

Самғалиев арақты ашты да, төрт рюмкені толтыра құйды. Оған қосарлана Марфуға су, сыраны ашып үлгерді.

— Суық шампан ішетін шығарсыздар,— деді Шура Самғалиевқа көз тастап.

— Қой, аш қарынға ішкен шампан кекірте береді,— деді Марфуға.

— Қош келдіңіздер!— деп рюмкелерді шық еткізіп сүзістірді де, жарыса тартып жіберді.

— Аулада душ бар. Алдымен біз шайынып алайық. Шура, сен барып жуына бер, мен тамақ сала қояйын. Көп кешікпей мен де келемін. Содан кейін жігіттер ба-

рады,— деп Марфуға елпек қақты. Қос құрбы шығып кетті.

— Міне өмір, әкем марқұм әдейі құда түскен қалыңдық нақ осылай қарсы алмас,— деді Басаржанов лепіріп.

— Қалыңдығың отырып қалған қыз көрінеді. Ұнай қалсаң мойныңнан құшағын алмас,— деп Самғалиев күлімдеп орнынан тұрды да оң жақ босағада тұрған шифонерді ашып, еппен қайта жауып:— Бұл үйде еркек несі жоқ,— деді орнына отыра беріп.

— Көктен тілегенімізді жерден берді.

— Шы-да, атаман болмасаң да, прапорщик боласың!

— Жетінші кластан желкелеп алған біліммен ефрейтор болсам да маған жетеді.

— Ақымақ, анаған ұнасаң, генерал атағын береді саған,— деп есікті негімен нұсқады.

— Анау не болды екен?— деді есік жаққа негін көтеріп Самғалиевқа көздерін қадап.

— Оның шаруасы бітті. Мана естідің ғой,— деп оң қолын жоғары көтеріп, сұқ саусағымен мылтықтың шапқысын басқандай, екі рет басып-басып қалды.— Бітпесе, орнын тапты,— деп екі қолының саусақтарын бірінін үстіне бірін салып, тор көз жасап көрсетті.

Ол басын ізеді. Тіл қатып үлгермеді.

— Ал біз болдық, сіздер барып шайына қойыңыздар! Су жып-жылы, сергіп алыңыздар!— деп Марфуға бөлмеге кірді. Шашын қокитып, жұмсақ орамалымен орап алған. Шура да стол басына жайғасты.

— Сыра құйыңыз!— деп фужерді ұсынды Самғалиевқа.

Шөлдеген екенсің ғой дегендей, бөтелкені сыздықтатпай, лақылдатып аударып құйды.

— Бол-ды, болды!— деді Шура ернеуінен асып кетем деп қауіптеніп.

Екі жігіт сыпайылық жасап бокалдарын түйістірмек түгіл қолдарына да алмады.

— Кеттік,— деп Самғалиев душтан кейін нұрланып тұрған Шураның бетіне бетін тақап, шығып кетті. Мұнысы зерікпей оңаша отыра тұр, мүлде кетіп бара жатқан жоқпын ғой дегені.

— Шура, музыканы қойсаңшы көңілге желпініс-жел беретін!— деп Марфуға нұсқау беріп жатыр.

Екі жігіт душқа барып жеңіл-желпі жуына салып асығыс қайтып келді.

— Жеңіл буларыңызбен, корольдер!— деді Марфуға.

— Рақмет, корольдің ғашығы!— деді Самғалиев.

— Отыра қалыңыздар!— деп Шура столға шақырды.

Тамақ желініп, рюмкалар бірінен соң бірі босатылып қалды. Музыка ойналып жатыр. Арасында бірлі-жарымды билер де биленіп қалды. Би үстінде бірінің құшағына бірі кіріп, кеудеге кеуде тақалып, ыстық еріндер бір-біріне жабысып та үлгерді. Тамақ дайындайын деп Марфуға ас үйге кетті.

— Басым ауырып кетті-ау, күн тиді ме?— деп Шура екінші бөлмеге кірді.

Самғалиев шамды сөндірді де ас үйге шықты. Сыртын беріп, стол үстін жайғастырып жатқан Марфуғаны айқара құшақтап, мойнынан құшырлана сүйді. Марфуға еркелеген еліктей еміреніп мойнын соза берді.

Бұл кезде қараңғы бөлмеде төсекте шалқасынан жатқан Шураны:

— Басыңыз ауырып қалғаны несі?— деп Басаржанов аймалап жатты.

— Ау, жетті жатуларын, тұра қойындар! Тағам даяр,— деді Марфуға стол үстін жинап жатып.

Самғалиев көзін ашты. Төсектен дел-сал күйде ауырлап тұрды. Аяғын ақырын басып, төр үйге шықты.

— Тәтті ұйқының құшағында жатқан ба едіңіз, жігітім?— деді Марфуға сыңғырлай күліп, алтын тістерін жарқырата, Самғалиевқа көз қиығын тастап.

— Жок, сенің ыстық құшағында балқып кетіппін. Бабыма келіп, маужырап жатыр екенмін.

— Менің құшағымның сондай қасиеті бар,— деп, көңіл төңкеріп тастап, ас үйге шықты.

Басаржанов тышқан аулаған мысықтай аяқтарын еппен басып, жүзі нұрланып, көздері ойнақшып серігінің қасына келді.

Шура жатқан есікке қарап, «қалай?» дегендей басын иеді.

Сол қолының бас бармағын қайқайтып, қалған сауақтарын жұмып, алға бір сілтеп тастады.

Екі дос қосыла жымыды. Самғалиев музыканы ойпатты. Көк жібек халатын жарқылдатып шыға келген Шура Самғалиевқа көз қиығын тастап бөксесін бұлғаңдатып, ас үйге беттеді.

— Уа-уа, шіркін!— деді Самғалиев Шура көзден ғайып болғанда.

Бұл кезде Басаржановтың да көкірегі күмбір қағып тұрған-ды.

— Отыра қалыңыздар, жігіттер!— деп Марфуға мен Шура келіп, стол басына жайғаса бастады.

— Музыканы баяулатыңызшы,— деді наздана Марфуға.

«Веганың» құлағын бұрай салып, орнына отырды. Басаржанов рюмка, фужерлерді толтырып жатқан еді.

— Махаббат үшін алып қояйық!— деп Шура рюмкасын көтеріп, Басаржановқа ұсынды.

— Тамаша тост, кел,— деп Марфуға Самғалиевқа рюмкасын көтерді.

Рюмкалар шық етті де, босап қала берді. Қос-қостан еріндер жабысып қалды.

Тамақ желініп жатыр. Семіз қойдың қабырғасы, майы тамған тауық еті буы бұрқырап алда тұр. Қанша жеймін десең де қолыңнан қағатын ешкім жоқ. Екі жігіт кешеден бері кемел молшылыққа кенеліп қалды.

— Мәңгі достық үшін!— деп Самғалиев рюмкасын көтерді.

Музыка күңірене түсті. Самғалиев Марфуғаны биге

шақырды. Басаржанов орнынан тұрып, Шураның ет-женді білегінен ұстады. Қызып алғандар қыза биледі. Бөкселерін онды-солды ырғалтып, ілгерілі-кейін жұлқып, сирақтарын серпіп тастап секіріп, күй ырғағына елти ілесіп жатыр. Жібек халаттардың түймелері ағытылып кетті. Төртеуі де ақ тер, көк тер боп бусана билеп жүр.

— Уһ, терге малындым,— деп Шура орындық үстінен орамал алып сүртіне бастады.

Күтпеген жерден есік қағылды. Көңілді күлкі кілт тыйылды. «Мен барайын» деп Марфуға халатын үстіне іле салып есікке жүгірді. Самғалиев музыканы бәсеңдетті.

Марфуға бойы ортадан биіктеу, сұр көйлекті, жүзі ашық аспандай, жасы жиырманьң бес-алтауындағы көгілдір көзді келіншекті ертіп келді. Зергер мүсіншінің құйған бұйымындай әдемі құлақтарындағы меруерт сырға ұшқын шашып тұр.

— Танысыңыздар, құдай қосқан қадірлі көршім,— деді Марфуға.

— Белла,— деп келіншек шалқар көлдің қамысының сүйірігіндей ақ саусақтарын ұсынды.

— Серік.

— Жақсылық.

— Сол үшін, таныстық үшін алып қояйық!

— Е, табалдырықты аттап үлгермей, рюмка көтереміз бе?

— Кешіріңіздер! Өзім сасып қалдым. Жалғыз зерігіп отыр едім. Ашық терезеден күй ырғағы менің бөлмеме естілді. Қонақтар барын білмедім. Кіріп шығайын деп келе салып едім,— деп Белла мангаздана сөз тартты.

— Бірақ жүріс-тұрысы, киген киімі кенеттен келе салмағанын сездіріп тұр. Үй-іші қонағының асты-үстіне түсуде.

— Ештеңе етпес. Хош келдіңіз! Музыка қайта ойнады.

Самғалиев көрші келіншекті биге шақырды. Қелін-

шек кергіп қарсылық білдірмеді. Ойнақы, көңілді әуеннің ырғағына елтіп жеңіл қозғалып, жігіттің құшағына сүнгіп кетті.

Жігіт бұл сәтті де қапы жібермеді. Сыпайы тіл қатты.
— Тамаша билейді екенсіз.

Бұған Белла жауап қайтармады. Тек көзі ұшқын атып, жүзі нұрланып, әнтек жымиған да қойған. Кенет:

— Столға отырайық!— деп Марфуға музыканы өшіріп тастады. Бұл— Самғалиевты көрші келіншектен қызғанғаны еді.

«Қап!— деді жігіт іштей қынжылып.— Жаңа-жаңа жақын танысып, көңіліміз жарасып келе жатыр еді. Музыканы аяқтатпай өшіріп тастағанын қараш!»

— Темір, Темірбегің қайда?— деді Марфуға көрші келіншектен жөн сұраған сынай танытып.

— Тольятти қаласына бір айға командировкаға кетті. Бүгін үшінші күн,— деді Белла.

— Ұлың қайда?

— Әжесінде. Үйге әкелмеймін. Әкесі келгенше сонда бола тұрады.

«Мынау нағыз жұмақта жүрген бір перизат болды ғой» деп ойлады Самғалиев.

— Сен жұмысқа барып жүрсің бе?— деп Белла Марфуғадан жөн сұрады.

— Буфетті тапсырғанымға үш күн өтті. Екі жұма дем алмақпын. Оның үстіне мына құдашам Шура да демалыс алып осында кеп қалыпты,— деді Марфуға екі беті албырап.

— Келгені жақсы болған. Красноярскінің сармасылары бұнсыз да күн көре тұрар,— деп Белла күлді.

— Айтпаңыз, маса шағып жүдеп қалам ба деп Алматыға кетіп отырдым,— деп Шура да қостай күлді.

— Тағы алып қоялық. Дем алатын уақыт болды. Жігіттерге де кету керек шығар,— деп, Марфуға сөз ыңғайында елеусіздеу ескертіп қойды.

— Қайтайын,— деп Белла орнынан тұрды.

— Кой, көршімді шығарып салайын,— деп Марфуға да көтерілді. Бәрі тысқа беттеген.

— Түу, шіркін-ай, түнгі ауа қандай таза еді,— деп Самғалиев кеудесін кере дем алды. Айналасын саспай шолып өтіп, қос сұлудың ортасына түсіп қолтықтай жөнелді. Беллаға жанасып, оның нәзік саусақтарын жайлап қысып келеді. Онысы — сенде де ойым бар дегені. Белла да келіскен сынай танытып жанаса түседі. Қысаң қыс дегендей, о да қысады, мамықтай жұмсақ алақанын жазып, сипайды да. Үшеуі қатар тұрған үйге келді. Ауласы кең зәулім үй көрінді. Үйдің кең ауласында бұқа мойын апай төс үлкен төбет бар екен. Белла: «Жолбарыс, бар орнына, жат!» деп шынжырынан ұстады. «Жолбарыс десе, жолбарыс» деді Самғалиев іштей.

— Кіріндер! — деді Белла есік ашып.

Самғалиев Марфуғаны қолтықтап үйге кіре берді. Кірді де таң қалды. Міне — үй. Төрт бөлме. Оның үстіне бәрі де абажадай кең. Үй іші қымбат мебельмен, төрге ілінген кілемдермен жайнап тұр. Жатын бөлмеге де тағы сондай үлкен кілем ілінген. Төр үйде Чехословакия люстрасы нұр төгіп самаладай жарқырап тұр. Сервант іші рюмка, бокал, ваза ыдыстарынан көрінбейді — тіпті ине шаншар орын жоқ десе де болғандай.

— Төрлетіндер. Бір рюмкадан коньяк ішейік. Құр ауыз қалай кетесіздер,— деп жасыл-көгі аралас тоты құс тәрізді хрусталь графинді әкеп столға қойды. Соның арасынша шағын тарелкаға салынған шоколад та жетіп үлгерген. Рюмкалар толтыра құйылды. Таныстық үшін бәрі көтеріп қойысты. Сынар болмасын деп және көтерісті. «Ер кезегі үшке дейін» деп барып тынды. Артық сөз болған жоқ. Рюмкалар сынғыр етіп соғыстырылғанда көңіл айнасы — мөлдір көздер бір-бірін аймалап, сырласып та үлгерді. Самғалиев арсылдап тап берейін деп бұлқынып тұрған кеудесі кере қарыс төбетке жақындап келіп: «Жолбарыс!» деп еркелетіп, үйден ала шыққан шоколадтың бір сынығын «мә, сыбағаң» деп ал-

дына лақтырып жіберді. Аузын арандай ашып, жалақтап тұрған төбет қонақтың сыйын жерге түсірмей қағып алды.

Үйге келсе шам сөніп қапты. Шура мен Басаржанов өз бөлмелеріне әп-сәтте жайғасып үлгеріпті.

— Жатайық,— деді Самғалиев Марфуганы құшақтап.

Бұл — екеуі үшін өмірі естен кетпес тәтті түн еді...

* * *

Қалалық милиция басқармасының бөлім бастықтары генерал Махан Жанболатовтың кабинетіне бүгін әдеттегідей ерте жиналды. Жақында ғана генерал атағын алған, ұзын бойлы, шымыр денелі жас генералдың жүзі сынық көрінді. Қабағы қатыңқы.

— Баяндай берініз, жолдас полковник!— деді ұзын стол басында отырған Сәлімовке қарап.

— Жолдас генерал,— деп Ниязхан Сәлімович баяндауға кірісті.— Қолға түскен адам үшеудің бірі екен. Аздап тілге келгендей болды. Ішіндегі ең жасы. Екеуінен бөлініп қашқан. Үйлерді тасалап қашып жүргенде, көз жазып қалған. Алматыда тұратын жалғыз анасы бар екен. Басқа ешкімі жоқ. Анасы пенсияда, жасы алпыс жетіде. Баласының жайын білмейді. Февральда жазасын өтеп келген, жұмысқа орналаспаған. «Сотталған» деп ешкім жұмысқа алмаған. Қапшағай көлінің сыртында үшеуі жұмыс істеп, сарымсақ, қарбыз өсіріп жүрген. Бірі Орал қаласынан, екіншісі Целиноградтан келген. Ал үшіншісі осы маңнан. Туған-туыстарын таптық. Бұл бағытта жұмыс жүріп жатыр. Қала іші — тыныш. Әзірге олар іске кіріскен жоқ. Жылы-жайлы апанға кірген. Бой көрсетпей тығылып жатыр. Ұзамай шығуға тиіс. Сол кезде андысын андып жүріп қақпанға түсірсек дейміз,— Ниязхан баяндап болдым дегендей генералға қарады. Ол отыра бер деп ишарат жасады.

Сөйтті де өзі орнынан тұрды. Сәл жөткірініп, сөйлейтін сынай танытты.

— Тапа-тал түсте кассаны тонау адам айтса нанғысыз жай. Елдің көбі сенбейді. Дегенмен болар іс болды. Көп сөз таратып, халықты одан әрі дүрліктіруге болмайды. Бірақ халықтың, елдің көмегінсіз біз ештеңе істей алмаймыз, қанатсыз қыран сияқтымыз, қияға көтеріле алмаймыз. Актив комсомолдарды жұмылдыру керек. Олармен байланыс жасап, ескерту жөн. Әсіресе автобус, такси, темір жол, аэропорттарға кісілер жіберіңіз. Ресторан, барларға әлі аяқ баспайды. Түнгі күзет-патрульдарды көбейтіп, квартал-кварталды аралап сүзіп шығу керек. Қалалық партия комитетінің бюросының қаулысы бойынша: қалада «Өрмекші» деген атпен операция жүргізуге шешім қабылданды. Бүгін кешкі сағат жетіден жұмысын бастайды. Әр аудандарда, милицияның тірек пункттерінде жасақшылар топтары шығып, үй-үйді аралап, паспорт режимін сақтау, пәтер тұрғындарын тексеру, тәртіп, тазалық сақтау жүктеледі. Партия, Совет, комсомол, профсоюз активтері операцияға белсене қатысады.

Генералдың даусы зілді болғанмен сөзі қисынды, әрі салмақты шықты. Ұзындығы ат шаптырым кең бөлмеге иін тіресе жиналған жұрт оның сөзін ден қойып аса бір жайдарлы ықыласпен ұйып тыңдап отыр. Генерал сөйлеп боп «қалай, ұқтыңдар ма?» дегендей жұртты жағалай бір шолып өтті.

Бұдан кейін қаралған мәселе бойынша қалалық милиция басқармасының аға офицерлері аудан-аудандарға бөлініп, тездетіп іске кірісетін болды.

* * *

Біреп күн өткен соң есін жия бастаған жаралы енді тіл қатып, кісімен сөйлесе алатын дәрежеге жеткендей көрінді. Өзі сығыр көзін әлсіз жылтырата ашып жан-жа-

ына, жатқан орнына таңдана, сұқтана қараудан бір жазбады. Қайда, неге жатырмын деген дүдәмал ой санынан кеткен емес. Қасындағы орындыққа жайғасқан ақ халатты сұрша-қыз оны күзетіп тапжылмай сіресіп отыр.

— Бұл қыз кім?— деп жаралы іштей ойланып көзін жұмды да:— Су,— деді. Сөйлеуге шамасы келмеді. Екі еріні бір-біріне желімдеп тастағандай ашылмайды. Қызға қарайын десе дәті шыдамайды. Бұ қалай? Көзі құрғыр да «көрме, көрме!» дегендей тас жұмылып алған.

Медсестра қыз қалайы қасықпен тандайына су тамызды. Сәлден соң дәрігер кеп сырқаттың жүрек соғысын тындап көрді де, ертерек сауықтырып қатарға қосу керек деп ойлап, күре тамырдан қан жіберді. Сөйтті де:

— Құзғындай мың жасайды,— деп қызға сыбырлады да, тысқа шығып кетті.

Аздан соң сырқат мән-жайды білмек боп медсестра қыздан жөн сұрады.

— Қайда жатырмын?

— Ауруханада.

Бірақ жұмған көзін ашпады. Сұлқ жата берді. Жарқырап тұрған бөлмедегі өмірді көргісі келмейді.

— Қандай ауруханада?

— Кісі емдейтін аурухана.

— Су?

Қыз тандайына су тамызды.

— Молырақ.

Сырқат көзін ашты. Бірақ Надяға тура қарай алмады, көзіне көзі түссе бұрып жібереді. Тайсалақтайды, жалтақтайды.

— Мамам келді ме?

— Қел деп хат жазып па едіңіз?

— Бір көріп қалсам дегенім ғой.

— Фамилияң кім?

— Ондасқан Бекербеков.

— Неше жастасың?

— Отызға он айдай қалды.

«Енді өлмейді, мың жасайды» деді іштей Надя. Со-
сын:

— Мұнда қайдан келгеніңізді білесіз бе?— деді сыр-
қатқа тесіле қарап.

— Ептеп сеземін,— деп көзін тас жұмды.

Қыздың көзі шатынап кетіпті. Өнменін тесіп жібе-
рейін деп тұр. Қаратпады. Сырқат: «Мынау шайтан кім-
нің қызы, танымын ба?» деп ойлап қалды іштей.

— Жараланғаныңызды білесіз бе?

— Біреу атып салды.

— Неге?

— Пистолеті оқтаулы болған соң атып жіберді. Өліп
кетпеппін, жан сақтаушым,— деп Надяға көзінің қы-
ғымен қарады.

— Үлгересіз. Асықпа ол жаққа!

— Өзім де барғым келіп жұлқынып тұрғамын жоқ.

— Гапу ет!— деп Надя бөлмеден шығып кетті. Келесі
бөлмеде отырған екі жігітке сырқаттың тіл қатып жат-
қанын хабарлады. «Аты-жөні, адресі дұрыс. Әзірше сол
жетеді. Дәрігердің ұлықсатынсыз мазаламайық бейшара
жаралыны»,— деп милиция қызметкері күлді.

— Күшін жинап, айыға берсін,— деді сом денелі жі-
гіт Надяға.

— Күшін жинағасын мені төбемнен бір салып, зытып
отырса не істеймін?— деп қыз тістерін жарқырата күлді.

— Қасқырың әлі ол белеске жеткен жоқ. Қорықпа-
ңыз!— деді екінші жігіт.

— Қорықпағанда, қол-аяғы бос жатқан жоқ па?—
деп Надя жорта қауіптенген болды.

— Біз не бітіреміз? Осында ай қарап отырмыз ба
сонда?

— Бәсе... Милиция қорғанымыз деп бекер айтпайды
екенбіз ғой,— деп Надя жымынып күлген бойы бөлмеден
шығып кетті.

Кос бұзақы Марфуға мен Шураның үйін емін-еркін жайлап, екеуімен ойнап-хүліп, көңілді уақыт өткізгенмен, көкірегін тырмалаған қайғы-қасірет маза бермеді. Сауысқаннан сақ Самғалиевтың кірпігі сәл айқасса болды, қарсы алдарында қызыл жағалылар мылтығын кезеп тұра қалады. Далада тықыр естіліп, ит үрсе, келіп қалғандай шошынып селт етеді. Мынау тұқылынан ұстаған шолақ бақыт сынаптай сып беріп, қолдан шыққалы тұр. Бұл үйден қалай кетпек? Кездейсоқ кездескен жұмақтан кімнің кеткісі келеді. Елтіген екі сұлу біздің бөрінің бөлтірігі екенімізді сезбейді. Білсе зәрелері ұшып, естері шығып, ойбайлап үйден ата жөнелер еді. Енді қайда бармақ? Шіркін-ай, қанатым болса, аспанды қырандай шарлар едім! Жаратылысында адамға неге қанат бермеді? Бір-бірін түртпектеп кең дүниеге сыймай жүрген адамдар көкте де бәрібір жұлдызы жарқырай қоймас...

Есік ашылып кетті. Марфуға:

— Ұйқың қанды ма? Тұратын уақыт болды. Тамақ даяр,— деп еркелеп кеп жігіттің ерініне ернін қадады... Сәлден соқ:— Шура, өлісіндер ме, тірісіндер ме? Аю сияқты апаннаи шыққыларың келмейді ғой, түге. Не болған сендерге,— деп Шураға жорта тиісті. Бірақ үнінде зіл жоқ-ты.

— Тұрып жатырмыз,— деп Шура өз бөлмесінен үн қатты.

Самғалиев жуынбақ болып аулаға беттеді, Басаржанов сонынан ере шықты. Тәр үйге дастарқан жайылған, стол үстіндегі тамақта қисап жоқ...

— Тезірек жуынып, қарын тойдырып алайық. Бізді бұдан басқа стол тосып тұрған жоқ,— деді Самғалиев Басаржановқа сыбырлай.

— Әкемнен ең болмаса тышқақ лақ та мұра қалмапты. Көзі тірісінде барын шашып, ырду-дырдумен

жүре беріпті. Ол марқұмның сүйегіне ендігі қына шығып үлгерген шығар.

— Сүйегіне қына қайдан шықсын. Сасық күзен әлдеқашан кеміріп тастаған жоқ па?!— Самғалиев кекесін күлді.

— Әкем марқұмның сүйегі асыл болатын, көрінген күзеннің тісі бата бермейді.

— Сенің әкеңнің көріне түскен кәрі күзен емес, жас, азу тісі мықты алғыр күзен болмасына кім кепіл.

— Болса болар. Әйтеуір, қалай десек те, әкейдеп мұра қалмай жер бетінде тентіреп қалған жоқпыз ба?

Самғалиев серігінің мысын басып, бір жола тұқыртып тастамақ болды.

— Ақымақ, сен де сондай күзеннің бірісің. Күзен болмасаң, көрге түспес едің,— деп тіпті жерге кіргізе шөкелетіп тастады.

— Дәмімді көзім тірісінде көрден жазғасын амалың не?— деп Басаржанов күрсінді. Көр мен түрмені салыстырып, тең көрген сыңайы еді бұл.

— Дәмінді тағдыр жазды деп тұрсын ғой, ақымақ. Тағдыр жазған жоқ, өзің аш бөрідей сол жаққа жастайыннан қарап ұлып өскенсің. Жүрген жоқ па, өзіндей өндіршіндей жігіттер машинаның құлағында, самолеттің қанатында ойнап.

— Бұларды менгеру үшін бас көтермей оқу қажет. Оқығаныңды зердене тоқи білетін ми қажет. Менде осы ми жағы кем соғып жатыр-ау деймін.

— Ақымақ, бір бөлісі кем, тоқсан тоғыз дейсің бе?

— Ие.

— Ендеше жарыған екем серікке.

— Сол екен ғой сенің менен қалмай бірге сырғақтап жүргенің.

— Ақымақ, асықпа, көп ұзамас, ертең-ақ сендей әпербақанды тобықтан қағып бір-ақ ұшырып түсер. Сонда көрерсің кім болғаныңды.

— Әй, бір күн өмір сүрсек те жақсы сөз айтшы. Тө-

бемізден төнген үрей бұлты онсыз да жүрегімізді сызда-
тып жүрген жоқ па,— деді Басаржанов тұнжырап.

— Немене, күн жаумай жатып сіркең су көтермей
қалды демнің арасында. Шыда. Атаман боласың деген
сөз бар емес пе еді қазақта,— Самғалиев жолдасына
дем бере сөйледі.

— Атаман боламыз деп жүріп азғынға айналып кет-
песек болды да, әйтеуір,— Басаржанов өмірден түңіле
қол сермеп қалды.

— Енді қолыңды өкінішпен қалай сермесен де өткен
күн бәрібір оралмайды. Онан да мықа тығырықтан шы-
ғар жол қарастырған жөн.

— Қарастырғанда не істейміз,— деді Сердебекке сұ-
раулы кескінмен жаутандай қарап.

— Кешті күтеміз. Екеуі де жұмысқа бармайды. Күн-
діз осында ойнап-күліп жата береміз. Кешке сарымсақ
есірген кісіге барамыз. Білдің бе?

— Білдім.— Жасыбек басын шұлғыды.

Екі жігіт осыған байлам жасады. Одан арғысын тағ-
дырдың бұйрығына қарай көре жатармыз деп шешкен.

— Һа, Һа! Тыста аздап тұра тұрайық. Ауаның жұпар
нісі-ай! Һа! Һа!

— Біздің үйдің ауласы да осылай шешек атып тұру-
шы еді-ау...

— Бар, анака қол ұшын беріп, жемісін жинасып
қайт. Әйтпесе анадай биік ағаштың ұшар басына шығып,
жемісін теріп үзіп алып тұрғанда жерге топ етіп түсіп
жазым болып жүрер,— деді Серік екіұштылау сөйлеп.

— Ие, сорлы анашым,— деп Жасыбек көзін тарс жұ-
мып сағынышын сездіріп өтті.

— Анашым деп зарығатының бар, емшегін еміп қа-
сында неге отырмадың?

— Ерте суалып кетті.

— Сендей ашқарақты тойғызу үшін екі емес, төрт
емшек те жетпес.

— Екі емшекке де тойып жүргем.

— Жетті,— деп Сердебек үйге кірді. Жасыбек сонынан ерді.

Шалқая ашылған үлкен терезеден кең бөлмеге тау бөктері анық көрініп тұрған. Есіктен кірген жігіттерді жайлы самал желпіп өтті. Тоты құстай сыланған қос сұлудың жұпар иістері танауларын қытықтады. Стол үсті толы жемістер, ет, колбаса, арақ-шарап, сусын...

— Отырыңыздар,— деп Марфуға назданды.

— Жасыбек қызметіне кіріс, құя баста— деп Шура сөзге араласты.

Екі жігіт стол басында бұрынғы орындарына отырысты. Серік үлкен жарты литрлік шөлмекті алып «Посол арағы» деген жазуды дауыстап оқыды.

Жасыбек сыр бермеді. Досына қадалды, онысы «ақымақ» дегені.

— Күйсайшы, сауатынды ашқын келсе, кітап оқы,— деді Сердебек ескертіп.

— Аш қарынға ғылым ұяламайды,— деді Шура.

— Арақ жүреді,— деді Марфуға әнгімеге шырай беріп.— Келіндер! Ал, алдык!..— деп лықылдаған рюмкасын Сердебекке ұсынды.

— Бүгінгі күн қамы қалай?— деп Шура сөз тастады.

— Сарымсақ өсіретін кісіміз бар еді. Түс ауа соған барамыз,— деді Самғалиев Марфуғаның жүзіне сынай көз тастап.

— Тамақтан кейін дем алындар. Әлде қала аралайсыздар ма?— деді Марфуға.

— Мына ыстықта ма?— деді Шура қасындағы жігітке көз қиығын тастап.

— Мына киіммен елді шошытамыз ғой,— деді Жасыбек.

Өзі құлағына дейін қызарып кетті.

— Салқын үйде жатып дем алындар! Кешке қарай шығарсындар,— деп ақыл салды Марфуға.

Шура көкшіл көзін көтеріп, «кетпендер!» дегендей жалына қарады. Өзі бұрынғыдан да құлпырып жарқы-

рай түскен. Жібергісі келмейді. Қимайды. Жігіттерге де керегі — осы.

Жасыбек «келістік» дегендей басын изеді.

Шура қуанғаннан күліп жіберді. Жан толқыны лықсып сыртқа шықты. Сағат беске дейін қозғалмауға келісті. «Қаламыз, кетпейміз» деген сөздер — қос сұлу күткен жылы сөздер еді...

Кешке қарай бәрі үйден шықты. Марфуға: «Сендер аулада тосындар, мен такси ұстап әкелейін» деп белін бұраңдатып, қайқан қағып жөнелген. Күн төбеден ауса да ыстығы әлі қайтпаған. Тымырсық. Ағаштардың бастары тас болып қатып қалғандай қозғалмайды. Бұта-бұтаны аралап гу-гу ұшқан шыбындар бақша ішінде тұрған бұларға маза берер емес. Дәу бір ара зуылдаған бойы Шураның мойнына жабысып қона кетті.

— Ах!— деп Шура алақанымен қағып жіберді.

— Ара да сізді жақсы көреді. Тәтті екенсіз,— деді Жасыбек.

— Ащы менен тәттіні татқан біледі.

— Ара да татып көрді.

— Кеттік,— деп Марфуға қақпаның есігінен басын изеді.

Таксимен үйреншікті үйге келді. Бағбан жоқ. Самғалиев зып беріп үйге кіріп кетіп еді, әлден соң қайта шықты.

— Жоқ,— деді ол машинаның ар жағына жайғасып.— Бүгін келмейді. Машинасының карданбалы істен шығыпты. Жигули жөндейтін автосервизге кетіпті.

Сол кезде Шура бұлар күтпеген тосын жайды айтып салды.

— Оны ОБХСС алып кеткен еді ғой,— деді күліп.

— Не істейміз?

— Кеттік үйге?— деді Марфуға.

Үйге келгеннен кейін Самғалиев пен Басаржановқа не істеу керек деген сұрақ екеуін жай таптырмады.

— Ең алдыменен мына киімдерді ауыстыру қажет.

Көшеге шықсақ бітті, қарсы келген қыран кәздер: «Документтерінді көрсет» деп бірден тарпа бас салуы ғажап емес... Амал жоқ, келіншектерден ақша алып, өздерін дүкенге жіберу керек.— Екеуі де осы шешімге тоқтады. Ақыры Марфуғаны оңаша шақырып алып:

— Анау тиынын теңге жасайтын бағбан бізді ұмытты. Ол бізді, біз оны таба алмай жүрміз. Ертең кешке кездесеміз. Күтсін деймін, көшеге шығып серуендеп қайтайық десек мына түрімізбен қайда барамыз? Ел-жұртты шошытамыз ғой. Тіпті жұтап тұрмыз.

— Не істеу керек?— деді Марфуға мойнына қолын салып, «көп созба!» дегендей.

— Тым болмаса екеумізге арзандау екі көйлек...

— Ол оңай, дүкен алыс емес, екі-ақ квартал, қазір алып келемін.

— Екі сандалет болса... мен қырық бір, Құзғынов ата-бабасынан бері қырық екінші киеді.

Марфуға жинала бастады.

— Марфуға жаным, сен көгершіннің балаларындай болсын деп екеумізге бір түсті алма, екі түстіден ал.

— Ұқтым, құп болады. Әдемісі — сенікі.

— Қалғаны — оныкі,— деді Самғалиев көңілденіп.

Екі жігіт сыптай киініп алды. Көңілдері аспандап, қабақтары шұғыл жадырап, жайнай түскен. Бүгін де көшеге шықпайтын болды.

Қос сұлу стол дайындап, музыка ойната бастады.

* * *

Сентябрь айының орта шені. Күн ашық. Аспанда қойдың шарбысындай жұқа бұлттар ойдым-ойдым ілінген. Бүгінде кешегідей ыстық болар деп ойлады үйден шыққан генерал Жанболатов аспан әлемін шолып өтіп. Бөлмесіне кірсе, кондиционер жұмыс істеп тұр. Бөлме іші қоңыр жай салқын.

Генерал дайындала бастады. Сағат тоғызда опера-

тивтік кеңес өткізбек. «Жолдас генерал, кіруге ұлықсапта?» деп бірінен соң бірі басқарма офицерлері ішке кіріп жатыр.

— Жаңалықты бәріңіз де білесіздер,— деп генерал сабырмен сөзін бастады. Сақтық кассасына түскен екеуі серуендеп жүр. Оны азсынсаңыздар, кеше түсте үш адам тағы да дүкен кассасын тонап кеткен. Қарулары бар. Кассирдің айтуы бойынша, қарулары пистолет,— деп бөлме ішін бір-шолып өтті. Сосын сөзін қайта сабақтады.— Біз оларды екі топ деп санап, іздеуге екі топ құрдық. Майор Сәлімовтің бұрынғы тобына капитан Көбеновты, лейтенант Нұрмағамбет Ильясовты белгіледік,— деп, «қарсы емессіз бе?» дегендей Көбеновке қарады.

Өткен түнде жүргізген «Өрмекші ұясы» атты операция бірталай нәтиже берді. Паспортсыз жүрген, қалада тіркелмей жұмыссыз сенделген кезбелер, жатып ішер жалқаулар, арамтамақтар, маскүнемдер ұсталып, тиісті орындарға шұғыл тапсырылған. Ендеше бұл бастама жеміссіз емес. «Өрмекші» операциясы үзбей жалғастырып, жандандырып отыру көзделген-ді.

* * *

Капитан Серғазы Көбенов жас болса да, тәжірибелі, өмірден көргені мен түйгені көп, зерек жігіт. Жолдастарының арасында жасы да, үлкені де сыйлайды, беделді.

Кеше дүкенге де, жинақ кассасына да өзі барып көрген. Екі ұрлықтың да, дәлірек айтқанда, екі ұрының да әдісі бірдей — кісі жоқта кіріп барып, кассадағы бар ақшаны сыпырып, зым-зия жоқ болады. Қазірше із тастамаған сияқты.

Оның не ойлап отырғанын білу оңай болатын: толғандырған ойының бір түйінін тапқанша ол алдына ақ қағаз қойып, соған әр түрлі сурет салатын, сол суретте өзін күйзелткен нәрсені бейнелендіріп, сынаптай ұстатпай тұрған жұмбақтың тұсына сұрақ белгісін қоя бере-

тін. Міне, қазір де ол бір парақ қағазды алды да, сурет сала бастады.

Жолдастары жиналғанша, ол өзі салған суретке қарап, үнсіз отыр. Жұрттан бұрын келген Нұрмағамбет оның қасына барды да, суретке көз жүгіртті. Иә, капитанды да толғантқан сол бір сұрақ: ұрылар қайда барып тығылған, қалай қарай қашқан? Қағаздың жоғарғы жағында дүкен үйі. Есіктен шыға берісте төрт-бес сызықша тұр, бұл ұрылардың қашқан жолдары іспеттес, ал сол сызықшалардың тірелген жерлеріне қыпша бел сұрақтар белгісі қойылған. Нұрмағамбеттің түнімен ұйқысын бейжай қып қайта-қайта бөлген де сол жәйіттер еді.

Қағаздың төменгі жағында тағы да сұрақ белгілеріне тірелген сызықшалар.

— Бұл өзі екі топ ұрылар емес пе екен?— деді Нұрмағамбет. Оның дұдамал даусына, қобалжи түскен өңіне қарағанда, капитаннан сұрап тұрған жоқ, іштегі ойы еріксіз сыртқа шыққандай.

— Жоқ, меніңше, екеуі де — бір топ. Әдісі бір, ұрылардың саны — бір, қашу жолы — бір.

— Бір жұмада екі жерге ұрлыққа түскен. Қалай қорықпайды? Бізді таң қалдырып отырған мәселе, міне, осы.

— Есебі дұрыс олардың. Қалада сырттан келген жат ұрылар бар, олар тезірек мол ақша тапқалы жүр деген пікір тусын дейді біздерде. Бірақ менің ойымша екі ұрлық та — бір топтың ісі...

— Тәжірибелі кэззаптардың біреулері болды-ау, шамасы...

— Оны ұстағасын білеміз...

Капитан сурет салған қағазына біраз ойланып қарады да, бірден умаждап, урнаға атып жіберді.

— Жарайды. Саған тапсырма: тағы бір мәрте оқиға болған жерді көзден өткіз. Көрші-қолаңнан сұрастырып көр, жинақ кассасының адамдарымен сөйлес, ұрылардың түр-түсі, киімдері, көзге түсерлік белгілері жайлы сұрас-

тыр... Мен бастықтарға кіріп, жағдайды айтып шықсам...

Ол қалың бұйра шашын салалы саусақтарымен кешік қайырып алақанымен сипады да орнынан тұрды. Ұзын коридормен келе жатқан Нұрмағамбет кенет ойға шомып: «Айтпақшы, дүкенде істейтін қыз ауруханада жатпаймын, емделмеймін деп дәрігердің кеңесіне құлақ аспай жұмысқа шыққан. Кемінде бір ұрының түр-түсің, кескін-келбетін айқын суреттеп айтып бере алатын кісі — сол болуға тиіс, — деді ішінен күбірлеп. — Бәрін әзірше жиыстыра тұрып сол қыздың өзімен сөйлесем қайтеді. Мүмкін жұмбақ түйіннің бір ұшығы шығып қалар».

* * *

Дүкен кассасында кісілер кезекте тұр екен. Біршама күтіп отырды да, адамдар жұбын жазбай келіп жатқасын, бөгет жасамайын деп Нұрмағамбет сыртқа шықты.

Есіктің оң жағы биік те ұзын цемент дуалмен жалғасып жатыр. Әрине, магазин кассасынан жүгіре шыға, ұрылар дуалға жармасып жатса, жұрттың көзіне түскен болар еді. Сол жағы — аула. Ауланың есігі ашық екен, ішке кірді. Кіре берістегі жолдың екі жағындағы екі үйде бүгін де ешкім жоқ. «Егер мына дуалдан қарғып өтсе, ар жағы тағы көше, тарлау, тыныш көше. Бірақ қарғып түскен кісілерді ешкім көрмеген. Мүмкін, ұрылар қарғып өткенде, көшеде ешкім болмаған шығар, ә?»

Ол айналып өтіп, екінші көшеге шықты. Екі машина кездесе қалса, қысыла жүретін тар көше. Кішкене арықтың бойына көкке бойлап иін тіресе ағаштар өскен. Тропуары да көшесіне сай екі кісі қақтығыспай ығысып жүретіндей жіңішке, тар. Атырабына көз жүгіртті — тірі жан көрінбеді. Мұндай көшеде танертен жұмысқа бара жатқандар мен кешке жұмыстан қайтқандар болмаса, кісі аз жүреді. Тыныш көшенің тұрғындары да тыныш адамдар болады. Бірақ ерекше кездейсоқ бірдене болса, бірден көзге түседі. Ересектер күндіз жұмыста

болғанмен, балалар сірә үйде ғой. Мүмкін, балалардың көңілін белгесі жәйттер болды ма екен? Сұрастырып, іздестіру керек.

Дуалдың ар жағынан адамдардың дабыры естілді. Нұрмағамбет асыға жүгіріп аулаға келді. Оң жақтағы үйден сақалы омырауын көмкерген шал шықты.

— Не ғып жүрген адамсың? Не керек мұнда?— деп бірден тиісе кетті.— Сыртқы есіктің ашық қалатынын пайдаланып, біздің бөшкелерді қозғап жүрген сен емесісің?— Нұрмағамбетке күдіктене қадалды да, бірден шабуылға көшті:— Сіз не ғып жүрген адамсыз? Мұнда не шаруаңыз бар? Кімге келдіңіз, ә?

— Жәй...

— Кеше біреулер жәй ғана келіп, дүкен кассасын сыпырып кетіпті. Сен солардың ақылшы серіктерінің бірі емесісің? Тұнжыраған түрің жаман көрінеді.

— Жо-оқ, ата,— деп күлді Нұрмағамбет.— Мен соларды іздеушілердің бірімін... Жалынан сипатпай қашып құтылып кетті. Енді, міне, ізін таппай сарсылып әуре боп жүрміз...

— А-а... Дегенмен, документіңізді көрсетсеңіз екен. Осы күні екінші бірі біздей қарттарды алдап кетеді.

Документпен танысқансын көңілі көншіп, орнына түсті. Сақалын тарамыс саусақтарымен тарамдап күлімсіреді:

— Ұстаймын деймісің, балам?— деп шүнірек көзін сығырайта қарады.

— Ұстаймыз. Із қалдырмайтын, таптырмайтын, түбінде сұраусыз-бұраусыз кететін қылмыс та, қылмыскер де болмайды...

— Иә, бұл сөздерді газеттен талай оқығам. Бірақ менің мына көршімнің үйін өткен жылы декабрьде тонап кеткен-ді, ал әлі ұрылары табылған жоқ, еркін асыр салып жүр. Жылдар бойы жинаған заттары сол кетуден әлі кетіп барады. Солай.

— Фамилиясы кім?

— Кімнің? Ұрылардың ба?

— Ұрылардың аты-затын білсем, мұнда келем бе?— деп күлді Нұрмағамбет.— Көршіңіздің фамилиясы кім? Үйін тонап кеткенін милицияға білдірді ме?

— Жо-ок. Мен екі-үш рет айтқам: «милицияға бар, хабарла» деп. «Бәрібір таба алмайды, қайта-қайта шақырып, сергелдеңге салып, босқа күттіріп, уақытым кетеді» деп бармай қойған.

— Ұрылар қайтадан әкеп береді деп жүр екен ғой.

— Тос-сып жүр, әкеп береді деп.— Шал сақалын бір сипап қойды.— Қазір кейбір жылпостар қарызға деп сұрап алған ақшаларын, ұзын арқан, кең тұсауға салып, қайырмай жүр ғой,— деді шал Нұрмағамбетке тәсіле қарап.

— Сондықтан бір қазақ: ақша сұрай келген жас жігітке: «Қарағым, менен ақша сұрама, ақыл сұра» депті,— деп Нұрмағамбет күлді.

— Міне, балам, сол қазақ нағыз ақыл тапқан қария болды. Бұрынғылардың жөні бәлек қой. Алда-жалда біреуден қарыз алса қайткен күнде де мезгілінде әкеп беруге тырысатын. Ал, осы күнгі кейбір оқығандар сара жолдан шығып, кәсіп емес нәрсені кәсіп ететін бопты. Амал не? Олардың көбі бөтелкелес достар ғой, балам,— деп, өкінішпен басын шайқады.

Әңгімелесетін кісі таба алмай, көрші-қолаңнан замандасы жоқ іш-құса боп жүрген шал шешіле сөйлеп бұны көпке дейін жібермеді. Сағатқа жуық әңгімелескенмен, өзіне қажет ештеңе таппаған Нұрмағамбет сыпайы қоштасып, дүкен кассасына қайыра оралды.

Кассир оны бірден таныды. Бірақ мән-жайды сұрап білуге мұршасы болмады. Сапырылысқан жұрт алдын босатпады. Бірі келіп, бірі оны-мұнысын алып, жөндеріне кетіп жатыр.

Нұрмағамбет те қазіргі сапырылыстың ау-жайын жіті түсінді.

— Мен кешке қарай жұмыс уақыты бітер қарсаңында

соғайын, қарсы болмасаныз,— деді Нұрмағамбет сыпайлық танытып.

Межелі уақта ол дүкенге қайта соққан. Қыздың аты Гүлжамал екен. Сол күнгі қорққаннан болар, әлі күнге дейін басы ауыратын көрінеді, тіпті қаттырақ жүрсе, көзі қарауытып, теңселіп кетеді. Нұрмағамбет оны сүйей қолтықтап алды да:

— Екі жастың осылай жүргені жөн болар,— деді ол қыздың бетіне күлімсірей қарап.

— Бейтаныс екі кісіге жараспас, таныс біреу көрсе, ұят қой, ағай,— деп ол қолын тартып алмақ болды. Нұрмағамбет жібермеді.— Бұл көшеде таныстарым көп кездеседі. Секіртпе келгір қыздардың бірі болмаса бірі теріс ұғып, Мұратқа жазып жүрмесе игі еді.

— Мұратың кім?

— Бірге оқыған, бірге өскен жігіт. Қазір Қиыр Шығыста, оңтүстік Сахалинде теңізші. Айтпақшы қару ұстаған ұрының қолында якорьдың суреті барын байқағам. Тушпен салынған сол сурет Мұратта да бар болатын. Соның ұқсастығына таң қалдым.

— Қырағы екеңсіз.

— Рас. Қайрыла қарай бергенде көзім түсті.

— Анық болса, одан басқа ерекше ештеңе жадында қалмады ма? Киген киімдері қандай, түс-келбеттері қандай, сөйлеген сөздері есінде ме?

— Олар сөйлеген жоқ. Бізге де ләм-мим деп аузымызды ашуға мұрша келтірмеді.

«Әдемі қыз дейді... Қарашы. Қашанғы сүрбойдақ боп жүресін, мүмкін, қармағына ілінер»,— деген капитан Көбеновтың сөздері есіне түсті де, іштей күлді. «Әдемі қыз екені рас екен. Бірақ ұстамды, сергек көрінді. Ақылды болуға тиіс. Бірден арамызға Мұрат деген қорғанды тұрғызғанын қарашы! Қыздың оның атын назданып сүйсіне атауына қарағанда, теңізші жігітті сүйетін болғаны ғой».

Қыз үнсіз, ойланып келеді. Бір кезде:

— Маған қол жұмсаған ұры қисық маңдай екен. Қазір жадыма түсті...

— Қисық маңдайы қалай?— деп Нұрмағамбет қызға жалт қарады.

— Маңдай шашы солдан оңға қарай қисық жарылған. Бір жақ маңдайы жоғары, жазықтау,— деп қастарын керіп қарақат көздерін ашыңқырап, Нұрмағамбетке тік қарады.

— Қызық екен! Мен бұрын-сонды олай біткен маңдай көрген емеспін,— деп Гүлжамалға сенімсіздік білдіргенін жуып-шаймақ болды.

— Шын айтам... Айтарын айтсам да, сізді сенбес деп едім, шынында да сенбей тұрсыз. Мен өзім де бұл қалай деп танданғанмын. Ал менің көргенім сол. Өтірік айтып қайтем? Мен кітаптардан оқығам — жөнсіз, бұрыс айтылған бір ауыз сөздің өзі кейде кісіні теріс жолға сілтеп жіберуі мүмкін. Сондықтан тек көзіммен көргенімді, ақиқат анық нәрсені ғана айтып тұрмын. Сенсеңіз де, сенбесеңіз де, ықтиярыңыз, ағай.

Нұрмағамбет қыздың айтқанына қапысыз иланды.

— Неге сенбеймін, сенем. Сіз көргеніңізді айтып келесіз ғой,— деді.

Нұрмағамбет үнсіз ойға шомды. Ұрылар сонда қай жолмен сытылып қашты екен? Мұнда не сыр бар? Қайда жасырынды? Ұрылар кассадан шыққасын он минуттан кейін милиция адамдары келіп үлгерді. Аулада бір де адам жоқ екен, бұл факт. Ауладан басқа жаққа кететін жол жоқ, тақтаймен көмкерілген. Әрбір тақтайын қолма-қол ұстап тартып көріп еді — қозғалмады, ұқыпты шегеленген. Биіктігі екі жарым метрдей.

Жо-жоқ, олар дүкеннен асыға-аптыға шықпай, шаруасы түгел адамдардай, жайлап кете барған. Сондықтан ешкім күмәнданбаған, ешкімнің көңіліне күдік ұяламаған. Айтпақшы, есікте де, кассада да саусақтың ізі жоқ. Демек, сақтық жасап, қолдарына биялай киген.

Үшеуінің де шаштары иініне түскен болса, мұны бі-

реу болмаса біреу байқар еді, ондай ұзын шашқа көңіл аудармау мүмкін емес қой. Бірақ соны байқаған кісінің әл-әзір кездеспей тұрғанын қарашы

— Мақтанды деменіз, мен өте сезгішпін.

— Оны немен дәлелдейсіз?

— Сенбей тұрсыз-ау,— деп күлді Гүлжамал.— Жарайды. Міне, бір мысал. Сіз сезілер-сезілместей, аз ғана әтір жағыпсыз құлағыңыздың түбіне. Бір қызығы — әйелдер қолданатын, біздің қаланың магазиндеріне жаңа түсе бастаған француз әтірі. Дұрыс па?

Нұрмағамбеттің екі беті ду ете түсті, қолайсызданып қалды. Қыздың айтқаны — рас: мана үйден асыға шыққанда «Шипрді» таба алмай, қарындасының бұрнағы күні әкелген әтірінен екі құлағының түбіне сіріңкемен жаққанды. Соны мына қыздың нісшіл мұрны сезіп тұр.

— Рас, дәл таптыңыз,— деді ұялып. Қысылғанынан даусы қарлығыңқырап шықты.— Ұрының бет-келбетін көз алдыңызға елестете аласыз ба?

Қыз ойланды.

— Жо-оқ. Бет-әлпетін суреттей алмаймын. Жадымда қалғаны — маңдайының қисықтығы.— Қыз дәкемен таңған басын сипады.— Көзімді ашсам, құлап жатыр екем. Басқа ештеңе білмеймін.

Нұрмағамбет қызды үйіне дейін шығарып сап қоштасты да, кейін бұрылды. Он шақты адым аттағанша болған жоқ, қыздың дауысы естілді:

— Ағай! Ағай деймін!

Жалт қараса, қыз жүгіріп келеді.

— Иә, бірдене айтпақшымысын?— деді аптыға, еңтігінкіреп тұрған қызға.

— Иә, сізге жәрдем болар ма екен, ойыңызға ой салар ма екен?

— Айта бер.

— Әлгі ұры мені ұрмақ болып қолын сілтегенде, биялайынан бір майдың нісі сезілгендей болды.

— Майдың?

— Май болғанда айтайын дегенім бензин еді... Иә, бензиннің иісі анық сезілді.

— Сонда?..

— Шофердан басқа кімнен бензиннің иісі мүлкіп тұруы мүмкін? Әрине, шофер... Немесе машинаға, бензинге қатысы бар адам болар.

Гүлжамал ұялықырап, төмен қарады.

— Кешіріңіз, ағай... Әйтеуір, түкке тұрмайтын нәрселерді еске түсіріп, қымбат уақытыңызды алдым-ау... Кешіріңіз...

— Жо-жок, о не дегенін, Гүлжамал? Өте көп пайдалы нәрсе айттыңыз... Әсіресе, бензиннің иісі... Рақмет!

* * *

Таңсәридегі ұйқыда маужырап жатқан қонақтарды мезгілсіз соққан қонырау шошытты. Жігіттер қасқыр тиген қойдай үркіп тұрды.

— Таң атпай жүрген қай шайтан?— деп Марфуға есікке жүгірді. Кешікпей оралған Марфуға:

— Жұмысқа шақырады. Кеше ОБХСС адамдары келіп «Барменді» — алып кетіпті. Жауып тастапты. Бәрі «қара мысықтың» ісі,— деп төсекке Самғалиевті құшақтай құлай кетті.

— Әйтеуір бізден аулақ,— деп іштей қуанып, Самғалиев сұлуды айқара құшақтап, аймалай берді.

Әлден уақытта:

— «Қара мысық» кім?— деп сұрады Марфуғадан көзіне көзін қадап.

— Оңбаған біреу бар. ОБХСС-те істейді. Тышқан аулаған мысықтай іскелеп, тіміскілеп жүреді. Исаак деген «Барменді» айналдырып жүр еді. Қармағына іліктірген екен, ит неме,— деп төсектен тұра бастады.— Сендер жата беріндер! Директор сағат жетіге келсін депті, ол да ұйықтаған жоқ шығар. Оя бес минутсыз се-

гізде маған машина келеді. Тезірек жуынып, киініп дайын отырайын. Тұрған соң Шура тамақтандырар. Мүмкін көп болмаспын, мен де келіп қалармын.

— Бара ғой,— деп Самғалиев мойнынан сипады.

Матрацтың үстіне жұмсақ болсын деп қытай жібегінен тыстаған мамық көрпе төсепті. Марфуға да ыстығы қайтпаған келіншек екен. Денесі дымқыл тартып, бусаңсып шықты. ОБХСС, «қара мысық» деген сөздер Самғалиевтың жамбасына кірпінің тікеніндей қадалды. Жатқызар емес. Төсектен тұрды да, ас үйге беттеді. Марфуға үлкен айна алдында шашын тарап тұр екен. Самғалиев Марфуғаны айқара құшақтап бір сүйді де, «душқа түсіп келейін» деп шығып кетті. Танертенгі таза ауаны асыға жұтып, жан-жағына көз салды. Қыбырлаған жан жоқ. Аула іші мүлгіп тұр. Көшеден сараң үрген канден иттің үні, әтештердің шақырған даусы естіледі. Автобус, машиналар бірімен бірі үн қосып сабыла бастаған. Суға түсіп жатып, «не істеу керек?» деген ой Самғалиевке маза бермеді. Әйтсе де салқын су оны әпсәтте сергітіп жібергендей көрінді. Үлкен сүлгімен денесін ысқылай сүртіп, үйге кірді.

— Кеттім,— деп Марфуға Самғалиевке қолын ұсынды.

— Жолың болсын!— деп жігіт есік ашты.

Аздан соң төргі бөлмеден:

— Қайырлы таң!— деп Шура шықты. Кешікпей Барсаржанов көрінді. Шөлдеп кеттім деп стол үстіндегі боржом суын бокал толтыра құйып сіміре салды.

— Тезірек жоғалайық. Әкеннің үйінде жатқандай жайғасыпсың. Тез киін,— деді Самғалиев серігіне қадала қарап.

Арада көп уақыт өтпеді. Екеуі асығыс тамақтанды да, «шаруамызға барамыз» деп кетіп отырды.

Түскі үзіліс алдында капитан Көбенов лейтенант Ильясовты өзіне шақырды. Барса капитанның қарсы алдында орта жастағы, толықша келген денелі жігіт отыр екен.

— Танысыңыздар! Лейтенант Нұрмағамбет Илиясов. Мынау — Сергей Николаевич Булатов.

Нұрмағамбет қол алысты да, столдың екінші жағына отырды.

— Мен Сережа Булатов,— деді күлімсіреп Сергей. Бірақ Нұрмағамбетке оның өзі де, есімі де бейтаныс еді.— Мені танымайсыз ба?

— Жоқ.

Сергей оған тандана қарады.

— Мені танымайтын милиционер де бар екен-ау!.. Мейлі, мәселе бұнда емес. Онан да өз шаруамды айтайын.

Осы кезде сөзге Көбенов араласты.

— Алдымен сен кешегі болған әңгімені айт,— деп тілек білдірді.

— Иә, екі жылдан бері, сона-ау жақтан оралғалы, тып-тыныш жүр едім, кеше сырахананда маған бір жігіт келіп, менен жәрдем сұрады. Жәрдем сұрағанда да... Айтпақшы мен инженер-механикпін. Машина жөндеу базасында қызмет істеймін. Қазір машина көп, жұмыс көп. Машинасын жақсылап тезірек жөндеп алуға жұрттың бәрі асығады. Жасыратын түгі жоқ, кейде бос уақытымды мотор жөндеп, аварияға ұшыраған машиналарды қалпына келтіріп, түзетумен өткізем. Әрине, бұл жай ғана хобби емес, ақшалы, семьяға пайдалы нәрсе, уақыт та босқа өтпейді. Бірақ негізі — адамдардың алғысына ие боласын. Ал құрмет жігітті шаттандырады, еңбекке ынтасын ұштай береді. Ең басты нәрсе еңбектен қол үбеу ғой. Мен ұзақ сөйлеп кеткен жоқпын ба?

— Жо-жок, айта беріңіз,— деп капитан сыпайылық танытты.

— Иә, кеше машинаны жөндегеннен кейін жұмыстан шығып сыраhanaға барғам. Мен ішкенді онша ұнатпаймын. Бірақ мені сыраhanaға шақырған, сыйлы кісілердің бірі еді. Қөңілін жықпай бара салғам. Әлгі жігіт сонда жолықты. Жүзі таныс болған соң атын сұрамаппын, баяғыда жай ғана «балапан» дейтінбіз. Өйткені біздің арамыздағы ауызданбаған сары ауыз ең кішіміз болатын. Міне сол «балапан» қазір жиырма-жиырма екіден асқан, келбетті еңгезердей жігіт болыпты. Бірден «мотоциклімді жөндеп бер!» деді ол.—«Не болды?»—деп сұрадым. «Қоляскалы мотоцикл. Терекке соғып, алды мылжа-мылжа болды. Баска танысым жоқ. Сен өзіміздің адамсың ғой. Ренжітпейміз, айтқаныңды береміз»— деді. Мен «айтқаныңды аласың» дегенге ренжіп қалдым. Егер «ескі жолдас едік, басқаға жөндетуге қаражатымыз жетпей тұр, жәрдем бер. Ер мойнында қыл арқан шірімейді» — дегенде, сөз жоқ, жөндеп берер едім. Тегін, бір тиын алмай-ақ жөндеп берер едім. Мен үндемедім. Ол ақшасы жоқ шығар деп ойлады ма, қалтасынан бір пачка үш сомдық алып, маған ұсынды. «Аз болса, сонынан тағы берем. Тезірек жөндеп бер»,— деп жалынды. Сосын: «Сен жөндегенше, оны айдайтын жолдасым да ауруханадан шығады»,— деді.

— Сонда мотоциклдің иесі ауру кісі ме?

— Жоқ, сау. Тек мотоцикл терекке соққанда, бір қолы сынған. Жас қой, шамасы бір айда жазылып, қатарға қосылып кетеді. Өжет жігіт, беті қайтпаған көкжал,— деп, ауруханаға түскен жігітті мақтады. Сосын қайтейін, келісім бердім. Қоштасарда «Балапан» маған былай деді:

— Мынау — еңбек ақын. Қажет болса тағы табылады. Еңбегіңді жемейтінімді білесің. Қанша керек болса, сонша ал,— деді. Содан кейін мен сіздерге келдім. Ал ендігісін өздеріңіз істің ретіне қарай шеше жатарсыз.

Капитан Көбенов пен Нұрмағамбет оған тіл қатпады. Қызық екен дегендей бір-біріне қарады да қойды. Сәлден сон:

— Ие, назар аударатын жағдай екен,— деді капитан.

— Ақша қайда?— деді Нұрмағамбет Көбеновке.

— Үйде.

— Шынында да, сіздің қолыңызда ашылмай жатқан қауіпті іс бар ма? Құпия болмаса айтыңыз, мүмкін, менің септігім тиер,— деді Сергей Нұрмағамбетке, шылым түтініне ысталған тістерін көрсете күлімсіреп.

Капитан Көбеновте күлді. Екеуі де ойланып қалды. Сергей темекі шекпек болды.

— Жо-жоқ, құпияңыздың маған қажеті жоқ. Тек сөздің реті келгесін сұрағаным ғой,— деп Сергей жалтарды.

— Құпия емес. Бүкіл қала білетін, жұртты дүрліктіріп жатқан оқиға құпия болатын ба еді? Бір күннің ішінде қаланың шетіндегі жинақ кассасына түсіп, бір магазинді сыпырып кеткен. Қазір менің мазамды алып, жанымды жегідей жеп отырған — осы іс.

Сергей капитанға қадала қарап көз тастады.

— Әрине, мен бұл кәсіпті тастағалы қашан. Септігім тие қоймас. Бірақ әлгі «балапанның» түрінен секем алдым: ештеден қайтпайтын, өжет, ойлағанын іске асыратын жанып тұрған жалынды жігіт сияқты. Ал оның ойы — жақсылық емес. Шамасы, менің бұрынғы қылықтарымның әсерінен біржола арылғанымды, мұндайлардан қол үзгенімді білмейді-ау деймін. Егер жаңалық болса, келіп не звондап айтармын. Қазірше менен не жәрдем бола қояр дейсің? Ұлықсат болса кетейін,— деп хош айтысты.

Сергей кеткеннен кейін арнаулы топтың мүшелері жиналды. Нұрмағамбет қыздан естіп-білгендерін түгел ортаға салды.

— «Балапан». Мұндай ат менің жадымда жоқ. Архивтен сұрау керек болар,— деп капитан тағы ойланды.—

Ауруханалардан аварияда қолы сынғандарды сұрап, бақылау керек. Ол жөнінде милицияда не бар? Кімдер екен өздері, кімдермен байланысар екен, бұрын-соңды бізге түскен таныстар бар ма екен? Әсіресе жасы жиырма, жиырма екі дегеніне назар аударындар.

Нұрмағамбет ұрылардың шаштары ұзын екенін ескертейін деп тұрды да, үндемеді: олардың бұл белгісін капитан білетін еді. Ойын бөлмейін деп ойлады.

Аудандық милиция бөлімдерінің хабарлауы бойынша автомашиналардың соғысқанынан ауруханаға түскен бір-ақ кісі бар екен — жасы елуден асқан, бірақ әлі мықты, мамандығы етікші, аты-жөні — Мұқаш Ордабаев. Айнадай жалтыр бас. Жинақ кассасы мен дүкенге ұрылар түскен күні ауруханаға әкелінген — жалғыз сол. Нұрмағамбет жұмыс кеңсесіне барып, кадрлар бөлімі арқылы оның өмірбаянымен танысты. Екі-үш кісімен сөйлесті. Он бес жылдан бері осы жерде үзбей еңбек істейді. Семьясы бар. Екі егіз баласы биыл оныншы классты бітірген, институтқа түскелі жүр. Әйелі де осында кассир. Целиноградтан көшіп келген.

Бұған Көбенов онша мән бермеді. Бірақ Нұрмағамбет осыдан көз жазбау керек деген тоқтамға келген-ді.

Өзінің бұл ойын әзірше ешкімге айтпады. Тексеру жұмысын жүргізген автоинспектордан аварияның жай-жапсарын сұрастырып білмек болды.

Арада екі апта өткенше, шынында да, көңіл аударарлық ештеңе болмағанды. Ауруханадағы сырқатқа әйелі ғана жұмыстан кейін кешке қарай келіп-кетеді. Аварияға түскен адам беймәлім жата берді. Он бес жыл бір орында жұмыс істеген жолдастарынан бір де бірі келіп, із салмады. Бұл жәйтқа Нұрмағамбет таң қалды.

Содан бері де екі-үш жетінің жүзі боп қалған еді. Нұрмағамбет әдеттегінен ауруханаға соққан, кезекші медсестра қыз бұл күтпеген тосын жайды айтып қалды.

— Кеше кеште ұзын шашты екі жас жігіт келіп же-

міс әкеліп берді. Басқа ешкім келген жоқ,— деді ол Нұрмағамбетке тандана қарап.

— Қанша болды, не сөйлесті?— деді Нұрмағамбет абдырап.

— Сөздерін тындағам жоқ, ұят емес пе?— деп медсестра сөзін жалғастыра берді.— Жастары жиырма, жиырма бестер шамасында. Біреуі сыртта тұрып қалды да, екіншісі палатаға кірді. Бірақ көп іркілген жоқ, тез шықты.

Не сөйлескенін білмейсіз бе?

— Алты адам жатқан палатада не сөйлесетін еді! Ден саулық, бала-шағаның аман-есендігі туралы сұрақтар. «Қашан шығасың?»— деді кетер алдында. Ордабаев әлі сауығып болған жоқ, қашан шығатынын қайдан білсін.

— Шынында қашан шығуы мүмкін?

— Әрі кетсе, бір аптадан кейін шығады. Қолының сүйектері аман, тек мотоциклдің астында қалғанда он қолының жілігі жарылған дей ме? Емдеуші дәрігерден сұрап едім, «келесі аптада шығарам, орын керек» деген. Гипспен үйінде жүре тұрар деп айтқан. Оны сырқат білмесе керек.

— Келген жігіттің өзге ерекше белгілері есінде жоқ па?

— Жоқ. Тек шашы бір түрлі қызық сияқты көрінді маған,— деді медсестра ойланған сыңаймен.

— Шашының қызығы қалай?

— Шашы біраздан бері таралмаған сияқты. Тіпті шаш емес, парикке ұқсайды. Иә, парик болар деп ойлаймын. Жігіт адам оны несіне салады, қызық екен?

— Шын ба?

— Иә, шаш болса оны кісі тарамай ма? Мынау көптеп таралмаған, кей жері ұйпаланып, бұйраланған сияқты,— деді медсестра Нұрмағамбетке байқағанын түгел баяндауға тырысып.

Нұрмағамбет қыздың аты-жөнін тілдей қағазға жа-

олш алды да, онымен қоштасып, тысқа асығыс шығып кетті.

Капитан Көбенев те өз бөлмесінде екен. Нұрмағамбеттің айтқанын ден қойып түгел тындады да:

— Иә, қызық екен. Ойланатын жәйт,— деді ол.— Сергей Булатовпен байланысып тұру керек, мына қасқырдан көз жазып қалмайық. Мен мұны жоғарыға жеткізейін, не дер екен?

— Гүлжамалдың айтқандары Сергейдің айтқандарына сай келеді. Мотоциклистен де бензин иісі шықпайды деп кәне кім айтады? Енді Сергей оны тағы бір жолықтырғанда қолына салынған якорь суретін байқаса болды, сонымен бітіп жатыр.

— Жарайды, оған асықта. Қалай дегенмен де суыртпақтың ұшы табылды ғой. Шетінен ақырын тартып көрейік.

Байлау осыған тоқтады да, екеуі өзара келіскен сыңай танытысып, орындарынан тұра берді.

* * *

Телефон шылдыр ете қалды.

— Капитан Көбенев тындап тұр. Қайдан бұл? Кімсің?

Телефоннан сөйлесіп тұрған кісі шұбырта жөнелді:

— Нинамысың? Сәламатпысың? Мен Сергеймін ғой. Соңғы кезде хабарласпай кетті деп ренжіме! Жұмыс көп, бастан асып жатыр. Иә... иә... Тындап тұрмын...— Телефондағы кісі сыбырға көшті.— Әр адымым аңдулы. Мотоциклді жөндеп боп қалдым... Ал, Нина, көріскенше сау бол!

— Қайдасың?— деп айғайлаған капитан трубкаға тандана қарап, кідіріп қалды.— Иә, бұл, әрине, Сергей Булатов. Әр адымым аңдулы дейді. Жігітке қатер төнген сияқты.

Капитан телефон трубкасын ершігіне сарт еткізіп қоя

салды да, милиция қызметкерлерін түгел алдына шұғыл шақыртып алды.

— Операция жеделденіп барады, жолдастар. Нұрмағамбет, саған тапсырма: Бекербековтің анасымен хабарлас та туған жерінен телеграфпен сұрат кім өзі? Не істеген? Туған-туысқандары бар ма? Авиапочтамен толық және жедел суретін де жібер. Сен бара бер,— деді капитан.— Ал сіздерге тапсырма...

Нұрмағамбет Сергей Булатов тұрған үйді таксимен бір айналып шықты. Жол торабында, мүйісте орналасқан жеке меншік үй. Жұмыс кезі болғасын ба, аулада тірі жан көрінбейді. Машинадан түсіп, үйге барып, кіммен болса да хабарласуға бата алмады. «Әр адымы андулы болса, үйде біреудің бақылауында болуы мүмкін ғой» деп ойлаған. Таксимен Сергейдің әйелі істейтін заводқа бармақ болды.

Кадрлар бөліміне шақырылған Нина Нұрмағамбеттің кім екенін білгенде, солқылдап жылап қоя берді. Көпке дейін солығын баса алмады.

— Көше кезген жүгермектерге жолама дедім, болмады. Өзі де бір айтқанынан қайтпайтын сорлы. Енді, міне, өзінің де, біздің де көзімізді құртқалы жүр оңбағандар... Сергейдің әр адымын андиды, үйімізді торулайды. Мені де ту сыртымнан бақылап жүреді. Сергейдің айтуымен сіздерге звондайын десем, солар автомат-телефонға жақындатпайды. Не істеймін, Сергейді қалай құтқарам деп басым қатты. Біздің Люсямыз, төрттегі қызымыз, әжесінің қолында еді. Тек сол ғана қауіпсіз жүргені көңілімізге жұбаныш. Әйтпесе бұлар нәрестені ұрлап алудан, жазым етуден беттері шімірікпейді. Не қылған жауыздар өздері? «Аяқтарыңды кня бассандар, өмірмен қоштасасындар, өлесіндер» дейді. Сергей сіздерге қалайда хабар бермек боп әлгі мотоциклдің ремонтын мүмкіндігінше созып келеді. Бірақ олар қояр емес, тездет деп жанын алып барады. Білмеймін, мұның соңы не болар екен?— Нина осыны айтты да

ақ торғын орамалымен көз жасын сүртіп, сабасына түсе бастады. Бірақ бұдан басқа ештеңе айта алмады. Тек болғаны:—«Құритын болдық, енді біз тірі жанның есебінде жоқпыз! Тек Люсяжан аман қалса болар еді, оның қайда екенін мына иттер білмесе екен!» дей берді.

Нұрмағамбет енді көп уақыт ұттырғысы келмеді.

— Сергейді қайдан табамыз?— деп келіншектің бетіне жаутаңдай қарады. Бұны естігенде Нинаның көзі шарасынан шығып кете жаздады.

— Қалай табамыңыз қалай? Сергей жұмысында жоқ па?— деді таңырқап.

— Мен оның жұмысына барғам жоқ.— деп Нұрмағамбет шынын айтты.— Әуелі сізбен кеңесіп, істің мән-жайын білейін дедім.

— Сау басқа сақина тілеп алған Сергейдің өзі болды. Қайтейін. «Бұларға адам өмірін, шын өмірдің, дүниеге келген адамның борышы неде екенін түсіндірейін, дұрыс жолға бағыштайын, ұқпаса, милицияға тапсырам» деп қасарып, болмай қойған тағы да өзі. Ал ұғындырды ұрыларға! Ұрылар енді мұның өзін бұрынғы жолға қайыра түсірмек, өздеріне қосып алмақ. «Қосылмасаң, көзінді жоямыз» депті. Сергейге бармаңыз. Егер оның милициямен байланысы бар екенін білсе, өлтіреді. Сергей ештеңеден қорықпайтын, жүрегінің түгі бар батыр жігіт еді, бірақ соңғы кезде мазасызданып, қалай қол үзіп кетерін білмей, дел-сал болып жүр. Сіздерге хабарласа алмайды, өйткені әр адымы аңдулы,— деп Нинаның тағы шыр-пыры шықты.

— Ұрылардың аты-жөнін, адресін білмейсіз бе?

— Қайдан білем? Сергей үйге қонбайды: жұмыстан бос кезінде ұрылармен мотоциклге бөлшектер іздейді, өткен түнде түнімен жөнделді, солармен болды, сол жақтан жұмысына кетеді. Ұрылардың біреуі сол Сергеймен бірге, көрші цехта істейтін сияқты. Әйтеуір, аяғын қия бастырмайды, өкше ізін аңдып, салпақтап соңынан және қалмайды.

* * *

Аптаның аяқ шенінде Нұрмағамбет Сергейді «Тұлпар» дүкенінде кездестірді. Мотоциклге бөлшектер іздеп жүр екен.

Нұрмағамбет біршама алыстан бақылап, андушысы — қасындағы тақырбас жігіт екенін білді де, сатушыға сөйлесіп тұрғанда, арасына сынадай сығылысып кірді де, Сергейді бір шетке ығыстырды. Бір ыңғайлысы — осы кезде запас бөлшек іздеушілер дүкеншіге лап бергенді. Сергей оны таныса да, танымағансып, жолдасына жалтақтап:

— Бар ма екен? Алдың ба?— деп айғайлады.

Сатушы бірдеңе айтып, оның көңілін бөлді. Сергей бірдеңе қарағансып, төмен енкейді де, Нұрмағамбетке:

— Мына жігіттен көз жазбандар. Егер айрылып қалсаңдар, сол тоналған дүкен төңірегінен іздендер. Мотоциклі — ИЖ, коляскалы.

— Номері?

— Әр түрлі номері бар. Сол касса ұрланған дүкенге бақылау қойыңдар...

Әлгі жігіт адамдарды киіп-жарып, Сергейге ұмтылды. Мұны көрген Сергей оған қарсы жүрді. Екеуі дүкеннен шығып, такси тоқтатты. Нұрмағамбет таксидің номерін көріп қалмақ боп тысқа ұмтылған еді, бәрібір үлгері алмады. Такси одан бұрын қозғалып жүріп кетті.

* * *

Нұрмағамбет капитан Көбеновке жетуге асықты.

— Ендігі белгісі — мотоцикл ИЖ, коляскалы. Сол жақтағы көшедегі дүкендерге сақ болу керек. Сергейдің айтып үлгергені сол-ақ.

Капитан Көбенов арнаулы топ адамдарын шақырып алды:

— Ұрылар бірдеңе сезген сияқты. Сергейді бір адым көзден таса қылмай отыр. Қайда тұрады? Не істейді?

Біз бұл сұрақтарға әлі жауап бере алмаймыз. Сергейді бүгін үйіне де қондырмаған. Демек, бүгін-ертең іске шығатын болғаны. Адресі шамамен белгілі — сол көшедегі дүкендердің бірі. Бірақ қай магазин?

— Ендеше ауласы бар дүкен болды ғой, — деді қарсы отырған жігіт. — Олар ылғи ауласы бар дүкендерге түседі.

— Дүкендердің бәрінде де қойма іспеттес аула бар емес пе?

— Иә... Шынында да солай-ау.

— Ұрылар неге ауласы бар үйге қызығады? Көзден тасалану үшін бе? Біз тез жетсек те ұстатпайды. Сонда олар қайда жасырынады?

— Осының сыры көрші көшеде емес пе? — деді Нұрмағамбет ойлы пішінде. — Менің байқағаным — екінші көше ылғи тыныш, кісі аз жүреді. Неге?

— Сол қағаберіс көшеге көлігін қоятын болар, — деді капитан. — Есіңізде ме, жинақ кассасындағы қыз ұрыдан бензин иісі мұңкіп тұрды дегені?

— Шофер ма? Машина көзге түспей ме?

— Мотоцикл ше? Қандай кішкене, тар көше болған-мен, өте шықпай ма?

— Мотоциклдің номері белгісіз-ау...

— Бұлардың мотоциклінде бірнеше номер бар екен. Біздің білетініміз — мотоцикл ИЖ, коляскалы.

— У-шу кезінде коляскалы мотоцикл керек. Қазір екеу делік. Ауруханада жатқан осылардың досы, мен білсем, — деді қасындағы жолдасы.

— Ендеше дүкен орналасқан жердің тұсына көрші көшеге кісі қоямыз, көшені қоршаймыз.

— Сіз жинақ кассасы тұрған көшенің ұзындығы қанша, о көшенің бойында басқа дүкен барын білесіз бе, жолдас капитан?

Капитан қабырғаға ілінген аудан картасына келді.

— Иә, бұл өзі ұзын көшелердің бірі екен. Шынында да қаладағы дүкендердің бәрін бірдей бақылауға біздің

топ түгіл бүкіл РОВД-ның штаты жетпес. Бірақ қала-лық сауда басқармасына ескерту керек.

— Дегенмен, бұл көшені де, оған көршілес екі көшені де таса етпейік. Көше ұзын болғанмен, ұрылардың көздеген жері біреу. Ұрылардың орнында біз болсақ, қай дүкенге түсер едік деген тұрғыдан қарайық, ә?

— Дұрыс. Біріншіден, олар Сергейді ала шығуы мүмкін. Әрі көлікті жөндетін, әрі тонауға қатысасың, ешқайда көте алмайсың дейді ғой. Екіншіден, олар бұл іске күндіз шығар, өйткені жұмыс кезінде дүкендерде кісі аз болады. Солай емес пе?— Капитан бұным қалай дегендей әріптестеріне жағалай қарады.

— Бұл ойыңыз көңілге қонады. Бірақ күндізгі жұмыс мерзімі сегіз сағат емес пе? Сонда қай сағатта?

— Түске дейін олар дүкенге тие қоймас. Қассада ақша болмайды. Кешке жақын көшедегі күзетшілермен не инкассаторлармен ұшырасып қаламыз деп тағы тартынады. Демек, не түскі үзіліс алдында, не үзілістен кейінгі екі сағаттың ішінде келеді олар. Сен қалай ойлайсың?

Нұрмағамбет бірден жауап бермей, кідіріп қалды. Біршама ойланып, қосылам дегендей басын изеді.

— Жұр, жолға шықтық. Объектіні дұрыс тапсақ, ұрылардың дәл төбесінен дөп түсеміз.

Қашқанның жолы біреу де, қуғыншының жолы мың деген рас-ау. Бұлар ұрылардың әдіс-тәсілдерін талдап, бұрынғы ұрлық істеген жерлерін тағы бір мәрте көзден өткерген-ді. Операцияны дайындағанда, олардың кейбір ерекшеліктерін еске алған-ды. Жинақ кассасына шабуыл жасағанда да, дүкенге түскенде де есіктен шыға берісте, бірден лып етіп тасалана қалатын, кішкене аула болуы керек. Шамасы, ауладан секіріп түскенде, қай жерде, қай көшеде мотоцикл дайын тұрған? Мотоцикл болмаса, ол жерден немен, қалай кетті?

Міне, осы тұрғыдан олар негізгі күшін үш дүкеннің төңірегіне топтады, алыстан аңдып, бақыламақ болды.

Мұның себебі — бұл дүкендердің шыға беріс қапталында жасырынатын аула бар, ауланың қабырғаларының секіріп өтіп, ар жағындағы көшеге өтуге, тротуардың шетіндегі ағаштың арасына мотоцикл қоюға, елу-алпыс метрден кейін мотоциклмен басқа көшеге бұрылып, із жоғалтып кетуге болады. Тар көшеде басқа транспорт-машинамен асығыста шапшаң жүру қауіпті.

Бірақ қанша мұқият, қанша жан-жақты дайындалса да, бұл жоспар іске аспады, өйткені оқиға мүлде басқа арнаға түсті, бұлардың ырқына көнбеді.

Қаланың шетінде, жаңа іске қосылған проспектің бойында бұдан екі ай бұрын ғана аяқ киім дүкені ашылған-ды. Дүкеннің директоры іскер, пысық жігіт пе, әлде саудада көптен істегеннен бе, танысы, қолы ұзын кісі болды ма, әйтеуір, бұл дүкенге әрқашан шетелдік аяқ киімдер түсетін.

Құлағы түрік жұрт та, қағылез әккі ұрылар да бүгін осы дүкенге шетелдік аяқ киім түсетінін алдын ала біліп апты. Дүкен ашылмай тұрып-ақ оның алды ығы-жығы адамдарға толып кеткен. Аяқ киімнің сатылуын асыға күтіп тұрған. Бірақ мұны көрсе де әдеттегі жағдай ғой деп Нұрмағамбет мән бермеген. Сондықтан болар, ол көзін сол маңға бір жүгіртіп үн-түнсіз кете барған.

Ал, ұрылар бұл күні тап осы дүкенді нысанаға алыпты.

* * *

Ұрылар түскі үзіліс алдында, алушылар легі толастаған кезде кассаның қасына барып, біреуі тапаншасын кассирдің шекесіне қадап тұрған да, екіншісі кассирдің кассадағы ақшасын түгел сыпырып алған. Дүкендегі адамдар мұндай болады деп күтпеген, әрі кассирдің қасында қаннен-қаперсіз күлімсіреп әңгімелесіп тұрған екі жігітті ұры деп ойламаған. Тек кассирге ақша төлегелі келген екі әйел тапаншаны көргенде, бұлардың ұры

скенін сезген. Бірақ ұры екенін білгенінен не пайда, тапаншаны көздері шалғанда, тілден қалған, аузын ашқанмен ешқандай дыбыс шықпаған. Олар есін жинаймын дегенше ұрылар оларға:

— Дыбыс шығармандар! Өлесіндер!— деп ескерткесін, тіпті есі шығып, жылан арбаған торғайдай, көздерін тапаншадан айыра алмай қатып қалған.

Көзді ашып-жұмғанша ұрылар лып етіп дүкеннен атыла шыққан. Сол бойда оң жақтағы кішкене аулаға еніп, аласа дуалдан секіріп өтіп, ар жағында тасада тұрған мотоцикліне жүгіре ұмтылған. Бірақ мотоциклдің моторы ә дегеннен от алмай, қақалып-шашалып бырқ-тырқ етіп барып қана гүр ете түседі.

Осы бір ағаттық олардың түбіне жетті.

Рациямен хабарланған Нұрмағамбет екі көзі жол бойын тінтіп келеді, бірақ құлағы микрофонда: кім біледі, ұрылар көзге түсіп, жолдастары шақырып қала ма?— деген.

Дүкеннен асығыс шығып, бірден аулаға еніп, көзден таса болған екі кісіні көргенде, Нұрмағамбет машинадан атып түсті де, бар пәрменімен олардың ізінен жүгірді. Бірақ ол осы қарбаласта микрофонмен жолдастарына хабар бере алмады. Кешеуілдетсе ұрылардан көз жазып қалатынын сезіп, тұра ұмтылған.

Шофер Нұрмағамбеттің қайда жүгіріп бара жатқанын анық білмеді. Тек сонынан көз жазбай қарап үнсіз отыра берген.

Нұрмағамбет дуалдың үстіне шығып ап, енді ар жағына секіргелі тұрған ұрыға «тоқта!» деп аяғынан ұстап еді, ол бұрыла беріп, оны екінші аяғымен қақ маңдайдан теуіп кеп жіберді. Шалқасынан түскен Нұрмағамбет олардың ұры екенін жаңа сезгендей, басы айналыңқырап, орнынан ауырлау тұрса да, дуалдан секіріп ар жағына қарғып түсті.

— Тоқта!— деп айғайлады ол, оң қолымен тапаншасының қорабын ағытып жатып.

Орнынан қозғала берген мотоциклден от жарқ ете қалды. Нұрмағамбеттің оң қарына біреу таяқпен қатты ұрғандай болды. Қолы салбырап, сылқ ете түсті, тапаншаны шығара алмай қалды.

Нұрмағамбеттің барылдаған дауысы мен тапаншаның гүрс еткен жағымсыз дыбысын естігенде, шофер бәрін бірден түсінді, микрофоннан Көбеновке хабар берді.

— Қап, иттер-ай!— тағы да құтылып кеткені ме?— деп ызаға булықты Нұрмағамбет.

Ол алғашқы сәтте, мотоциклдің будақтаған түтінінен көрінбеген, бірақ елу метрдей жердегі айналмада солға бұрыла бергенде номерін көзі шалып қалды. «Енді құтыла алмассың. Жеті қабат жердің астына кетсең де, табармыз!»

Сау қолымен жаралы қолын ұстап, орнынан енді тұра бергенде Көбенов бастаған топ та жетті.

Көбенов қаладағы автоинспекцияның барлық постарына мотоциклдің номерін, қалай болмасын ұстау керектігін, ұрылардың екеуі де қарулы, қауіпті екендігін хабарлады.

Нұрмағамбетті жедел көмек машинасымен емханаға жіберді...

* * *

Үйден шыға Сердебек пен Жасыбек автобус аялдамасына келіп тыныстады. Келесі автобусқа отырып, халықтың қайнаған жеріне жетіп, көп ішіне, теңізге сүңгіген балықтай жоқ болу. Екеуі бірін-бірі танымайды. Елдердің көзінше сөйлеспейді, қас-қабақпен ғана түсініседі. Автобусқа екеуі екі бөлек мішеді. Бірақ есікке жақын тұрады. Бір-бірінен көз жазбайды.

— Келесі уни-вер-сам аялдамасы,— деді шофер.

Самғалнев түсеміз деп Басаржановқа көз тастап есікке беттеді. Басаржанов соңынан ерді.

— Сен универсамға кір де, бір банке ақ, бір банке қара бояу, бояғыш щетка ал. Мен осы арада тосамын.

— Оны қайтеміз?

— Ақымақ. Сенің түсінді ақ пен қараға бояймын?

— Өзің ше?

— Тез жөнел.— Бұйрық келте болды.

Басаржанов амалсыз дүкенге беттеді.

— Ақ бояу, щетка алдым, ал қара бояу жоқ,— деді ол сәлден соң қайта оралып.

— Жарайды. Кеттік,— деп Самғалиев алға түсті. Екеуі көше тротуарымен жоғары өрлеп жүріп отырды. Кенет:

— Мынау жазуды оқы,— деді Самғалиев мандайшада үлкен әріппен жазылған жазуды нұсқап.

— Автокомбинат № 2.

— Ішіне, бояу цехына кіресің. Бір стакан қара бояу сұрайсың. Машинамың нөмірі тозып еді десең береді. Сен сияқты шық бермес шығайбай емес шығар. Қазақ болса тіпті жақсы, кісі көңілін қалдырмайды, мырза келеді.

Басаржанов адымдай басып кете барды.

— Жабық. Бүгін жұмыс істемейді екен, совхозға картоп жинауға кетіпті бәрі,— деп Сердебекке қарады.— Сол бояу неме керек?— деп қынжылды.

— Жейміз. Кешке тамақ керек емес пе?

— Онда тамағымыз қымбаттап кететін болды ғой. Балықтың уылдырығындай еш жерде қара бояу жоқ,— деп Басаржанов күлді.

— Кеттік,— деп жолды кесіп өте берді.— Автобусқа отырамыз. Мен алдыңғы есіктен. Сен кейінгіден.

Аялдамада Самғалиев автобустан түсті. Басаржанов та түсті.

— Қайда келдік?— деді Басаржанов жолдасына.

— Таксопаркке,— деді серігі.

— Қара бояуды енді осылардан сұра. Бар. Тез.

Басаржанов ішке еніп кетті. Кешікпей қайта келді. Олжасыз, бос келді.

— Жоқ.

— Неге?

— ОБХСС адамдары тексеріп жүр!

— Тексере берсін, бояуды сұрадың ба?

— Бояуда нем бар, тез зытып тұрдым.

— Қорқақ, қоянжүрек!

— Қорқпағанда, тапа-тал түсте қақпанға түсем бе енді.

— Ақымақ!— Сердебек ашуға булығып одан әрі сөйлей алмады.

Екеуі автобуска отырып, қаланың екінші жағындағы бірінші таксопаркке келіп, бір стакан қара бояу алды. Қайтарда универсамға соқты.

Сердебек дүкен алаңын айнала қарап алды да:

— Көрдін бе?— деді Басаржановқа.

— Не-ні?— деп танданды ол.

— Байлықты?

— Қолыма ештеме түсіп тұрған жоқ.

— Ақ-ым-ақ, алдында төніп тұр. Қондыр қолына!

— Түсінбедім.

— Ақымақ досым-ау, мынау қаптап тұрған машиналарды көрмей, көзің су қараңғы болған ба?

— Ойбай-ау, Сереке, бұның бірі қолымызға тисе қыран құсқа қонғандай болар едік қой онда.

— Ендеше осылардың біріне отырамыз!

— Тамашаның тамашасы, қашанғы жаяулап, сал пақтай береміз,— деді Жасыбек көзін жымындатып қуанып.

— Сен рульге отырасың.

— Правом жоқ қой.

— Кеше тәртібін бұзбасаң болды. Ешкім де тоқтатпайды сонда.

— Бопты онда.

— Әне біреу машинасын жаппай кетті. Көрдін бе?

Шамасы арақ алуға асығып барады. Отыр да, мына шолақ көшемен сырт айнал, мен иесін бағып, алда-жалда шыға қалса тежей тұрайын сөзге айналдырып. Ұқтың ба?

— Ұқтым.

— Онда жөнел.

Машина иесі директор деген жазуы бар есікті ашты да, ішке кіріп кетті. «Іздегенге сұраған, айналатын болды»,— деп Самғалиев жүгіре басып, тысқа шықты.

Күтіп тұрған сары машинаның артқы салонына тез жайғасып:

— Тура жүре бер!— деп жол сілтеді.— Аса саспа. Біреуді қағып кетпе. Оңға!— деді Самғалиев Басаржановқа.

— Бұл Аэродром көшесі. Автомобиль инспекциясы мұнда аз. Сыртқа шығып, серуендеуіміз керек. Машина су жаңа көрінеді. Жиырма жеті мың төрт жүз алпыс тоғыз километр жүріпті.

— Жаңа болғанда қандай. Денесінде тіпті сызат жоқ.

— Онда машинаң құтты болсын, Жасыбек. Әкең марқұмға мұра қалдырмадың деп ренжуші едің. Мынадан артық не мұра керек саған. Су жаңа,— деді Самғалиев қаланың сыртына кен, асфальт жолға түскесін.

— Әкем марқұм сезген сенімен жолдас болатынымды,— деп ұшатын құстай бір қомданып қойды Жасыбек.

Олар қаланың сыртына шығып, қалың шыршаның арасына машинаны қойды. Номерін алып қара бояумен бояды. Жаңадан ТКО-27-31 деген номер жазды. Бұны Сердебек Самғалиев алдын ала ойластырған еді. Сонымен бұл Талдықорған милиция бөлімшесінің машинасы болды да шықты.— Енді кең байтақ Қазақстанның қай түкпіріне барсаң да, автоинспекторлар туғанындай қарсы алады. Ешбір документ сұрамайды,— деп Самғалиев досына түсіндірді.

— Міне ақыл, сенің басың жұмыс істейді,— деді Ба-

саржанов досына сүйсініп.— Әттең, шіркін, сен министр болсаң... Онда өмірді еркін шайқар едік.

— Милиция министрі болар едім. Сендей азғындарды түрмеде тоздырар едім,— деді серігінен көзін алмай.

— Сондықтан да сен министр бола алмайсың, маған ғана бастық боласың,— деп кекетті Жасыбек.

— Жетеді, бос сөзден пайда жоқ. Уақыт өткізбейік. Қалаға Белинский атындағы көшемен кірейік. Абай көшесіндегі әскери дүкенге барып, саған милиция аға сержантының формасы мен фуражкасын алу керек. Сонда жолың тіпті ашық болады.

— Оған ақшам қайда, еш мұра қалдырмаған әкеме барып алмасам.

— Ғашығыңнан ала шықпайсың ба?

— Ол жапалақ кетерімде көздерін дөнгелете берді, жолыңа деп бірдеңе бере ме деп үміттеніп едім, күшікше бір жалады да құр қол шығарып жіберді.

— Менде бар, ала шыққамын.

— Сенің Марфуғаң мырза, әрі сенің еңбегінді бағалай білген,— деп басын шайқады.

— Сенің тюленің шопылдатып сүйгеннен басқа ештеңе білмейді.

— Білмесе қайтеміз... Басында пешенемізге жазғаны сол болса...

Олар дүкенге келіп, керек-жарағын алды, сосын асханаға кіріп, жеңіл-желпі тамақтанды. Тоя жейтін той жоқ. Содан қаланың сыртындағы көлге барып, су басында кешке дейін дем алмақ болды. «Ер азығы мен бөрі азығы жолда» деген. Ер азығы — «Сары ат» астарында, ат емес — жел мая, желмая да емес — қос қанат. Қайда ұшса да, қалай ұшса да еріктері.

* * *

Ұрылар ұсталды. Түрмеге қамалды. Азды-көпті тыныштық аламыз деп іздеушілер тобы бір желпініп қа-

лысты. Материал тергеу бөліміне тапсырылды. Тергеу жұмысы басталды. Қалалық милиция бөлімінің тергеу бастығы Бекмағамбет Самұратов тергеу жұмысын майор Сейтғали Жұмағұлов пен жас тергеуші Олег Семенович Васютинге тапсырды.

Тергеушілер іске кірісті. Майор Жұмағұлов ұсталғандарды түрмеден алғызды. Өзіне Дәрібай Сырқатовтың ісін қалдырып, лейтенант Васютинге Жарлықшы Қанарбаевтың ісін жүктеді.

Жауапта: Дәрібай Сырқатов Қазақстанның тың төсінде туып өскен. Ата-анасынан ерте айырылған. Әкесі анасымен екеуін ерте тастап, басқа әйелмен семья құрған. Ал анасы басқа біреумен қосылған. Бірақ бұл күйеуі де ойдағыдай болмай шыққан, жұмыс істемейді, әрі ішімдікке бой ұрған адам екен. Семьядағы талас-тартыс, ұрыс-жанжалға шыдамай, анасының көз жасын көрмеймін деп Дәрібай үйінен безген. Содан жүрегі тас шеменге айналған. Ата-анаң бар ма деген сауал оған шаншу болып тиеді. Сонан ба, кім білсін, тергеуде ата-анам жоқ деп бедірейіп отырып алды.

Дәрібай Сырқатов — Мұқаш Ордабаевтың туысы. Ордабаевтың әкесі мен анасы бұдан жиырма алты жыл бұрын алғаш тың игерушілер тобымен, жас мамандар ретінде Солтүстік Қазақстан облысы Докучаев атындағы совхозға келген қыз бен жігіттердің бірі. Екеуі семья құрып, тың совхозында жұмыс істейді. Мұқаш олардың тұңғыш ұлы. Дәрібайдың анасымен апалы-сіңлілі. Екеуі нағашы жұрт жағынан туыс. Бөлме болады. Жарлықшы Қанарбаев Дәрібай Сырқатовтың сенімді досы, әрі жолдасы.

Бұдан кейін тергеушілер істі көп ұзаққа созбады. Екеуінен де алма-кезек жауап алуға шұғыл кірісті.

— Мылтықты қайдан алдыңыздар?

— Менде мылтық жоқ. Біз мылтықсыз келгенбіз. Мылтық Ордабаевтікі. Содан сұрасаныз қайдан алғанын айтады.

— Өлген адам сөйлемейді,— деді Сейтғали Жұмағұлов бетіне тура қарап, сыпайыгершілікпен.

— Онда сөз бітті осымен. Мен де аузымды жаптым,— деп қабақтарын түйіп төмен тұқырды.

— Сақтық кассасына түскеміз жоқ. Инкассаторға шабуыл жасаған біз емес. Ақшаны жүрегіне басып, арыстандай атылып тұрған қарулы адамдарға шабуыл жасайтын ақымақ емеспіз,— деді Дәрібай.

— Рас па?

— Сенсеңіз рас. Сенбесеңіз инкассатордан сұраңыз, ол танитын шығар кімнің шабуыл жасағанын. Тағы қандай сұрағың бар?— дегендей тергеушіге қарады.

— Бізге шындық керек, әлде болса да ойланыңыз, уақыт береміз,— деп қатқыл қабағымен бұдан әрі сөйлесудің қажеті жоғын сездірді.

Жарлықшы Қанарбаев та алдын ала келісіп, көңілге жұптап алған жауабынан таймады.

— Мылтықты қайдан алдыңдар?

— Ол Ордабаевтың мылтығы болатын. Содан сұраңыз. Мүмкін шынын айтар,— деп терезеге қарады.

— Ордабаев жоқ қой.

— Онда басқа жауап та жоқ,— деп тағы да терезеге қарады.

— Терезеге неге қарай бересіз? Біреу келуші ме еді?— деді лейтенант көз қарасында бір сыр барын сезіп.

— Алдағы болашағыммен сөйлесіп отырмын,— деді Жарлықшы жайбаракат.

— Болашағын не дейді?— Лейтенант жігіттің жүзіне сынай қарады.

— Не деуші еді. Осымен сауық-сайраның бітті дейді.

— Оған кім кінәлі?

— Кінәмді өзгеге аударып қайтейін. Мені жұмысқа алмаған жуан қара бастық болмағанда өмірім бұдан гөрі басқаша қалыптасар ма еді, кім білсін.

— Ол не істеді саған?

— Жұмысқа алмай қойды. «Мен кісі өлтіргенім жоқ. Ондай тағылыққа бармаймын. Қолымды қандамаймын. Мен ұры едім. Тойдым-қойдым. Енді еңбек еткім келеді. Жұмысқа алыңыз»— деп ағымнан жарылып, жалбарынып алдына талай бардым. Жалындым. Қарамайды, теріс айналып кетеді. Тек қана өзінің жеке басын ойлайды. Біз сияқты адамдарға пысқырып та қарамайды. Жұмысқа алмақ түгіл, адам деп бетіме қарап сөйлесуден де қалған.— Ол әлдекімге деген қыжылын жасыра алмады. Барынша батыл айтып салды да, даусын бәсеңдетіп сөзін қайта жалғады.— Жақсы адам кездесіп, қол ұшын бергенде, мен де жақсылардың бірі болар едім. Бұл менің ой, қиялым болып қала берді,— деп төмен қарады. Терезеге қарағысы келмеді.

— Жақсы адам болсам деп талаптану ешқашан кештік етпейді. Біздің елімізде адамдар өз тағдырын өзі шешеді. Бақыт өз қолында. Сіз өз бақытыңызды өзіңіз аяққа бастыңыз ғой.— Тергеуші енді не айтар екен дегендей, бұзақының жүзіне қадалған.

— Басында ағынан жарылып, ант беріп, қолымды қусырып, бұрын көрген қорлықтарымды қайта көрмесем екен деп құдайдан тілеп едім. Болмады. Өрге жүзер деген кедем желдеп кері кетті,— деп даусы дірілдеп тағы да төмен қарап отырды да қойды.

— Әлсіздік жеңді,— деді тергеуші жайлап.

— Әл-сіз-дік! Жоқ, жоқ. Мені енді қинамаңыз. Енді тілім кесілді,— деп сөзін қатаң түйді. Терезеге көз салды. Аспан әлемінде ілініп қалған қатпар-қатпар көгілдір бұлтқа тесіле қарады. Кең дүниеде қанаттарын құлаштай жайған құстай екі шеті селдірей созылып, орта шені қалындап, қоюлана түскен бұлт жоғарылап, көтеріліп қалыпты. Қанарбаев өзін сол бұйра толқын бұлттың үстінде жүзіп бара жатқандай сезінді. Осы сәтте бір ақ мойын сары ала көгершін қос қанатын жайып, терезенің алдында көкке таласа өскен кәрі теректің бұтасына қонды да, бөлмеде кім бар дегендей, ішке үңілді.

— Бақытты құс, ешкім тимейді,— деп тұтқын терең күрсінді.

— Өзі де ешкімге тимейді,— деді самарқау ғана лейтенант Васютин

— Ие,— деп Қанарбаев басын изеді, көгершіннен көзін алмай. Көгершін де бір өзгеше көгершін екен. Түгі сары, ал басынан басталған ақ ұлпа тобығынан төмен түсіп барып төсіне дейін жапқан Қақ мандайында тайдың төбеліндей, ұзынша біткен сап-сары дақ бар. Сары қасқа десең де болғандай. Сығырайған екі көзі жылт жылт етіп, төңірегіне сергек қарайды. Басқа көгершін дердей ұзын тұрқы, сидіған емес, бұлтиған толық. Ал ғашындай қыпылықтап қауіптенуді қойды. Еркін орнығып, жайласып алды. Мықыр мойнын қылтындатып терезеге әлсін-әлсін қарайды. Жем күтеді, тамақ іздейді.

— Тамақ сұрап отыр,— деп Қанарбаев сары ала көгершінге тесіле қарады, аздан кейін сөзін жалғастырды:— Шіркін-ай, кең дүниені еркін кезіп жүрген құста не арман бар екен?! Қайда барса да — жол ашық. Аспан әлеміне қалықтап, асқар таудың шыңына көтеріліп самғайды. Міне, бақыт! Ал мен міне тағы торға түстім,...— деп терең күрсінді. Сосын Васютинге сұқтана, тесіле, оқтала қарап:— ауасынан жүрегім айнады, азамат тергеуші,— деп көзін тас жұмды.— Біттім. Бүгін ештеңе сұрамаңыз!— деп, тергеушіге жалынды.

— Келістік. Әлі кездесеміз, уақыт бар ғой,— деді тергеуші сабырлы қалпын бұзбай.

— Сіздің уақытыңыз санаулы, үлгермей қалуыңыз мүмкін, ал менің уақытым жетеді,— деп ұры кекете күлді.

— Оған алаң болмаңыз. Уақыт бәрімізге де жетеді, онан да әңгімемізді жалғастыра берейік,— деп, лейтенант негізгі мәселеге ойысты.— Жинақ кассасының қасында инкассаторға шабуыл жасап, тартып алып кеткен пистолет қайда?— деді кенеттен.

— Қайдағы касса? Инкассаторыңызды кім көріпті?

Тапа-тал түсте, қайнаған халықтың қақ ортасында тұрып, қарулы адамдарға шабуыл жасайтын мен бе? Ондай ақымағың мен емес. Түрмеде болсам да, жарық дүниемен мезгілсіз қоштасқым келмейді. Ақылға сыймайтын ақымақтың ісі бұл,— деді ашуға булығып.

— Ордабаевты атқан пистолетті қайдан алдыңдар?

— Атқан кім? Содан сұраңыз қайдан алғанын? Менде қару болған жоқ. Осы айтқаным айтқан. Басқа жауап күтпеңіз, азамат тергеуші,— деп жүзіне қадала қарады.

— Ой-ланыңыз. Шыныңызды айтып, ағынан жарылсаңыз, заң жеңілдік жасайды,— деп ескертті тергеуші.

— Бұл — талайдың құлағының құрышын қандырған, тергеушілердің жаттап алған сарыны. Рас, заң кешірім жасайды. Сот кешірім жасамаса қайтемін. Ұрып-салма судьяға кездессең, занның бұл статьясына пыскырып та қарамайды. Құдайың сонда қос қолдап ұрады? Оны да көріп жүрміз,— деп терезеге бетін бұрды.

— Судья — заңды орындаушы әділдік өкілі, ол адам тағдырын жалғыз шешпейді ғой. Сіз оны жақсы білесіз,— деп орнынан тұрды да, тумбочка үстіндегі су құйған графинді алып:— Ішесіз бе?— деп ымдады Васютин тұтқынға.

— Жоқ,— деп пышақ кескендей сөзін келте қайырды.— Ішекті жуғаннан не пайда. Тамақ болса бір сәрі.

— Түстік жақындап қалды. Ойлан, бұл ақырғы кездесу емес екенін білесіз.

— Білемін.

Васютин столдағы қоңыраудың қнопкасын басты.

Құзетші келіп тұтқынды алып кетті.

* * *

Көбенев көңілін сұрап, хал-жағдайын білгелі келгенде Нұрмағамбет төсек үстінде гипске таңған қолына әлсін-әлсін қарап қойып, үнсіз ойланып жатыр еді. Операция немен тынды екен, ұрылар ұсталды ма екен, ұры-

лар кімдер екен?— Оның бар ойы міне осыған ауған еді.

— Хал-жағдай қалай?

Күлімсіреген, қуанышы ішіне сыймай тұрған капитанды көргенде Нұрмағамбет те қуанып, кәдімгідей көтеріліп қалды.

— Сәлеметсіз бе, жолдас капитан,— деп жастықтан басын көтеріп емен-жарқын амандасты.— Өздеріңізде нендей жаңалық бар?

— Милиция өмірі жаңалықсыз бола ма, сірә.— Капитан ақырын күлімсіреді.

— Ендеше айтыңыз. Біз де естік, ол нендей жаңалық екенін,— Нұрмағамбет көңілін құштарлық биледі. Соны сезген капитан сөзін сабырлы бастай жөнелді.

— Мен милицияға келгелі он төрт жыл болады. Осы мерзімде талай ұрыларды ұстауға қатыстым, талай қылмысты ашуға білек сыбанып араластым. Бұл біздің жұмысымыз ғой. Онда кинодағыдай үнемі атыс, қырғын төбелес, қуу, қашу, арпалысу бола бермейді, оны өзін білесің. Бірақ алдыңғы күнгі оқиға тап кинодағыдай болды. Сені жаралап, ұрылар қаладан шығып кетуге ұмтылды. Төрт-бес көшеден кейін, тасалау мүйісте тұрған «Жигулиге» мінген. Бір жақсы жері машинасын ұрылар айдап бара жатқанын көріп қап иесі бірден милицияға хабарлаған. Қала сыртында «Жигулимен» ешқайда кете алмайтынына, әшкереленгеніне көзі жеткенде, ұрылар бақ ішіндегі шеткі үйге тығылып, біраз атысты. Сонда олардың біреуі оққа ұшты. Өз жазасын өзі алды. Амал қанша? Атыстың аты атыс, онда бәрі де болады. Айып бізде емес, өздері берілмей, қарсыласты, қайтеміз?. Ең ғажабы — қолға түскен ұрының бірден менен сұрағаны: «Біздерді сіздерге сатқан Сергей ме?»— деді. Мен үндемедім. Шыдамады, ұры тағы маған: «Сергейдің бізді сатқалы жүргенін кештеу біліп қалдық. Дегенмен, ол ақысын алды» деді. Мен:

— Сергейің кім?— дедім, ештеңе сезбегендей. Ұры тағы шыдамады, сөзін қайта жалғастырды:— Оның сат-

қын екенін мен сездім. Жолдасым сенбеді, сенбесе де, Сергейді сатқын дедім де, гаражда басын жарып өлтірдім,— деп бөсті. Бұл жолы олар әлгі мотоциклдің шын померін салып шыққан екен, сол арқылы әлгі гаражда таптық. Біздің жолдастар барса, Сергей жаралы, ес-түссіз жатыр екен. Дәрігерлер өлімге оңай бере қоя ма? Қолдан келгеннің бәрін істеді. Тірі. Аман қалады, айығып кетеді дейді. Ләйім, аман қалсын! Жайсаң жігіт екен өзі! Бұлардың жасырынған інін тауып берем, ұстап берем деп жүріп ұрылардың қақпанына өзі түсіп қалады. Сөздерінсн, жүріс-тұрысынан аман құтылуы қиын екенін сезген ол ең соңғы сәтте «мотоциклді тағы бір мәрте, сапарға шығар алдында жақсылап көріп алайын» деп, әр жерін бір шұқылап жүріп, ұрылардың көзін ала бере кештеу от алатын қылған. Міне, оның осы қулығы бізге ұрыларды ұстауға септігін тигізген. Әрине, сол кезде сен болмағанда бұл қулықтан бәрібір пайда болмас еді,— деп Нұрмағамбеттің қолын қысты капитан.— Иә, осымен бұл хикая тәмамданды.

— Ұрылардың кім екені анықталды ма?

— Анықталып жатыр. Батыс Украинада екі дүкенге түсіп, бір кісіні пышақтап, өлімші ғып кеткен жауыздар екен. Телеграмма келді. Оған қоса екеуінің суретін жіберіпті. Іздеуде жүргендер екен. Енді ақшалы болып, Сібірге барып, іздерін біржола жоғалтпақ екен.

— Біздің қалаға қалай келген? Таныстары бар ма екен?

— Әлгі жаралы болып емханада жатқан бейтанысымыз өлгеннің нағашысы екен. Соны сағалап келген.

— Сонда жиенім келді деп дүкенге ұрлыққа түсе ме екен?

— Қалай екенін қазірше білмеймін, жас жігіт еліктеп еріп кеткен болар. Бұлар көндірген.

— Иә, сонда кім болды? Қала тұрғыны ғой.

— Оған басыңды қатырма! Кім болса, ол болсын, қолға түсті. Оның ісі заң орнына берілді. Көптен іштен

тынып, бұқпантайлап жатқан бұзақы сияқты өзі... Тергеу жүріп жатыр.

Нұрмағамбет біраз ойланып жатты, өз өкінішін білдірді:

— Кап! Жаралы болып, әлгі «киноға» қатыса алмағанымды-ай!

— Өкінетін түгі жоқ! Бас кейіпкер сенсің. Иә, иә? Олардың дүкеннен жүгіре шыққанын, лып етіп аулаға кіргенін сен көрмегенде, сен қумағанда, сенен құтылу үшін оқ атпағанда, біз олардан тағы да айрылып қалар ма едік, кім біледі! Жолдастарың саған алғысын жаудырып жатыр. Сәлем айтқан, тілектестігін білдіріп, мына кішкене базарлық беріп жіберді. Аз да болса, көптей көр, Нұреке. Өкінбе! Сау болсаң, талай «киноға» қатысарсың әлі. Ал тез сауығып кет! Күтеміз! Өмір алда, талай құрметтер күтіп тұр.

* * *

Күн өткен сайын Ондасқан Бекербеков те айыға бастады. Тілге келіп, сөйлесіп, азды-көпті жауап бере бастады. Дәрігерлер «енді балталасаң да өлмейді»— деген сенім білдірді.

Бекербеков бұл жерге қалай түскенін есіне түсірді. Сол жақ иығының еттерін опыра тесіп өткен оқ жарасы анына ауыр тиді. Өліп кете жаздады. «Тағдыр бұл жолы оны сақтап қалды. Неге бардым? Біле тұра неге қарулы адамға көпе-көрінеу арыстанша тап бердім». Іші ашиды. Ет жүрегі сыздайды. Қос жанары жасқа толады. Бар даусымен өксіп-өксіп жылағысы келеді. Ашынған жүректегі ұды қос жанарынан шығарып, төгіп-төгіп алғысы келеді. Айнала қоршаған адамдар. Бәрі де — жат, бейтаныс адамдар. Іші ашып, аяныш білдіретін біреу жоқ. «Менің бау кеспе ұры екенімді білсе, көздерімен атып, теріс қарар еді. Әлі білмейді». Өз топшылауынша, оған жылы адамгершілік лебіз жоқ. Қас-

тыр деп қарап, қарғыс сазын лақылдата төгеді. «Есім ауысқан жоқ еді. Әттеген-ай, көбірек ішіп қойдым ғой сол күні, атың өшкір араққа қаныға ішпесем, бұл халге түспесім сөзсіз» деп көзін тас жұмып, болған жағдайды көз алдынан шілдедегі сағымдай өткізе бастады.

Көзін ашса, қасында ақ халат киген қыр мұрынды қара торы жігіт отыр.

— Сәләматсыз ба? Ұйқыңызды бұздым ба, ғафу етіңіз!— деді сыбырлап, жұмсақ қоныр дауысымен.

— Жоқ, ұйықтаған жоқпын,— деп тағы көзін жұмды.

— Мен милиция бөлімінен. Іздеушілер тобынан.

— Өзім де күтіп жатыр едім.

— Уағында келген екенмін ғой. Көп мазаламаймын

— Инкассаторға шабуыл жасағандарыңды білесіз бе?

— Білемін.

— Неше адам едіңіздер?

— Үшеу.

— Қалған екеуі кімдер?

— Білмеймін! Кездейсоқ таныс.

— Қай жерде таныстыңыздар?

— Сейфуллин көшесіндегі жұмысқа орналастыратын үйде. Жұмыс іздеп барған жерде.

— Содан кейін?

— Бір кавказдық біреу келіп, «мен құрылыс бригадирімін. Уақытша жұмысқа кісі аламын. Кім барады?» деді. Он шақты кісі жиналды. Он бес сомнан ақша беріп, паспортымызды жинап алды. Талдықорған облысы Үшарал станциясына барамыз. Содан совхозға барып, мал қорасын саламыз. Кешкі сағат жетіде екінші Алматы станциясында кездесуге келістік,— деп көзін жұмып, солға басын бұрды да:— Уһ!— деп терең дем алды.— Поезға отырмақ болдық,— деп ауыр күрсінді.

— Фамилиясын, аттарын білесіз бе?

— Бірінің аты Жасыбек, екіншісі Сердебек пе, Се-

режа ма, есімде жоқ. Фамилиясын кавказдықтан біл Тізім сонда. Паспорт та сонда.

— Бригадирдің аты, фамилиясы кім?

— Ол да біз сияқты мал іздеп шарлап жүрген тұл кінің бірі. Мамед пе, Магамед пе, бізге «Миша»— деді Фамилиясын өзі айтар. Қалжырап кеттім,— деп көзін тас жұмып, қабақтарын түйді. Қып-қызыл болып, маңдайынан жіпсіп тер шыға бастады.

— Х-ош болыңыз!— деп, басын жоғары көтеріп терең дем алды.

— Хош, айығыңыз,— деп жігіт шығып кетті.

* * *

Күн жұма. Генерал Жанболатов үйінен әдеттегідей ерте шықты. Күздің орта шені болып қалса да, күн ыстық. Сарғая бастаған ағаш жапырақтары асфальт үстін жауып жатыр. Сағатына қараса, бір минутсыз сегіз. Оң жағындағы көшеге көз салды. Шағаладай кіршіксіз ақ «Волга» көлденеңдей келіп, жайлап тұра қалды.

— Жұмысқа,— деді шоферге амандасқаннан кейін.— Бүгін қалалық партия комитетінің бюросы. Сонда менің хабарымды тындамақ,— деп ойланып қалды.

Қалалық партия комитетіне белгіленген уақыттан он бес минут бұрын келді. Үй жөнделіп біткен. Есік ашып, ішке енгенде бірден аңғарды. Қабырғалары ақ сұр, көк сұр мәрмәр тастармен әшекейленіп, басқыштарына дейін түгел жаңартылған. Оң жақта орта бойлы қарлығаштай қиғаш қасты, қара торы қыз кітап сатып тұр. Сол жақта милиция старшинасы, генералға әскери тәртіппен құрмет көрсетті.

Бюро мүшелері дәл уақытында залға кіріп орындарына орналасты. Председатель столына Тауке Нұрғалиевич Ермұханбетов отырды. Маңдайындағы үлкен сызықтар жінішкеріп, өткір қара көздері жанарлана түскен. Сәлемдескеннен кейін шағын зал толы адамдарды бір шолып өтті де, бюро ашық деп жариялады. Даусы

қыранның даусындай санқ ете түседі. Әр сөзі ұстаның балғамен соққанындай. Белгілеген күн тәртібі — байсалды ағыммен өтіп жатыр. Келесі мәселе — «Қаладағы қылмыспен күресу барысы жайында», — деп генерал Жанболатовқа қарады.

Генерал орнынан тұрып бюро мүшелерінің алдындағы мінбеге көтерілді. Ұзын бойлы, сырықтай, шымыр дөңесіне киген киімдері жақсы мүсіншінің қолынан шыққандай. Бір тал ағы жоқ бұйра шаштары қараторы жүзіне жарасып-ақ тұр.

— Уақыттарыңызды көп алмаймын, жолдас бюро мүшелері, — деп, қаладағы тәртіп жайын қысқаша шолып өтті. — Басты мәселе сақтық кассасына шабуыл жасаушылар мен дүкен кассасына қол сұққандар. Сақтық кассасына түскендердің екеуі ұсталды. Қарулы біреуі артиста өліп кетті. Талай сотталған бау кеспе екен. Берілгені келмеді. Кеудемде жаным барда берілмен, — деп, атыса берген. Енді бірі ауыр жаралы. Тірі, тілге келді. Өштеңе жарытып айтпайды. Сырқатын сылтаулап, тұйықталып жатыр. Екі кассаға түскен үш адамнан ұйымдасқан бір топ та емес. Үш-үштен бөлінген екі топ екені анықталды. Екеуі қашып жүр. Ұзатпаймыз. Оларды да кешікпей торға түсіреміз. Қалалық партия комитеті бюросының шешімі бойынша қалада жүргізіліп жатқан «Өрмекші ұясы» атты операция ішкі тәртіпті сақтауда үлкен серпін көрсетті. Паспортсыз, жұмыссыз жүрген адамдар кездесіп, оларды тәртіпке келтірдік. Ондай ел кезбе, арам тамақтардан қаланы тазартпақпыз.

— Жаралы адам қатарына қосыла ма? — деді бірінші секретарь байсалды, қатаң түрде.

— Иә, қосылады деп отырмыз.

— Адамды сақтап қалу үшін барлық мүмкіншілікті қолданыңыз. Қанша бау кеспе ұры болғанмен ол да адам.

— Қолдан келген шараның бәрін қарастырып жатырмыз.

— Дұрыс.

Бюро мүшелерінен ешкім сөйлемеді. Тәуке Нұрғалиевичтің де сөзі қысқа болды. Тәртіп мәселесін шешкенде, бұзақылар мен қылмыстыларды әшкерелегенде социалистік заңдылықты қатаң сақтауды өзгеше тапсырды.

— Айта кетейін, жараланған жігіттің анасы жоғарғы партия орнына арыз жазыпты. Баламды ұстағанда, орынсыз мылтық атқан. Оқ атпай-ақ ұстау керек,— деп ана ашына жазған.

— Дұрыс па, жолдас генерал.

— Қесіп айта алмаймын. Бірақ алдағы уақытта тексеріп қорытынды шығарамыз.

— Калалық прокуратурадан кім келді?— деп Тәуке Нұрғалиевич әкімшілік бөлімінің бастығы Бекетовке қарады.

— Шутов жолдас,— деді Бекетов сол кезде. Менмін дегендей бойы ортадан жоғары балуан демелі толықша келген аққұба жігіт орнынан тұрды. Жасы қырықтан асып кетсе де, жұмысқа жаңа келген жігіттей жүзінде қызыл шырай толқып кетті. Қаладағы прокурорлардың ішіндегі заң ғылымын жете білетін, іскер, әділеттің жаршысы, қыз мінезді адам. Сыпайылық жасап кенеттен аты аталғанда, орнынан атып тұрды.

— Степан Иванович!— деді Тауке Нұрғалиевич, әдетінше сүйсіне қарап,— ананың арызын сізге жібереміз. Сіз қарап, көп ұзатпай шешіңіз.

— Жедел қарап шешеміз,— деп Степан Иванович, бойына біткен мінезімен, саспай салмақты жауап қайырды.

— Арызды қағаз деп селсоқ карамай, арыз артында адам тұрғанын, оның көңіліндегі сыр-сыпаты, үміт-талабы жазылғанын терең түсініп, партиялық принципте шешу қажет,— деп Тауке Нұрғалиевич бюроға қатысушыларға ескертті.

Сердебек Самғалиев пен Жасыбек Басаржанов әскери дүкеннен керек киімдерін алды да, Гагарин көшесіне түсіп, Қомсомол көшесімен солға бұрылып, Розыбакиев көшесімен қаланың оңтүстік батысына тура тартып келеді. Машинаны жүргізуші Басаржанов та, жол сілтеуші Самғалиев.

— Тура жүре бер,— деді Самғалиев Басаржановқа Октябрьдің елу жылдығы атындағы көшеге жете бергенде...— Солға бұрыл. Тарт Бірінші Май көліне. Бакте бензин толы. Біздің ақшамыз жоғын білген ғой,— деді Самғалиев көңілденіп.

— Деніңе саулық бергір, мырза жігіт екен,— деді Басаржанов жолдан көзін алмай.

— Мырза ғана емес, сал жігіт екен. Үстіне киген шолақ жең ақ кейлегі, джинси шалбары, аяғында Шаумян фабрикасы арнап тіккен күрең туфлиі, қалыңдыққа келген күйеудің киіміндей,— деді Самғалиев.

— Қолыңда алтын сағат, салмақты алтын жүзік,— деп қостады Басаржанов.

— Тісінің бәрі алтынмен қапталған.

— Онымен сөйлестің бе?

— Онда не атамның құны бар еді?

— Түсінде көрдің бе?

— Телевизордан көргем. Қазіргі сол мырзалар алтын жаламаса ішкен астары гастрит адамдай бойларына сіңбейді...

— Абайла, жоғары көтеріліп, мостқа түсеміз.

— Көріп келемін.

— Көзді айнал. Қайықшылар тұрған жерден асып барып, бір ойдымға тоқтайық.

Екі жағы дөң, ортасы ылди, айналасында шырша, бірен-саран биік терек пен ақ қайың өскен мылқау қуысқа келіп қос серік сары Жигулидің басын тежеді.

— Күн батпай тұрғанда машинаны жуып алайық,— деді Самғалиев сыбайласына.

Серігі машинаның зат салатын багажын ашты. Ішінен бір артық су жаңа дөңгелек, резина шелек, машинаның доңғалағына жел беретін, аяқ басқыш насос шықты.

— Бол-гар-ия елінен шыққан,— деді Басаржанов ежіктеп оқып.

— Иесіне болайын,— деді Самғалиев сүйсініп.

— Сені әуре қылмайын, жоқты іздетіп деп, бәрін дайындап беріпті,— деді заттарды қайтадан орындарына салып жатып.

— Шофер болған соң сенің де жайынды ойлаған ғой. Тез, су әкел қараңғы түспей тұрғанда,— деп Самғалиев машинаның ішін тазалай бастады. Жасыл нейлоннан тіккен машинаның қаптамасын алды. Артқы орындықты сүйреп далаға шығарды. Орындық астынан қара қол чемодан-балетка шықты. Ашпақ болып құлыбын басып еді, кілттеулі екен, аша алмады. Бұл кезде бір шелек су көтерген Басаржанов та келіп жетті.

— Немене, олжа ма?

— Әкең қалдырған дүние жоқ екенін көріп тұрған жоқсың ба?

— Әкем мұра қалдырса бүйтіп сандалып жүрмес едім ғой.

— Көп мыжыма, онанда іске кіріс. Мынаны аш,— Самғалиев балетканы сыбайласының алдына тастады.

Басаржанов қолына қашаушы-бұрауышты алып, топсаның астынан көтеріп қалды. Балетка ашыла кетті.

Ішінде қағаз салатын шағын ғана папка. Қуысына Самғалиев қол сұғып еді, бір уыс жүз сомдық ілікті. Қол тимеген шыр жаңа.

— Ұста, айттым ғой мол олжаға кешелеміз,— деп қуана Басаржановқа ұсынды.

— Рақмет!

— Иә, оны азсынсан,— деп елу сомдық ақшаның жаңа бумасын және ұсынды.

— Сана!

Басаржанов жүз сомдықты кассирше санай бастады.

— Бір, екі, үш... он...— деп Самғалиевқа қарап құдай берді дегендей жымиды.

— Мың сом,— деп Самғалиев езу тартты да, «ананы сана» деп машина ішінде орындықта жатқан елу сомдықты негімен нұсқады.

Басаржанов санай бастады.

— Бір, екі. . . сегіз, тоғыз, он,— деді даусын қаттырақ шығарып.

— Үш мың сом,— деді Самғалиев көңілденіп.

— Сайрандауға болады,— деді Басаржанов Самғалиевқа тесірейе қарап:

— Сайрандауға тюленіңнің де ақшасы жетеді

— Онда қайтеміз, үй сатып аламыз ба?

— Қой қысыр сөзді. Папканы қара.— Сол жақ қуысынан қағаздар шықты. Екеуі жарыса оқи бастайды.

— Сенім қағаз.

«Талғар аудандық тұтынушылар Одағының Дайындау конторы. Осы сенім қағаз берілді дайындаушы Нұритдинов Шарап Нұритдиновичке. Аудан көлемінде мал дайындаушы өкіл етіп, сенімдік білдіреді.

— Енді малды біз дайындайтын болдық,— деді Басаржанов күліп.

— Машинасы су жаңа.

— Бәйгеге дайындап жаратып жүрген болар.

— Қызметі майлы, жанына жайлы, дайындаушы.

— Ақшаны су орнына ұстайды.

— Машинаны да маңдай терін төгіп, тапқан табысына ішкен-жегенінен іркіп үнемдеген ақшаға алған жоқ.

— Олжа, дүниесі оңынан тұрған жан.

— Кере-мет, кереметтің кереметі.

— Несі керемет.

— Желмен келген ақшаға алған адамның машинасының бізге бұйыруы.

— Ондайлар машинам жоғалды деп өкінбейді де, милицияға хабарламайды да. Тиындап жиып алған біреу болса, машинамды тап,— деп безек қағып милициядан шықпайды.

— Міне, керемет осы да.

— Онда өз атыма аудартып алайын,— деді Басаржанов жымып машинаның үстін жуып жатып.

— Дұрыс. Бірақ түрмеде машина қоятын гараж жоқ қой,— деді ішкі салонын жайғастырып жатқан Самғалиев.

— Иә, түрмеде өзіме ғаға орын береді,— деп күмілжіп қалды.

— Қараңғы түспей тұрғанда тамақтанып алайық,— деді Самғалиев, қағазға ораған тамақтарды машинадан алып.

Екеуі газеттен дастарқан жайып, дүкеннен алған тағамдарын соның үстіне қойып, шетінен жеп, іше бастады. Әлден уақта ішіне ел қонған:

— Жинал, кеттік,— деп Самғалиев орнынан тұрды.

— Мына қалған тамақты суға лақтырамын, сенің майлы саусағыңның мөрі жарқырап тұр,— деп шиқылдап күліп Басаржанов көлге кетті.

— Бар, жоғалт көзін, менің мөрімнен гөрі сенің мөрің үлкенірек, көзге тез ілігеді,— деді Сердебек те есесін жібермей қағытып.

— Папка, документтерді жағып жіберейік,— деді Басаржанов көлден қайта оралған бетте.

Алаңдағы ашық ойпаттау жерге төменірек түсіп, екеуі от тұтатты. Папка мен қағаздарды жыртып отқа жақты.

— Кеттік,— деді Самғалиев.— Тез киін.— Ол машинада жатқан милиция көйлегі мен қызыл фуражканы нұсқады.

Басаржанов үстіндегі көйлегін шешіп, жаңа көйлекті

киді. Самғалиев үш тіл лентасы бар сержант погонын оның иығына тақты да, фуражканы кигізді.

— Міне, енді адам қатарына қосылдық,— деді серігіне тесірейе қарап.

— Жолдас бастық. Сержант Басаржанов Сіздің бұйрығыңыз бойынша келіп тұр,— деп әскери адамша оң қолын фуражкасының маңдайшасына апарды.

— Жақсы. Жетеді. Кеттік.

Екеуі машинаға отырды. Машина қалаға бет бұрды.

— Тура Марфуғаға,— деді Самғалиев тесірейіп отырған алдынан көзін тайдырмай.

— Қонамыз ба сонда?

— Сағынып қалдың ба?

— Әрине.

— Сенің төсегің эне,— деп артына бұрылып машинаның кейінгі салонын иегімен нұсқады.

— Екеуіміз симаймыз.ғой. Кезекпен ұйықтамаймыз ба. Енді абайлап жүр. Жол тәртібін бұзба. Өзіміздің көшеге тоқта, мен үйге кіріп шығайын. Жағдайды байқайық.

Жасыбек түсіндім дегендей басын изеді.

Машина аласа үйлердің арасынан өтіп, кішкене тұйық көшеге келіп тоқтады.

— Мен көп кідірмеймін, машинаның шамын сөндіріп, жақпа,— деп Самғалиев адымдай басып кетіп қалды.

Ол қақпаны ашып ішке кіре бергенде шынжырын сылдырлата сүйретіп төбет-тап берді.

— «Рекс», «Рекс»,— деп «сәлемдесіп» еді, сапардан оралған үй иесін көргендей, Рекс құйрығын бұландатып, үстіне секірді. Жігіт еркелетіп маңдайынан сипады.

— Кімсіз?— деп ит даусына елегізіп шыққан Марфуға дауыстады.

Жарық үйден шыққанға ма, қараңғы ауланың ішіндегі адамды түстеп анық көре алмады.

Самғалиев оны андаусызда құшақтай алды. Марфуға

да жігітті жаңа танып, мойнына асыла кетті. Бетінен шөп еткізіп бір сүйді де жүрек тұсын алақанымен басып:

— Түп! Қараңғыда иманымды ұшырдың ғой тегі. Ен болмаса дыбыс берсең қайтеді,— деді жорта бұртиып.

Жігіт көрген бойда мені үйге сүйрелеп жетелей жөнелер деп ойлап еді. Марфуғадан, бірақ, ондай ылтипат әзір сезілер емес.

— Үйде біреу бар ма?

— Ағайым жолдасымен келіп еді,— деп Марфуға тұншыға сөйледі. Ағайым деген сөз аузынан әзер шықты.

— Ағасыз әйел болмайды. Сағындырмай келгені жақсы.

— Киініп жатыр. Қазір кетеді. Көрінбе, тасада тұра тұр.

— Жарайды.

Марфуға жүгіре басып үйге кірді. Сердебек иттің ығын тасаланды. Екі жуан ауыр басып үйден шықты. Бірі Марфуғаның құлағына сыбырлап, ұмытқан папкасын алғызды. Екіншісі «Р»— дыбысын кинала айтса да нығыз сөйлейді.

— Ертең өзім телефон соғамын. Министрлікте болмаймын. Мені жұмыстан іздеме,— деп қақпаға беттеді.

Марфуға қақпаны ашып шығарып салды. Ақ «Волга» қарсы көшеден ойқастап келіп тұра қалды. «Волганың» есігі тарс жабылды. Шофер газ берді. Міне, қонақ. «Бұлар мәжіліс, жиналыс деп, кешкі сағат алтыдан кейін махаббат жырын шырқайды» деді ішінен күбірлеп Сердебек.

— Хош келдің, кір,— деп Марфуға жігітті ілгері өткізіп жіберді.

«Келуіңізбен» деп қуана қарсы алған Шура, оған ет женді саусақтарын сүйе ғой дегендей тарбита ұсынды. «Кетер қонақ кетті. Сендер келсендер болды» дегендей, қарға аунаған түлкідей бұлаңдап жайраңдап сала берді.

Жігіт Шураның қолын алып, бас иіп, ерніне ернін тигізіп, сүймесе де сүйгендей шолп еткізді.

— Серігің қайда?— деді Шура алақтап, күткені көрінбеген соң бойын жинап.

— Қол тимеді. Бүгін келе алмас. Сәлем айтып, кешірім сұрады. «Елегізбесін, келемін» деп ыстық сәлем жолдады. Сағынып қалдың ба, сұлу,— деп оны бір қағытып өтті.

— Иә,— деді Шура. «М»— дыбысын ішіне тартып жабырқап созып тұрды. Қысқа кірпіктері мұңға тұна қалған, түріндегі жабырқау белгісін самалдай желпіп жатты. Сыр білдірмей шыныққан сұлу ас бөлмеге шығып кетті.

— Марфуға, не жаңалық бар?— деді Сердебек диванға жайғаса беріп.

— Жаңалық — бүрсігүні қойманы қабылдап алмақпын. Ертең бұйрық шығады. Қоймашы әйел үш жылдай демалысқа шықпапты. Соны ауыстыру керек,— деп бастық болмады.

— Келістің бе?

— Келіспегенде қайда барасын. Қойманың жұмысы ауыр. Жарты миллионға жақын азық-түлік, мүлік-байлық бар. Жауапты қызмет. Халық мүлкін сақтау, тиын шашау шығармай ұқышты ұстау қажет. Халық мүлкі — қоғам қоры. Қалт беріп қателессең басың кетеді. Болмаймын деп едім, директор мен парторг сіресіп отырып алды. Сен істей аласың. Саған ғана сенеміз. Ұқыптылығың былай тұрсын, есеп-қисапты жақсы білесің деп аузымды аштырмады.— Манағыдай емес бойы жайлап, қалпына түсіп келеді. «Қинала-қинала келістім»,— деп, терең күрсінді.

— Құтты болсын,— деп Сердебек орнынан тұрды. «Бері шық»— дегендей ас бөлмені негімен нұсқады, өзі стол қасына келді де:

— Бір сыр бар, Машажан,— деп оң иығына қолын салды.

— Айта бер, құлағым сенде,— деп, ас бөлменің есігін жауып алды.

— Анау иеміз біреудің машинасын соғып кетіпті. Соны тез жөндеп, бояп беруі керек таң атқанша. Болмаса милицияға хабарлаймын деп машина иесі қоңырауын қағып отыр. Танысың бар ма? Көмектес,— деп Сердебек жалына қарады.

— О, болғанда қандай. Іскердің іскері. Қамырдай иленіп жапырылған машиналарды жұқа нандай ысып, қайтадан бояп береді. Оған ақша керек.

— Не сұраса да, сөз жоқ. Келіседі. Мәселе ақшада емес. Мына жағы қалай?— деді оң қолының саусағын аузына апарып. Онысы аузына сақ адам ба дегені.

— Болаттай берік. Өзінікі де жасырын жұмыс қой. Сауысқандай сақ. Үйінде болса жарайды,— деді Марфуға сәл ойланып.— Звондайтын құрғырдың телефоны да жоқ,— деп қынжылды.— Жүр барып қайтайық.

— Қазір ме?

— Қазір.

Марфуға киіне бастады. Сердебек аулаға шыға берді. Ешкім көрінбейді. Қақпаны ашып, айналаға құлақ салды. Тыныштық.

— Немен барамыз,— деді Марфуға Сердебекті қолтықтап.

— Таксимен.

Үлкен көшеге шығып, келе жатқан машиналарға қол көтеріп тұрды. Жигули тұра қалды. Марфуға алдына, Самғалнев артына орналасты. Енді жол сілтеуші Сердебек емес, Марфуға.

— Келдік,— деді Марфуға машинаны жол шетіне тоқтатып,— машинада тоса тұр, мен барып шығайын.

Көп кешікпей ұзын бойлы, жалпақ бет жігітпен оралды. Сердебек машинадан түсіп қарсы алды.

— Таныс, Валера,— деп жолдасын таныстырды Самғалневқа.— Өзіңіздей жолдас, қаймықпа. Екеуің оңаша сөйлесіндер,— деп, Марфуға машинаға бет алды.

Көп салғыласып, саудаласпады. Валера кетіп қалды. Самғалиев «кеттік», деп машинаға отырды. Марфуғаны үйіне әкеп түсірді де, досына келді.

— Тулаған тюленіңнен ыстық сәлем,— деп машинаға отыра берді.— Кеттік.

— Аузым кепкен екен ғой.

— Екеуіңнің де. Шыда уақыт бар ғой, жөні келсе. Қайда бара жатқанымызды сезесің бе?

— Маған географияның қажеті қанша, ат айдаушы Ваня тұрғанда,— деді Жасыбек күліп.

— Ақымақ, географияны сен де біл. Қазір мына машинаны көк бояуға боятамыз. Таң атқанша бояп болады. Ертемен далаға кетіп қаламыз. Күн ашық болуға тиіс. Кеппесе күн көзіне кептіреміз.

— Керемет қой. Қанша алады?

— Бір жарым қағаз.

— Жүз елу сом ба?

— Ие.

— Қымбат емес, біздің қалтамыздың мөлшері...

Машина үлкен ағаш үйге келіп тоқтады. Ұзын бойлы сары жігіт күтіп алды. «Кір аулаға»— деп қақпаны ашты. «Номерін ал» деп Сердебек машинадан түсті.

Ұзын жігітке орта бойлы ақ сары жігіт қосылды.

— Бояу даяр, жетеді,— деді ұзын жігітке қарап, Самғалиевпен амандасқаннан кейін.

— Қораға кіргіз,— деп қақпаны ашты. Екі жігіт мал соятын қасапшылардай қимылдайды, шапшаң, қолдары қолдарына жұпайды. Машинаның шыныларын қағазбен орап, доңғалақтарын нығыздап, тығыздап қоршап, бір жеріне тамшы бояу тамбасын деп ұқыптан жатыр. Валера терезелерін бір жағынан жапса, екінші жағынан Фарид қымтап үлгеріп болды. Доңғалақтарын сәбише құндақтады.

— Бекіді ме? Дақ түспей ме?

— Қатып кетті. Тамшы тимейді.

— Бояу салған баллонды алып келіп, үрле.

Бояу шыжылдап шашырай жөнелді. Ә дегенше машинаның төбесі боялып болды.

— Тұра тұрсын кішкене. Бояу сорғынқырасын. Екінші рет жүргіземіз.

Екінші айналымы ұзаған жоқ.

— Сағат бесте жүріп кетесіңдер,— деді Валерий,— жүз елу сомды санап алып.— Бөлмеге барып дем алыңыздар, өзім оятамын.

Самғалиевтың ұйқысы сергек. Кезіп жүрген кезбе, бөтен жерде жайланып жата алмайтын. Дөнбекшіп ұйықтай алмады. Әдетінше кішкене мызғып алайын деп көзін тас жұмса да, кірпігі айқаса қоймады. Бір көріністен екінші көрініс көз алдына елестеп, тіпті, мазасын алды. Марфуға күтіп жатыр.— Ат үсті болса да келіп кетсейші,— деп құшағын жаяды. Айнала торлап жүрген милиция адамдары екен дейді.

Қолдарын артына қайырып жатқанда екінші этаждың терезесінен қарғып түсіп, қашып бара жатыр екен.

— Тұрыңыздар,— деген Валерийдің даусынан оянып кетті. Жастыққа басы жаңа тигендей, таң алдындағы тәтті ұйқыда маужырап жатқан Басаржановты: «Тұр, сені шақырып жатыр»,— деп Самғалиев бүйірден түйіп қалды.

— Кім?— деп шошынған Басаржанов төсегінен атып тұрды.

— Тюленің,— деп киіне бастады.

Адамға неше түрлі түстер енеді. Сүйсінетін жақсысы, жан түршігітер жаманы. Оятып жібермесе де болар еді деп Самғалиев далаға шықты. Жаздың танертенгі салқын ауасын көкірек кере жұтып тұр. Айналаға тінте қарайды. Түнде түсімде неғып милиция қоршап тұрды екен. Ешкім жоқ. Күтіп тұрса, енді неге тарпа бас салмайды. Түске сенуге болмайды. Күн Алатаудың төбесінен қызыл арай шашып көтеріліп келеді. Аспан да ашық. Шөкім бұлг көзге ілікпейді. «Күн ыстық болады екен Жарайды. Бізге керегі де сол»,— деп Самғалиев маши-

наға бет алды. Басаржанов пен Валерий машинаны ораған қағаздарды сыдырып, тексеріп жатты.

Үшеулеп қарап жүр. Қарап жүрген жоқ, тінтіп тексеріп жүр. Бояуда мін жоқ. Сәл артық шашыраған жерлерін Валерий қолындағы шүберегімен жарқыратып сүртіп ала қояды.

Басаржанов рульге отырды да машинаны қорадан шығарды.

— Ал, жортқанда жолдарың болсын,— деп, Валерий қош айтысып қала берді.

Екеуі көше жолына түсіп тоқтады. Машинаның номерлерін орнына бекітті де, Қапшағайға бет алды. Сары жигули теңіз толқынындай көк теңбіл машина болды. Жігіттер бір күдігінен құтылды. Теңіз толқыны түстес көк теңбіл машина атадан қалған малдай. Сезік жоқ, жүре бер...

Машина жаздың самал желімен жарыса жүріп келеді. Ақылмен істелген істеріне сүйсінеді. Табыстары жеңіл, жолдары ашық. Самғалиев алдындағы машинаның радиоқабылдағышының бұғалығын бұрай бастады. Жарылып кететіндей дар-дұр етті. Толқын өзгеріп дарылдаған қабылдағыш:

«Земля моя, земля, моя земля» деп шырқап жүре берді.

Бізге концерт беріп жатыр,— деді Басаржанов.— Сезген скеуміздің жолаушылығымызды, көңіл-күйімізді көтергісі келген.

— Ол біздің түсімізде көретін арманымыз.

— Ал енді бос қиялды қоя тұр. Не істейміз?

— Қапшағайға суға түсіп, күнге күйіп, бір-екі күн жайланып жатпаймыз ба?

— Қой сойып, етке де тойғың келеді ғой, ә?

— Міне, таптың-таптың, еттен кейінгі ыстық сорпасын айтсайшы. Па шіркін, жас етке бір тояр ма еді,— деп Басаржанов аузының суы ағып тамсанды.

— Айналайын ел ғой бұл. Сәлем бере келдік, аман-

дық-саулықтарыңыз қалай?— деп жылы шыраймен барсаң болды. Сізге сәлемдемем,— деп мырзалық жасап, бір-екі кило конфет, печеньеге «көк жорға» қосып, оны сағынған қойшының әйеліне аз болса да көптей көр деп ұсына ғой. Қуанып қалады, сәлемдеме ата-анамыздың әдеті ғой.

— Олардың арасында үнді шәйі болсашы.

— Келістік. Бүгін Қапшағай көлінің жағасына барып сайрандайық, азық-түлікті жол-жөнекей дүкеннен ала кетеміз. Күн батпай, Қапшағай жайлауын жайлаған бір қойшының үйіне барып қонақ боламыз. Облыстан жиналыстан келеміз дейік. Сенімшіл қазақ бізді үлкен өкілдей қарсы алады. Екеумізге магазиннен екі шалбар, бір-бір көйлек аламыз. Киімді сыр берместей келістіріп киеміз.

— Галстук те алайық. Киімімізге қарап қабылдап, ақылымызға қарап қоштасар.

— «Танымаған жерде тон сыйлы, таныған жерде бой сыйлы» деп менің әкемнің досы, Молдабек жиі айтатын.

Екеуі алдымен киім дүкеніне келді, бір-бір шалбар, көйлек, галстук алды. Азық-түлік дүкеніне барып, арақ-шарап, бір жәшік сыра, минерал суын және алды. Сумка азыққа толды. Талдықорған тас жолына түсіп, қаладан шықты. Оңға бұрылып көлді жағалады. Оңаша бір жағалауға келіп, машинаны тоқтатты.

Жол дастарқаны жайылып, Басаржанов та дастарқанға барын қойып үйіп-төгіп салды. Екі кісілік емес, топ қонаққа арнағандай. Тамақ жетеді. «Марфуғаның столындай сүбелі, майлы болмағанмен қарын тояды» дейді манадан теңізге телміре қарап тұрған Самғалиевқа.

Самғалиев артына бір бұрылып қарады да, мөп-мөлдір шалқып жатқан теңіздің сонау арғы шетіне назар аударды. Қаптаған халық. Топ-тобымен дем алушылар. Сауық-сайран. Шаттық ән, көңілдері көтеріңкі. Топ алақұла, жастар бір бөлек, ерлер, әйелдер, балалар бір шо-

ғыр. Бұлар семьямен келгендер. Бақытты адамдар тобы. Нағыз демалушылар, нағыз жайлаудағылар да мұндай болмас. Ұшы-қиырына көз жетпес көк теңіздей Қапшагай көлі тып-тыныш, мөп-мөлдір. Үстінде мұнарланған сағым жүзіп, айдынында ақ шағалалар секендей сүнгіп, ойнақ салады.

Айдын көлдің орта шенінде кемелер жүр. Балықшылар кемесі. Жағалай машина. Жеңіл машина, қораптай жатық машина, үлкен автобустар. Демалушылар тобы. Еңбекшілер тобы. Коллективті семья. Ал бұл екеуміз де екі адамнан құрылған коллектив. Демалушылармыз. Бірақ еңбек коллективі емес. Семья емес. Ұрылар, қашқындар тобыры. Екеумізді күн-түн демей іздеп жүр. Ізімізге түссе де, көз жазып қалады. Әлі қармаққа ілікпедік. Ана адамдар ойын-күлкі, шаттықпен дем алады. Екеуміз елегізіп, жан-жағымызға алақтауда боламыз. Сыртымыз — сау, ішіміз — үрей. Кенеттен қақпанға түсіп, қармаққа ілікпесек — деп тынымсыз тығыламыз. Елмен бірдей жеп жатырмыз, ішіп жатырмыз. Көп мүлкіне көк тиын табыс қосып, үлес бермесек те, еңбегіміз сіңгендей сіміреміз. Өзіміз сеуіп, өзіміз орғандай-ақ нанды қылғимыз. Еңбекшінің еңбегін жеп, еңбекшінің киімін тегін киіп жүргендеріміз ойларымызға кіріп те шықпайды. Әйел болса қалды. Бала болса — жетім. Оларға көмек болсын деп тиын-тебен жіберу жоқ. Өзім үш мезгіл тамақ ішкім келсе баланын сондай тәбеті, аузы бар. Өзім кигенді бала да киюі керек. Мектепке баратын бала тап-тұйнақтай таза болсашы. Әкең оны ойламайды. Қашып жүр. Әйелінен емес, сенен, туған баласынан қашып жүр. Алименттен қашқаным — туған баламнан қашқаным. Қашқан әке! Қандай жаман ат! Итке таққан қарғыдай. Баласынан қашып жүр. Қашқын әкелер азаймайды. Күн сайын саны өсіп келеді. Өскенде де қаулап өспейді, тамшылап қана өседі. Ол сөз емес, қалай өссе де өсіп келеді. Жалғыз мен ғана болсамшы. Бәйшешек атқан бейбіт өмірде қанша бала жетім, қанша бала әке-

сіз. Әке қайда? Ел кезіп, қашып жүр. Әке қайда? Қуғында. Милиция іздеп жүр. Ал әке болса таптырмайды. Із жасырып үлгереді. Себебі бір жерде тұрақтап еңбек етпейді. Сонымен алимент қағазы келсе болды, жылт беріп тайып тұрады. Екі-үш ай қашып жүреді. Арасында тиіп-қашып күн көрісті ақша табады... жүк тиіп, жүк түсіреді. Алып кел, шауып кел сияқты, сағаттық жұмыстан күнделік тиын алады. Дәмді тамақ жемейді. Қанып сусын ішпейді. Ұйықтауға жайлы төсек жоқ, жөні келген жерге қисая салады. Құшағында ыстық жар жоқ. Киімі тозып, сұры кете бастайды. Реңі түсіп, аза бастайды. Суға рақаттана жуынбайды. Монша көрмейді. Көйлегінің жағасының кірі бес елі.

Алғаш қалай болды. Ай қыдырды, жыл қыдырды. Жігітшілік құрды. Сері болды. Белгісіз жастық өмір өзен суындай ағып жатты. Ағып жатты. Жылдан жылға есейе түсті. Тастап кеткен жесір әйел — жар тапты. Баласыз әке де жетілді. Сөйтіп туған әке ұмыт болды.

Қашқын әке тозып барады. Тозып барады. Самайға қырау тұрды. Өмір күзі ерте келді. Бозғырау ерте түсті Осылай күн өте ме.

Ақыры алименттен қашып қылмысты болды. Жауапқа тартылды. Басқа қылмысқа кешірім болса да туған баладан қашқан әкеге кешірім жоқ. Түрмеден бір-ақ шығасын. Отырып шыққан адам таңба салған малдай. Ел көзіне өзгеше көрінеді. Сотталған. Түрмеде отырған деп бәрі сенімсіздік туғызады. Жауапты жұмысқа алмайды. Тамыры шіріген теректей көгермейді, қуара береді. Кең дүние тарылып, бақытты өмірі жұтай береді. Ақыры тағы қылмыс, тағы темір есікті тар түрме. Жалғыз мен емес барлық алимент төлейтін әкенің тағдыры осы деп дастарқанға қарады.

— Қазір даяр болады,— деді Басаржанов бөлке нанды турап жатып.

— Арам тамақпыз. Жегеніміздің бәрі арам. Еңбек

етіп Отанға пайда келтіруді білмейміз. Ішіп-жегіміз келеді. Неге бұлай болдык? Алиментті әкелер анандан тумайды. Өскеннен өскі. Өмір тудырады. Оларды болдырмауға болар еді. Оған менің күшім келмейді. Тамыры терен. Көп қолына алса. Көп тамырына балта салар. Көп — терен, көп батырады. Семья падишасы мен деп кеудесін қақпаса. Ерім десе, отағасы десе. Ерге тілін тигізбей, құрмет көрсетсе, еркек деген сөзді жоғары ұстай білсе. Онда Марфуға мен Шура сияқты әйелдерді қайдан табамыз?— деп көлдің ар жағында қалған алыстағы Алматыға көз салды. Көз алдына жарқырап жатқан теңіз емес, таудан аққан бұлақтай сарқырап ағып жатқан астана өмірі елестеді. Жоғарыдан аққан бұлақ суы төмен түскенше сарқырап жан ұшырып, ысырма толқындары бірін-бірі қуып барады. Алдындағы бұрылысқа шалп етіп, соғылады да, бұлт етіп бұрыла тартады. Кейінгісі тоқтаусыз оза жөнеледі. Басқаға бұрылмайды. Күл-талқаны шығып жатса да қарамайды. Соғылған толқын қатарға түсіп, алдағыны қуа жөнеледі. Алдағысы жолдағы тасқа соғып, беті қайырылып, ағысын басқа арнаға түсіреді. Кейінгі толқын алдағыларды итермелей түседі. Реті келсе, қысып жібереді, болмаса сырып тастайды. Ақыры арпалысып жүріп кең арнаға түседі. Міне, үлкен қаланың өмірі осы тәрізді. Ал міне Қапшағай теңізі — Үлкен өмір теңізі. Бәрі көз алдында. Бәрі алақанында, көз алдына тура қара. Алақанындағыны аяла.

Сердебек өткен-кеткен өмірін ойлай келе өзін жаңа түсінгендей болды. Әдепкіде аяғын бір шалыс басты да, содан қайтып тентек қой секілді түзелуі қиынға айналып кете барды. Қазіргі өмірі мынау — ұрлық-қарлықпен күн кешіп, жыра-жықпылды паналап жүр. Оның бұл «сайраны» да қашанға созыла береді дейсін. Бүгін болмаса да күні ертең-ақ тұзаққа түсері анық. Сердебек ауыр күрсінді.

— Гафу ет, достым. Марфуға мен Шураның столың

дай емес, жүдеулеу,— деді Басаржанов Самғалиевқа жаутаңдай қарап.

Екеуі дастарқанның екі шетіне отырыса қап тамақтанып алуға кірісті.

— Көк машина үшін, артта қалған қос сұлу үшін,— десіп бірер кезек те алысып қойысты.

Күн еңкейе екеуі Бақанас жолына түсіп, жайлауда отырған шопан үйіне қонбақ болды.

* * *

Әлі жатырсың ба дегендей безілдете басқан есік қонырауы дауысын созып зарлап тұр. Таңғы тәтті ұйқыда жатқан Марфуға шошып оянды. Қызыл-жасыл түсті атлас халатын иығына іле сап есікке жетер-жетпесте:

— Бұл кім!..— деді. Даусы құрғыр қырылдап, көмекейінде тобық тұрғандай зорға шықты. Ар жаққа үзіліп барып жетті.

— Мен,— деді ар жақтан әйел даусы.— Ашсайшы!

Қос кілтпен тас бекіткен есіктің кілттері желімделіп қалғандай айналмайды, қолы құрғыр да дірілдеп барады...

— Қазір, қазір, тәте!— деп, кілтті бұрап жатыр. Асыққанда бола қоя ма? Әйтеуір үш бұрап ашты-ау.

— Әлі жатырсың ба?— деп тәтесі кішкене қоңыр көздерін Марфуғаға сұқтана қадады.

Марфуға көптен көрмеген туысын құшақтап, сүйіп алғысы келіп, ерніне ернін апара беріп еді, тәтесі бетін солға бұра қойды, сонда да епті сіңлісі бетіне ернін тигізді.

— Тағы-ғы-ы сіміргесің бе? Аш есігіңді. Мына үйде неғып тұншығып кетпейсің? Сенің мұрның шошқаның тұмсығындай ештеңе сезуден қалған ба? Адырам қалғыр, арақ нісі аңқып, кеңсірігімді жарып барады. Арағы құрғырға шомылудан саумысын?— деп қолындағы үлкен қара сумкасын босағаға тастай салды. Шалқайта ашыл-

тан есіктен жазғы ауа үйге лап қойды. Марфуға жүгіре басып төр үйге жоғалды. Терезелерді ашып:

— Шура, тұр, тезірек! Көктөбедегі тәтем келді,— деді ақырын ғана.

— Кім дейсін?— деді Шура қабағын түйіп, ұйқысы қанбаған мысықтай, көмекейін көрсете есінеп.

— Ойбай-ау, анау пәле. Жадыра тәтем,— деді ауыз үйге шығып бара жатып.

«Пәле» деген сөз Шураның жүзіне ыстық шоқтай басылды. Асыға, жинала бастады. Онсыз да салмақты денесі бұрынғыдан да ауырлап, құрысыңқыраған. Жаман жатқан ба, оң жақ мойыны темірленіп қалған, бұрайын десе көнбейді. Тандайы құп-құрғақ. Стол үстінде ашулы тұрған баржом суын бокал толтыра құйды да, қотара салды... Өртеніп бара жатқандай, қызған ішкі дүниесі су сепкен жалындай сап тыйылды...

— Ие, апам аман ба?— деді төргі бөлмеден оралған Марфуға. Жадыраға күлімдей, ұрыспа дегендей қулана қарады:— Асылжан, Ерікжан қалай?

— Апаң сау-саламат. Ұмытып кеткен шығар сол қыз мені, барып кел деп, мені әдейі саған жіберді. Бар ма, жоқ па? Өлі-тірісін біліп кел? Ол қыз тегін емес, түсімнен шықпай қойды!.. Көрген түстерімнен өзім шошып оянамын, деп зар қаққалы ай болды. Екі кісінің қызметі, әрі бала-шаға, мал-төл бар. Мұрнымнан шаншыламын. Жеті сайын күтемін. Екі араға машиналар ағын судай амырап жатыр. Сағаттық жолға жүруге ерінесің бе? Елдің ұл-қыздары сенбі-жексенбі демей ағылып, ата аналарына келіп-кетіп жатыр. Сен өзің жердің тесігіне түскендей, жоқ болдың. Қол созым жерде тұрған сен түгіл айға ұшқандармен үзбей тіл қатып жатса ше. Сен хабар-ошарсыз жоғалдың. Алматы үлкен қала. Сабылған тірлікте қағыс-қатер жазым көп. Соны ойлап шешен қамығын бітті. Өлгенде жылағанын қайтейін: өлсем ол ғана жыламайды, бүкіл Көктөбе елім жылайды,— деп Жадыра көздерінің шарасын шайып мөлтілдете баста-

ды.— Өзі шүйкедей болып қалды. Тамағын бір кенеп қойды.— Көзім тірісінде көрініп, көңілімді көтеріп кетсін, деп маған болмады.

— Асылхан мен бауырың Еркінжанға барып кел десек... Оны үйінен табасың ба?— деп Асылхан ағаң ренжиді... Біз керек болсақ өзі келер,— деп ағаң қабағын түйіп, балаша аузын томпайтады. Білесің ғой оның бірбеткей мінезін.

— Ие, қазір кеттік, тосып отырған шығар мені,— деп Еркін бауырың қыныраяды. Бірге туған аға-інің де арамьз алыстаған сайын суып барады. Арада мен бәйек боламын...

Марфуғаның бұлтиған екі беті алаулап қызара түсті. Өзі де тершең келіншек еді, ащы тер сыртқа теуіп, сала-сала боп төмен сырғи берді. Бұл кешегі ішкендіктің белгісі. Тәтесіне тура қарауға жүзі сынып, кірпіктері ұзарып салбырай түскен. Тамағы да құрғап, іші күйіп барады. Су ішейін десе, мына «Пәле»— тырп еткізбейді. Жадыраның көзіне жас келгенде, Марфуға көз жасын сүрткендей, халатының қалтасынан қол орамалын алып, ащы терін бір құрғатып алды...

— Сәлем-ат-сыз бе,— деп маңғаздана басып, төр үйден шыққан Шура, күлімдеп келіп Жадыраға сәлем берді.

— Аман-сау боларсыз,— деді Жадыра да, даусын керенау шығарып. Көздерін қадай қалды.— «Шайтан алғыр,— баласын емізіп жатқандай, жарты сағат жиналды»,— деп Марфуға серігіне іштей ызаланып:

— Сендер әңгімелесе тұрындар, мен шай қояйын,— деп орнынан көтерілді... Төр үйге кіріп, бокалға баржом құйып бір-ақ сімірді.— Уһ,— деп демін алды...

Екі қонақ бір-біріне үнсіз қарап отыр... Шура бұл кездесуді күтпеген-ді. «Қайдан ғана келе қалып еді бұл пәлесі» деп қабағын тыржитты.

— О, ым...,— деді Жадыра қабағының астымен,— саламат болсаң жақсы,— деп қойды.— Сен шайтан мына

желаяққа ерген екенсің ғой! Енді білдім,— деп іштей қорытты да, төр үйге бет алды.

Кеше кештегі стол толы тамақ, самсаған сан түрлі шөлмек шараптар ішіліп-желінбепті. Кеште кенет сылдыр ете қалған есік қоңырауы столда отырғандардың берекесін алып құтын бұзған. Жолымыз болсынға айтылатын «Жолаяқ» та естен шығып кеткенді. Қонақтар кеткен соң үйге қайта оралған «қос сұлу» шайға отырған. Онаша шай үстінде ішімдік жүре қоймаған. Аузы ашылған шөлмектер Жадыраға қарап мөлтілдейді... Стол төріндегі жарым-жартылай желінген тағамдар. Темекінің тұқылдары күл салғышқа симай ақ дастарқан үстіне шашылған. Үй іші ащы түтінге ысталған. Сол жақ бұрышта магнитофон. Бетінде пластинка... Арнап өткізген мереке-той болмаса да шалқыған шаттық болғанын айша-қатесіз жеткізгендей. Жаңа ғана ашылған терезеден үйге қоңыр самал желпи бастады. Бөлме іші жағымсыз ністен сейіле берді.

— Шырағым, мынау сасығынды далаға... Түнімен ніскесең де құмарың қанбады ма!— деп Жадыра сінлісіне күл салғышты танауын тыржита нұсқады.— Осы арақ пен темекіден сенің бүйрек-қарның іріп-шіріп, көп кешікпей рак боларсың. Сенің ми-жүйкең де ескірген жіптей тоза бастағалы қашан? Мына пәлеңе тыйым бола ма, жоқ па?!— Жадыра сінлісіне оқты көзін қадап, алара қарады.

— Кеше көңілі жақын жолдастар осында қыдырып кел қапты. Үйден қалай қуарсың оларды. Естіген елден ұят емес пе. Сосын ептеп шай-пай ішіп көңіл көтеріп сдік. Соны да сөз ғып отырсыз ба, тәте,— деп әпкесінің ашуын баса сөйлеп еді. Бәрібір онысынан түк шықпады.

— Ой, шикін-ай, көңіл көтердік дегенше опыр-топыр болдык десеңші онан да,— деп әпкесі одан сайын өршелене түсті. Доһырған әпкесінің ашуын қайтіп басарын білмей сарсылған Марфуға:

— Шай қояйын,— деп орнынан көтеріле беріп еді, тағы пәлеге қалды.

— Қозғалма. Отыр! Айтарымды айтып, бәтуәлі сөзге келейік. Сенің үйіңнен шай түгіл су да ішпеймін. Бәрі қарам! Мына столдың басында отыра алмай жиіркеніп жүрегім қобалжып тұр...— деп бір қойды.— Қайдан саған келіп жатыр осы байлық!? Еңбекке жан жігерінді салмай ар-ұятынды масқаралап жүрсің бе? Әкеміз айтушы еді ғой: «Адам өмірінде ар-ұят деген қасиетті егіз сөз бар. Екеуі домбыраның екі шегіндей. Ар бар жерде ұят бар. Ұят бар жерде — ар бар. Ал, сенде бұның екеуі де жоқ. Білдің бе?! Арынды төктің, ұятынды шайқадың... Адам еңбегінің өлшеуіші — ары. Сенің еңбегің де армен өлшенеді. Есінде болсын! Бұл сөз — ата сөзі. Баба сөзі. Қасиетті сөз... Елдің әйелдері қолына еркек тисе болды, сәбидей аймалап, үстіне шаң жұқтырмай ұстап отыр. Бір үйде бір еркек болу өмір заңы. Төрінде еркектің бас киімі ілулі тұруы керек.— Жадыра сәл үнсіз қалды да, сөзін қайта жалғады.— Ұмытқан жоқ шығарсың, анамыз әкеміздің атын да атамай «Отағасы» деп қалай құрметтеуші еді? Еркексіз үй — несіз үй. Жеке басты әйел — жеке өскен ағаш сияқты. Ерді қадірле, ер — орда несі, қорғаны. Сен ер қадірін білмедің... Менің сұрағыма неге жауап бермейсің. Саған кім келіп жүр, айтшы!

Сінлісінің үні өшкен. Көзін тас жұмып алған, зордың күшімен тындауда.

— Енді не ғыл дейсің?— Марфуға шарасыз кейіп танытты.

— Жас болсаң, бір сәрі. Отыздың ортасынан астың. Қырыққа келген сар қарын әйел болдың! Тұрақты біреу тауып алатын мезгілің жетті. Жанашыр бауырың ғана шындықты айтады. Адал досың ғана қол ұшын береді. Қазір кімнің жақын, кімнің шын дос екенін білесің. Ақылға кел. Өткен оралмас. Жөнінді тап, жолынды тап. Қарашы, өмір қандай тамаша! Ел аман, жұрт тынышта, тек сен ғана... Күйеуінен ажырап, жесір келіншек ата-

нып жүрген. Балаң анау... Жарымжан боп туған. Ана боп былай мейірленіп, жарымжан балана да қарағанды білмейсің? Не болды сонша?— Жадыраның жүрегі қысылды, шыдай алмай көз жасын төгіп-төгіп жіберді.

Марфуға не істерін білмей, алдындағы кеседегі суды тәтесіне жұтқызды... Жадыраның маңдайы жіпсіп, бойы бусанып қоя берді...

— Өзің анау кемтарлар мектебіндегі бейшара Жанаржанға барасың ба?— деп сумкасынан сарғыштау торғын орамал алып, көз жасын құрғатты. Көз алдына арықша келген, аузы оң жағына қисайған, жоғарғы жырық ернінің арасынан тісі аксиып тұратын қараторы қыз келді.

Марфуға ас бөлмеге барып, краннан суды сарылда-тып ағыза бастады. Шай кесемен тағы бір кесе су әкеп, тәтесіне ұсынды... Кемсендеп жүрегі кеудесіне сыймай дірілдеп, солкылдап тұр.

Тарамыстай қатпа тәтесінің әр сөзі Марфуғаның жүрегіне мiрдiң оғындай кадалды. Өне бойы ашудан селкiлдеп, қалшылдап кеттi. Сонда да әдептен аспай:

— Қойшы енді, тәтежаным,— деп жыламсырап жалынды.

— Білемін, саған кім келіп жүргенін. Мынау пәтерді берген месқарын ғой. Ол саған пәтер берсе, әкесі салған үйден берген жоқ. Қазынаның үйінен берді. Сол сабазды бір көрмей қор болып жүрмін. Олжалап жүргенін қарашы. Мен отырғанда бір келсе, бадырайған ала көздерінің бірін ағызып жіберер едім... Қалада бұдан да жақсы үйлер алып жатқандар бар. Есепсіз, сұраусыз нәрселерді өз мүлкіндей оңды-солды шашуын көрдің бе, пәтшағардың. Оған да бір зауал туар әлі-ақ. Сонда көрерміз кімнің кім екенін, сол месқарын араларына түспегенде Қадыр екеуің күні бүгінге дейін тату-тәтті ғұмыр кешіп, бірге тұратын ба едіңдер, кім білсін,— деп қолын шошайтып, терезеге тесіле қарады. «Месқарын терезеден қарап тұр ма»— деп Марфуға да бетін бұрды.

Жадыра, бірақ, сінлісіне бұл жолы бұрылып қараған да жоқ. Тек ойындағысын айтып қалмақ боп егіліп сөйлей берді.

— Қадырдың ештенесі кеткен жоқ. Сенен әлдеқайда артық жан-тәні мөлдір, сұлу қызға үйленді. Әне, ел қатарлы еңбегін істеп шаттықта жүр. Ұлы жүгіріп, асыр салып, құлыншақтай ойнақтап, асықтай үйіріледі. Екінші баланы тағы күтіп отыр. Ағаң Асылханды көргенде Қадыр баяғыдай сыйлап, иіліп сәлем береді оған... Асылхан да Қадырды көргенде «жүрегім шаншиды», деп апана бірде сыр қылып айтқан екен. Сол сөз сенің зердене кете ме? Әй, қайдан жетсін. Сен де бір су ми болдың ғой. Қайтейін,— деп Жадыра күдер үзген сынап аңдаптып, қолын сілтеді.

Жадыраның сөзі еңменінен өтсе де Марфуға шыдады. Шыдамағанда қайтеді. Тәтесі қылаудай өтірік айттып тұрған жоқ. Соны сезгендей Жадыра сөзін және сабақтады.

— Жұмысыңды істемейсін!— деді сінлісіне сұқтана қарап.— Шық саудадан, қоймадан шық. Есебінді айыр. Ауылға хабарлас. Асыл ағаң келіп, елге көшіріп алып кетеді. Кілемдей құлпырған жұпар иісті Көктебенің бөктерінен жыл ішінде үй салып береміз. Еңбекті елде, көз алдымызда істейсін. Ауылда да сауда қызметінде істеп жүр ғой өзіндей жандар. Олардың ары да, жаны да таза. Істе солармен бірге, білек сыбанып. Көзінің тірісінде шешенді серік қылып қолыңа ал. Балалық борышыңды ақта. Еңсесін көтеріп, кісі қатарына қосайық. Аз да болса арамызда жүре тұрсын. Қанша жасар дейсін, қонақтық қана мезгілі қалды. Әлі де кеш емес, ойлан.

— Мына үйді қайтемін? Қалай тастап кетемін?— деп Марфуға әпкесінің ашулы жүзіне аңыра қараған.

— Бұл саған бақыт әкелді ме? Қайта ордаңа өрт салды. Мыналарың не сұмдық?— деп столға көзіп шанша қадалды. Стол үсті жарым-жартылай тағамы желініп, шашылып, ыбырсыған ыдыстарға толы еді. Соны

көргенде Жадыра одан сайын өршіді.— Төрің жын-ойнақ болғаннан сау ма өзі. Алматы Париж емес, білдің бе? Қажеті жоқ саған осы моланың. Еңбегі сінген, кезегі келген біреуге берер бұл үйді. Осында баспана ала алмай қаншама өрімдей жас пәтерден пәтерге көшіп сарсылып жүр. Бағы жанған солардың бірі алар. Сен бұл үйден бақыт тапқан жоқсың. Сондықтан ендігі қалған өміріңді өксітпей елге қайт, қарағым,— деп Жадыра бұл жолы ақыл сала сөйледі

— Қаланы қимаймын... Астанам Алматымды...

— Ки-май-мын, Алма-тыны? Біз не, мидай далада, не сахарада отырмыз ба? Алматымен арамыз алпыс-ақ минуттік жер. Екі күн демалысың тағы бар... Алматы астана болса, Көктөбе Алатауды айнала көмкерген жалғасы... Ата-мекенің ол сенің. Көш, сол ел-жұртыңа.

— Апырмай, тәтежаным-ай, абыржытпашы, көшемін деген ой үш ұйықтасам ойыма оралған жоқ-ты. Ақылдасайық,— деп Марфуға есін жинап, бүгін алғаш рет тәтежан деп кішірейіп иіле бастады.

— Сөйт, шырағым. Ақылға кел,— деп бұған Жадыра көдімгідей көңілденіп қалды.

— Тамақ ішіп кетсеңізші.

— Айттым ғой ішпеймін деп.— Марфуға жым болды.— Уақыт жоқ. Түскі автобуспен келемін деп, үйдегілерге ескертіп кеткенмін. Алам бейшара мен барғанша есік алдында бүкшініп, жолдан жанарын алмай, күтіп отырады ғой!

— А-на-шым,— деді бірінші рет Марфуға елжіреп...

— А-на-шым, жан-ым,— деп Жадыра үйден шыға берді...

...Марфуға қипақтап қалды. Бірақ тәтесінің тезірек жоғалғанына қуанса да артынан көз алмай қарап тұр. Күн төбеден шаншыла қарап қызуын шашып, қыздыра бастады. Аспанда ақша бұлттар тау басынан төмендеп қалқып барады.

Кенет Марфуғаның көзі қарауытып кетті. Алматы

шыр айналып, Көктөбеге апара жатқандай... Құдайым-ау, осы жәй-күйдің бәрі бір күндік, бір жылдық емес, жеті жылдық өмірім емес пе? Неге соны сараламайды? Менімен неге санаспайды?— деп шекесін қос қолдап қысып, жерге шөкелеп отыра кетті... Не істеу керек? Көздерін тас жұмды. Жер айналып бара жатқандай болды... «Көктөбе сенсіз де көгерер-ау. Ай, бірақ, сенің Көктөбесіз көсегең көгере қояр ма екен» деген Жадыраның ащы сөзі құлағында шынылдап тұрып алды.

* * *

...Федор Ивановичтің жарғақ құлағы жастыққа тимегелі бүгін үшінші күн. Ішіне түйлігіп шемен боп қатқан қайғысы күрт қозғалды.

— Бау кеспе неме үшін саған ештеңе болмайды.

— Өліп кетсе де, ондай сүмелектің сұрауы жоқ.

— Газет-журналдарға талай жазды ғой. Оқыдық. Дәл сенің атып ұстаған жүгермектей қылмыскерлерді жазғырып талай айыптаған. Қорықпа. Сен нағыз адамгершілік жасадың. Совет азаматының ісі сенікі. Сен оны атып үлгермегенде ол милиция офицерін мүрдем жіберетін еді.

— Бір қап ақшаны ала қашпақ болған. Тапқан екен тегін олжаны.

— Инкассаторлардың бәрі бірдей сендей қырағы чекіст емес. Өзіне де сол керек.

Жора-жолдас, қызметтес достары Петровтың ісін азамат ерлігі, советтік өмірде халық мүлкін қорғаудағы борышы деп таныған-ды.

Рас, осы ойлар Петровты билеп жаза басқан жоқпын деп іштей өзін жұбатып жүрген еді. Бір күні тергеуші шақырды. Көп сөйлеспеді. Қысқаша түсінік алды да, болған жағдайды анықтады. Талас-тартысы, бүге-шігесі жоқ, тайға таңба басқандай анық жайт. Тергеуші болғанмен оңды-солды сұрап, неге, қалай,— деп шұқшиып

тергеген жоқ. Жылы сөйлеп сырласты. Істің жай-жапсарын біліп, қош айтысты. Кетер алдында:

— Тағы да шақырамын. Тергеу біткен жоқ,— деді ол теріс қарап, үлкен терезеден тыстағы көкжиекке көз салып.

«Тағы да шақырамын» деген тергеушінің сөзі Федор Ивановичтің есінен күндіз-түні кетпеді.

«Неге шақырады? Анығына жетті ғой. Енді шақырса, не сұрамақ? Мені қылмысты қылып, жауапқа тартпақ па? Не қылмыс жасадым?»

Тергеуші үшінші рет шақырды. Тергеуші болғанда да, самай шашы ағарған, өмір көрген емес өзгеше жас тергеуші. Жаңада ғана диплом алып, іске қызу кіріскен, әдістенбеген, сары уыз жас.

— Тергеу бітті, іс сотқа барады,— деп, суық амандасты. «Оқып шығыңыз» деп істі алдына тастай берді. Петров сырты қалың сары қағазға тігілген істі алып, көзін жіті жүгірте бастады:

«Қазақ ССР ішкі істер министрлігі»— деп үлкен әріппен терілген. Іс № 205... Соңғы цифрды оқи алмады. Көзі қарайып, тас жұмылды... Жүрегі тына қалғандай сезінді. Іс... іс... өзін-өзі ұстап, көзін ашып қайта оқыды. Қыл-мыс ісі. Мәссаған! Ал керек болса, көзін тағы жұмды.

Тергеуші Петровка қарады.

— Саспай оқыңыз, бірінші бетінен бастап,— деп, қара терге түскен айыпталушыға демеу беріп, ет жеңді саусақтарымен істің бірінші бетін ашты.

Жеделдете шолып өтті. Істің кейбір беттері машинаға басылған. Анық, тез оқылады. Ал қолмен жазылған беттері қарға түскен сакқұлақ сауысқанның ескі іздері сияқты. Сызығы бар, әріптің тұлғасы жоқ, шым-шытырық. Олай оқыды, былай оқыды. Түк түсінбеді. Абыржыған адамның көздері де бұлдырап, тағасыз аттай тайғанақ келеді екен. Жүрегі кеудесін тесіп шығардай, дүрсілдеген соң, сол қолымен баса қойды.

Өмірдің талай қыл көпірінен аман-есен, сау-саламат өтіп, бұрынғы жауынгер офицер ел қатарлы тіршілік етіп келе жатқан-ды. Енді, міне, сауысқан ізіндей жазу жүрегіне жара салғандай. Шым-шытырық іздердің қандайын болса да, тұра қалып талдап, егжей-тегжейлі тексеріп, ұшы-қиырына жететін. Жиырма жылдай Киыр Шығыста, Сахалин, Амур шекарасында жастық шағын өткерген іскер ізші, құрметті шекарашылардың бірі еді. Енді не болды?

Жүрегі лүпілдеп, қолдары ток соққандай дірілдей бастады. Дөңгелек көздері істің бірінші бетіне түсті.

«Сізге азаматша Бекербекованың Қазақстан Орталық партия комитетіне жазған шағымын жіберіп отырмын.

Шағымда көрсетілген факты бойынша кінәлі адамды анықтап, іс қозғап зерттеу жүргізіңіз... «Прокурор» деп қол қойған.

Петров шын қысылды. Маңдайынан бұршақтап тер сорғалап қоя берді. Амалсыз қалтасынан орамалын алып, маңдайын құрғатты да:

— Су ішуге бола ма?— деп, алдында тұрған стакан-дағы суды бір-ақ сімірді.

— Болдыңыз ба?— деді тергеуші көзінің астымен қарап.

— Болдым,— деді артық сөз айтуға батылы бармай. Қайдан батылы барсын. «Іс сотқа барады» деген сөз төбеден қос қолдап ұрғандай. Әлі есін жинаған жоқ. Не болса да болары болды. Ақырын көрейін деп тынды.

— Мына жерге қол қойыңыз, іспен таныстым деп!— деп нұсқады тергеуші.

Петров көрсетілген тұсқа қолын қойды.

— Жүре беріңіз. Сот шақырады. Соттан шақыру қағаз күтіңіз.

— Керіскенше хош болыңыз,— деп бас киімін киіп, үшінші этаждан ентелей басып түсе берді.

«Қор-іс-кен-ше хош бол дегенім не?! Неменеме көрі-

сем. «Хош бол» деп қана айту керек еді. Е, ежелден бой-га сінген әдептілік өлгенде сүйегіңмен бірге кетеді екен-ау» — деп милиция үйінің үлкен есігін айқара ашып, далаға шықты. Кеудесін кере дем алып, өрекліп аласұрған жүрегін сәл басқандай болды.

* * *

Генерал Жанболатовтың кабинетінде ертемен жиналғандарға Көбенов қысқаша хабарлама жасады:

— Дүкен кассасы мен сақтық кассасына түсушілердің өзара байланыстары жоқ. Жеке дара топтар. Бір тобы — Қанарбаев пен оның сыбайластары болса, екінші топта — Самғалиев, Басаржановтар. Жаралы Бекербеков те сол топтан. Сердебек Самғалиев пен Жасыбек Басаржанов, екеуі де бірнеше рет сотталған. Үшаралдан хабар алдық. Әр жерден оңай ақша іздеп жиналған құрылысшылар арасында Самғалиев, Басаржанов, Бекербеков болған. Ақша алған соң жұмысқа Үшаралға барған. Паспорттарын жіберіпті. Екінші топтың қашқындарын іздеу жүріп жатыр, — деді.

Генерал сөзі қысқа болды. Қалалық партия комитетінің бюросында сөз болған жағдайды атап өтті. Басқа қылмыстарды былай қойғанда қала тұрғындарының жеке меншікті машиналарын ұрлаушылар шыға бастағанын ескерте келіп:— Машина ұрлау — ұрлықтың жаңа түрі. Машина ұрлаушылар — біздің заманымыздың ат ұрлаушылары. Соған орай қалада автоинспекция жұмысын жақсарту, қырағылықты күшейту керек. Кейбір адамдар үйлерінде заңсыз машина жөндеу шеберханасын ашқан. Тоқтау салу керек. Жске меншікті шеберхана ашуға жедел тыйым салмаса, өршіп кетуі мүмкін. Олар машинаның артық бөлшектерін қайдан алады? Магазинде жоқ бөлшектер солардан табылады. Ол бөлшектер біздің қаладағы машина жөндеу орындарынан шығады. Ол — ұрлық, сауда. Артық бағаға сату деген

сөз. Қалалық партия комитеті милиция қызметкерлеріне бұл салада өзгеше тапсырма беріп, қатаң талап қояды,— деп генерал сөзін аяқтады.

Осы мәжілісте Сырқатов пен Қанарбаевтың қылмыс ісін бітіріп, кешікпей прокурорға жіберу мәселесі қаралды.

Ұшаралдан қашқындардың паспорттарын алғаннан кейін жаңадан іздестіру әдістерін терең ойластыру капитан Көбеновке тапсырылды.

* * *

Ыстық қайтқаннан кейін Самғалиев пен Басаржанов машинаны Алматы мен Талдықорған арасындағы кең жазық асфальтқа салды. Ерсілі-қарсылы ағылып жатқан көп машиналардың арасында, суға жүзген балықтай емін-еркін, қауіп-қатерсіз келе жатыр.

Самғалиев радиоқабылдағышты қосты. «Израиль агрессорлары араб елдерінің басып алған жерінде жан түршігерлік тағылық жасауда. Ұй-ормандарын, қоныс-қораларын өртеп, күлге айналдырды. Кінәсіз жандарын атып, қалтыраған кәрілерін, екі қабат әйелдерін, балдырған балаларына дейін атып салып, қызыл қанға бояуда. Гитлер бастаған неміс-фашистерінің тарихи сабағын Израиль басқыншылары ұмытты...»

— Тағы-лық,— деді Самғалиев қабылдағышты басқа толқынға бұрып.

— Тағылық. Тағылықтың тағылығы, жыртқыштық,— деді Басаржанов оны қостап.

Алдарында: «Шошқалы» деген ірі әріппен қазақша жазылған жазу жарқ етті:

— Бұрыл,— деді — Шошқалыға. Сосын күн батпай қонатын жерге жетуіміз керек,— деді.

Көк машина бұрылып жаңа жолға түсісімен жұлдыздай аға жөнелді.

Екі үлкен төбенің ортасында жатаған төбешіктің тө-

сінде жалғыз үй көрінеді. Ағаш үйі, қора. Қойшының екі іті абалап алдарынан жүгіре шықты. Басында сабаннан тоқыған шляпасы бар, ұзын бойлы кісі үйден шығып, жолаушыларға көз салды. Иттер де иесін көрген соң сондай жерге барып шокиып отырды. Машина есік алдына тұра қалды. Екеуі ежелгі танысын көргендей машинадан түсіп, сәлем беріп, қол алысты.

— Үй-іші аман ба! Мал-басы шығынсыз ба? Ит-құстан амансыз ба?

— Дала қасқыры жақындай алмайды. Адам қасқыры болмаса,— деді үй иесі көкшіл көздерін Самғалиевқа қадап. Ат жақты бетіне кең жайғасқан мұрнын бір тартып қойды.

— Талдықорғаннан едік. Демалыс болған соң жолға шығып кеттік, серуендеп қайтайық деп. Күндіз Қапшағайға суға түсіп, күнге қыздырынып тынықтық. Сізді көрген соң сәлем берейік деп бұрылғанымыз,— деді Самғалиев шопанға.

— Оларың жақсы. Үлкенді сыйлағандарың,— деп шопан екеуіне алма-кезек қарады:— Түсіңіздер, шай ішіп кетіңіздер. Әне, мал да келе жатыр,— деп қораға беттеп келе жатқан отар қойға бұрылды.— Жәнібек те сусаған шығар. Бүгін күн тыншу болды.

Қой қораға қамалды. Машина үйдің қасына, қойшының шағаладай аппақ «Жигулиінің» жанына қойылды, Жәнібек те жібектей жалы оңға құлаған күрең атын байлап, қонақтармен жүздесіп, сәлемдесті. Сараң сөйлейді, жүзі жылы, толықша келген, жиырма үш-жиырма төрттер шамасындағы қара торы жігіт. Күнге тотыққан жүзі қара күрендене түскен. Дөнгелек қара көздері от шашады. Қой бағып шаршаған, шөлдеп шалдыққан кішкене мұрнының танауы, даланың мол ауасын жұта беретін нағыз таңқының өзі, шалқасынан жатыр.

— Дала қандай ұлан-қайыр, ауасы қандай мөлдір болса, Жәнібек те сондай кең, сондай таза.— Самғалиев үйге сөйлей кірді. Төрт бөлмелі ағаш үй. Ауызғы бөлме

арқылы төрге өтті. Оң жақта екі есік қатар орналасқан, жататын бөлмелер. Төрде үлкен кілем. Бұрышта түрлі түсті телевизор. Стол үстіндегі транзистер қазақтың назды әніне салып тұр. Самғалиев талай естіген ән. Сүйсіне тындайтын ән. Атын білмейді. Кім шығарғанын да білмейді. Кілем үстінде домбыра ілулі. Жақсы мебель. Сол жақ қабырғада — сервант, іші толған ыдыс-аяқ. Неше түрлі хрусталь, сервиз «мадонна», ваза, бокалдар, рюмкалар. Чехословакияның сылдыр қағатын шыныларынан құйылған. Үй-іші жарқырап тұр. Жапандағы жалғыз үй қойшының үйі емес, көрме үйіндей. Орта бойлы, толықша келген қара торы әйел бүйіргі бөлмеден шығып амандасты да, ас үйге кірді. Бойы ортадан сәл төмен, сары майға піскен бауырсақтай бұлтиған келіншек бұларға жылы ұшырай қараған. Амандасқанда кішкене қой көздері жайнап, от шашқандай көрінген. Жәнібектің әйелі деп ойлады.

— Қол жуасыздар ма?— деп Жәнібек орнынан тұрды. Бұлар қол жуғанша стол үсті тамаққа да толды. Нан, май, қаймақ, ірімшік, құрт, бал. Ваза толы түрлі-түсті конфеттер. Картофель қосып қуырған қуырдақ пен пияз иісі елітіп жіберді.

Арнап шақырған сыйлы қонақтардай қарсы алып жатыр.

— Ат үсті түстеніп кететін жолаушылар емес, сағынып келген туыс-бауырлардай емін-еркін жайғаса бастады.

Стол басына төрге үй иесі отырды. Самғалиев пен Басаржанов қатар тізе қосты. Жәнібек олардың оң жағында.

Әйелдер столға келмеді. Үй иесі сөзді таныстықтан бастады.

— Менің атым — Жолымбет, мынау менің ұлым Жәнібек. Бәйбішемнің аты — Жәнапия, келінімнің аты — Бейбіткүл. Мал ұстаймыз.

Төрт-бес жасар қыз бала мен үш жасар шамасында-

ны ұл үйге бір кіріп, бір шығып жүр осы үйдің немерелері.

— Менің атым Сері, Сережа деңіз. Талдықорғанда облыстық автомобиль инспекциясында істеймін. Машина жүргізуші шофер Жақсылық,— деп қысқаша қайырды. Өзін — Сережа, Жасыбекті — Жақсылық деп таныстырды.

— Бүгін қонындар. Түнде қайда барасыздар? Ет асылып жатыр. Әдейі арнап тағы келерсіз. Бір көрген біліс, екінші көрген таныс. Ұлықсатсыз келе бер, өз үйіңе келгендей.

Еліміздің төрт түлік малының бірі — қой. Қойдың есі — азық, жүні — киім. Терісі — тон. Жолымбеттің әкесі қойшы. Әке таяғын жиырма жеті жыл ұстаған өзі де абыройсыз болған жоқ. Кеудесіне жұлдыз тақпаса да жүлдеден қалмады. Жасынан қойдың қозысын қайырып өскен Жәнібек шопандықтан артық мамандық іздемеді. Ата-анасының қасынан ұзап шықпады. Екі жыл әскери міндетін Белоруссия жерінде өткізді. Ата-анасынан алыста жүріп, сағынғанда: «Әке-шешемнен ұзап кетпеспін. Әкемнің көленкесінде, анамның аясында жүрейін. Балалық борышымды өтеуім керек деп талай айтқан. Семья өрісі бірімен-бірі бөлісіп, ажыраспай бірге жүрген қандай тамаша. Адам бір-біріне қонақ. Аз өмірде сөйлесіп, бір-бірімен біте қайнап, араласып, жалғасып, құрметпен жүргенге не жетсін», — деп іштей армандап қоятын. Жәнібек сол тілегіне жетті. Келіншекті де алыстан іздеген жоқ. Ауылдас қызға көзі түсті. Қыз да қарсы болмады. Қайын-жұрты, құда-құдағны да жақын жерде. Той-думанда, жиын-жиналыста бастары қосыла қалады. Малы да өсіп, бағы да жанып тұр. Өз жайын отырған қонақтарға сыр қылып шертті. Екі жігіт риза.

«Бақытты адамсың. Ата-ананың қасында ел қатарлы еңбек етіп, құрметке бөленіп жүрсің. Ата-ана адамға есейгенде керек екен,— деді Самғалиев іштей ойланып.— Оны біз біле білмедік. Көпті көргендер. Ақыл иесі. Осы

үйдің басшысы әрдайым дұрыс бағытқа бастап отырады. Албырт жастықта өзім білемін деп, мандайымды тасқа талай ұрдым. Маңымда ата-анам болып, ақыл айтып отырса, бұндай оқыс кесепаттарға кездеспес те едім. Ата-ананы тындамасан, жолдан тайып шығасын. Жақсы әке мен ана бала бақыты екен, мен оны кеш түсіндім. Саған рақмет Жәнібек! Сыйла ата-ананды! Ал менің тағдыр жолым өзгеше болды. Жетімдік қиды желкемді. «Жетім қыздың алдынан жел соғып тұрады» деген рас. Мен сол-мын». Самғалиев ауыр күрсінді.

Тамақтан кейін төсек салынды. Қонақтар жайлы төсекке жайғасты.

Самғалиев ояна кетсе, басы ауырып, таңдайы кеуіп қалыпты. «Сусасаңыздар ішерсіздер»,— деп Жәнібек жатар алдында төсек қасындағы тумбочкаға графин толы су қойған. Бір стакан суды құныға жұта салды да, далаға шықты. Күн көтеріліп қалыпты. Бозторғайлар аспанда ертегі әніне шырқай салып, жарыса қалықтайды. Желсіз таң. Шөп басы кимылдамайды. Кішкене сары күшік қайырлы таң дегендей, жүгіріп келіп еркелеп Самғалиевтың үстіне секірді. Бұл үйдің итіне дейін қонақ-жай деп Самғалиев маңдайынан сипады.

Самғалиев үй сыртына барып ұзын қолдарын бұлғаңдатып, белін ерсілі-қарсылы, онды-солды ырғалтып, сидиған сирақтарын алма-кезек алға лақтыра сілтеп бойын жазып алды.

— Бойың жазылар, басың қалай?— деді Басаржанов кәрі мысықтың көзіндегі бұлдыраған көзін сығырайта телміріп.

— Басты жазып алмаса болмас. Сынып барады.

— Ұйқың қанбаған ғой.

— Аз ұйықтадық.

— Жігіттер, шай даяр,— деді Жәнібек үйден шыға келіп,— Шәй ішіп алып, ертеңгі салқынмен жүріп кетіңіздер,— деп ақыл салды.

— Күн қызбай межелі жерге жетуіміз керек,— деді Самғалиев.

Бас жазылды. Табақ толы жас ет, кеселеп ыстық майлы сорпа келді. Қаймақ құйған қою шай ішілді.

«Тойып алып тағы ұйықтап алса,— деді Самғалиев.— Оттең уақыт жоқ, аз жасайтын адам, асығумен өмірін өткізеді» деп өкініп қояды. Жәнібек мал шығарамын деп жылы қоштасты да, шығып кетті. Бұлар да жинала бастады.

— Апа, мынаны Жәнібек малдан келгенде ішер,— деп Басаржанов төрт шөлмек сыраны әкеп анасының қолына берді.

— Е, рақмет, қарақтарым,— деп риза болған ана асханадағы тоназытқышқа салды да, Басаржановқа қарады.

— Анаң бар шығар, балам,— деп Жәнапия целлофан дорбашаға толы ет, бауырсақ, бір жарты банке май салып әкеп Самғалиевқа ұсынды.

— Анам бар, рақмет сізге,— деп дорбашықты «шофери» Басаржановқа берді.

→ Қойдың жас еті, шырағым, барғанда анашың борыш жасап берер,— деді Жәнапия жік-жапар болып.

— Хош!

— Хош!!!

Машина Қапшағай көлі қайдасың деп салқын ауаны қақ жарып жүйткіп келеді. Күн көзі жоғарылай бастады. Айнала тыныш. Аспан әлемінде бірен-саран ұшқан құстар ғана көз тартады.

— Бабамыз қазақтың бес бармағы екі күнге азық болады,— деді Самғалиев Басаржановқа қарап.— Қандай қадірлі қонақ болдық.

— Сенің арқанда.

— Ең рақат өмір қойшының өмірі. Қойшының жүрегі таза, еңбегі нұр,— деп Самғалиев көкжиекке көз тастады.

— Сенің қойшы болып қалғың бар-ау?— деді Басаржанов серігіне бұрылып.

— Жәнібектей жігіттің жанында өмір-бақи қалар едім. Әттең,— деп Самғалиев терең күрсінді.

— Мен де қалар едім. Үшеуміз қанша қой өсірер едік. Әттең! Әттең!!! Жәнібек әке байлығымен бай емес. Еңбегімен бай,— деп Самғалиев үзілген сөзін сабақтады. Анау оқымаған шала сауатты әкесі — академик. Балапанынан баласын еңбекке баулыған. Қасынан қарыс қадам шығармаған. Оқу-білім бар, өрнек-өнер бар,— деп алысқа жібермеген. Қой бағу да — өнер, еңбегі жанса бақыт деген. «Үлкен ұлым бар қалада, мамандығы — дәрігер. Денсаулық министрлігінде істейді. Айына жүз алпыс сом алады. Әйелі де дәрігер»,— деді. Оларды да асырап отырған осы Жәнібек пен анау әке. Жеті сайын тамағын апарды.

— Анасы өріс, ұясына өзгеше бақыт егіп тұр. Жайнатып гүл шашады. Жүріс-тұрысының өзі мән-мәнерлі, өнеге-үлгі. Келіні де тура өздеріндей кішіпейілді жан. Міне, бақыт. Нағыз бақыт!— деп Басаржанов та ауыр күрсінді... Екеуі де өкінді, өкінеді...

— Біз екеуміз,— деп Самғалиев қиғаштана біткен қасын көтеріп Басаржановқа мүсәпір жүзбен қарады.

— Осындай адамдардың құтты қонағы болған біз де бақыттымыз. Күздің сол сәтті түнінде екеуміз де бақыттылар қатарында тұрдық. Бізді, екі қашқынды да, бақыт ишараты шарпып өтті,— деп Басаржанов ойланып қалды.

— Иә, иә, бақытты болдық. Сый-құрмет көрдік. Екі қашқын, қос ұры бақытты еңбек адамдарының сыйлы қонағы болдық. «Анаңа сәлемдеме»— деген Жәнібектің анасының сөзінен жүрегім лүп ете түсті. «Анаңа»— деп қалай нәзік, жүректі қозғап айтты. Анашым!.. Анашым! Анашым! Ақ сүтінді ақтай алмадым! Кешір. Кешір, кешір мені...— деп, асыл анасы қарсы алдында қарап қалғандай дауысы дірілдеп, Самғалиев сөзін сабақтады.—

Таза болғанда бұлақ суындай таза. Осындай адамдармен бірге болып жанындай жолдас болсам мен де мөлдір болар едім. Тағдыр! Уа, тағдыр неге мені адастырды! Тура жолға неге салмадың? «Ұ-ры, кэззап, сотталған. Түрмеші!» Қандай жат сөздер, удай ащы сөздер! Айтпауға ауыз бармайды. Карауға көз тұнбайды. Жүрегін ашиды. Біз кімбіз, Жасыбек!— деп Самғалиев оған ызаланып тесірейе қарады.— Біз де адамбыз. Біздің де атымыз — адам. Біз де анадан тудық. Ананың баласымыз,— деп өртенекүйініп көзін тас жұмды. Машинада емес, сонау көз жетпес кең өмір қиясында ұшып бара жатты.

— Мен де қалада емес, ауыл-селода туып өссем Жәнібек сияқты еңбек иесі болар едім,— деп Басаржанов ой тастады.

— Ел ортасында, туыс-туған арасында болған қандай тамаша. Ел өмірі кең дария. Ата-бабадан жалғасып, терең тамырланып келе жатқан туыс-туғаның болған қандай жақсы. Сый-құрмет ордасы. Үлкен қала өмірі одан өзгеше. Өзінмен өзін болып, ертеден кешке дейін, зырылдауықтай зымырап жүргенін. Туыс, жақын жоқ,— деді Самғалиев қамығып.

— Жетер, бір-бірімізді мінегеніміз. Одан да басқа тақырыпқа көшейік,— деді Басаржанов тоқтау салып.

Машина кең асфальттан бұрылып, теңізге бет қойды. Тынық теңіз үстінде жүзген ақ шағалалар мен балық аулаған кемелер көз тартады. Келушілер бірен-саран. Екеуіне керегі де осы еді.

Ұшы-қиыры жоқ көкжиекке тіреліп жатқан кең жазық. Даланың ортасында сонау шетіне көз жетпес Қапшағай көліне екеуі жарыса жүгірді. Ана шеті мен мына шеті көкжиекке ұстасып, көмкеріліп жатыр. Жұрт көл деуге қомсынып, теңіз деп атасады. Теңіз десе теңіз. Кей жерде жағасы тайыз басталса да бара-бара тереңдей береді. Айдынында кеме, қайықтар жүзіп жүр. Екеуінің тоқтаған тұсы суға жақынырақ ойпандау жер. Машина

да алыстан бойын көрсетпейді, жер бауырлап бұғына қалған сияқты.

Күн сенбі, аспанда шаршы бұлт жоқ. Қызарып, нұрланып аспан әлеміне көтеріліп келеді. Мұндай күндері Қапшағай маңы ығы-жығы халық. Күнге жауырынын беріп құлаштап жүзеді. Шалқасынан жүзеді. Қырынан жүзеді. «Жүзе бер, жүзе бер», деп толқын сыбырлайды...

Бүгінгі түнді қалада өткізуге келісті. Алматыға бармақ. Астана өмірін сағынған. Қайнаған халық. Өмір шіркін ағын судай сарқырай ағып жатыр. Тұтқиылдан төнер қауіп-көтер жок. Милиция бұл екеуін ғана іздеп жүр ме. Астанада не көп? Қым-қиғаш оқиға көп. Азар болса, бұл екеуі соның бірі шығар.

Екеуі қалаға келгенде кешкі абыр-сабыр басылған еді. Қала үстіне қараңғылық ұялаған. Көшелерде халық сейіліп, ошақ-басы орындарына орныққан. Салып отырып шеткі көшелермен ескі танысы Марфуғаға келе жатыр. Көргілері келеді екеуін екеуі. Ашық көңіл. Мол дастарқан. Бастық болмаса да жылы құшақ, жайлы төсек. Түнемесе де тыныс алмақ.

— Тоқта, осы тұсқа,— деді Самғалиев қараңғы көшеге кіре бергенде,— машинаны жолдан алысырақ қой. Сен тоса тұр. Мен қазір ораламын,— деп ол машинаның есігін ашып, жерге түсті.

— Жолың болсын,— деп Басаржанов қала берді. Бірен-саран жаяулар, құшақтасқан жігіт пен қыздар, жүйткіген «Жигулилер» өтіп жатыр.

Арада көп уақыт өткен жоқ, жүгіре басып Самғалиев қайта оралды:

— Жағдай жақсы,— деп ол Басаржановтың ойын бөліп жіберді.

— Шыда, отыр машинаға. Бірақ басқа жерге ойыса тұрайық,— деп Самғалиев жай-жапсарды түсіндірді. Соған соң машинаны шеткі қараңғы көшеге тасалап қойғызды.

— Тында,— деді Самғалиев Басаржановқа сыбыр-

лап.— Кесек олжа бар. Үйде ешкім жоқ. Терезелер жабық. Қақпа ашық, бекітілмеген. Күзетші итке сенген. Ит мені таниды. Ретін өзім табамын. Бұл үйден бір машина байлық аламыз. Бір қысқа жетеді.

— Біз алды деп сезіктенбей ме Марфуға. Ол сауысқандай сақ келіншек,— деді Басаржанов Самғалиевтың сөзін бөліп.

— Ақымақ, ол үй емес, көршісі,— деп Самғалиев сұқ қолының саусағын шошайтты.— Түнде келіп еді ғой. Марфуға екеуміз шығарып салғанбыз, есінде ме,— Самғалиев енді түсіндің бе дегендей серігіне қарады. Сосын сөзін қайта жалғады:— Машинаны қораға кіргіземіз. Сен машинада қаласың. Айналаны күзетіп, бағып тұр. Біреу келе жатса, қақпадағы қоңырауды басып қаласың да, машинаға отыра салып, сол жаққа шыға тартасың. Екінші көшеде, тұйықта тосып аласың. Мен жетіп үлгеремін. Машинаның нөмөрлерін жауып таста. Манағы аяма берген сәлемдеме қайда? Әкел, тапсырып кетейін төбетке,— деп Самғалиев сәл ойланып қалды.

Басаржанов машинаның багажын ашып ет салған целлофан дорбашағын алып келді. Еті сылынбаған құнан қойдың ортан жілігін мол қол ана салған екен.

— Мынаны орнына салып қой, өзімізге де керек болады,— деп Самғалиев дорбаны Басаржановқа қайырды.

— Жүр, алға,— деді Самғалиев.— Тоқта. Мен ішке кірейін. Қақпаны ашайын. Сен артыңмен бұрылып кір, көшеге бетінді беріп.— Сөйтті де Самғалиев ішке беттеді.

Қақпаға жете бергенде, жолбарыстай ит арсылдап, шынжырын сылдырлатып, бүкіл көшеге бебеу қағып Басаржановтың есін шығарды. Самғалиев қораға кірді. Ит басын шауып тастағандай ілезде тына қалды. Кім білсін Самғалиевтың не қылғанын. Иттің үні өшті. Басаржановтың қобалжыған жүрегі орнына түсті.

Самғалиев жүгіріп үйге кірді. Алқынып қайта оралды.

— Монтировканы әкел,— деді сыбырлап. Монтировканы алып, ебедейсіз екпіндей басып үйге жөнелді Арыстандай ит қора жағында бірденені тістері сынып кететіндей тықырлатып, кеміріп жатыр... Басаржанов түсінді, күзетші иттің де олжалы болғанын. Жапырағы сарғая бастаған алма, шиені ағаштары да қош келдіңдер дегендей тына қалған. Кең аула дыбыс бермейді. Жаңа толып пісіп келе жатқан апорттың исі мұрын жа-рады.

Самғалиев салмақтау көтеріп екі түйіншек алып келді де багажникке салды. Жүгіре басып қайта кетті. Тағы екі түйіншек тиелді. Екеуі бұдан кейін көп аялдамады. Машинаны ақырын от алдырып, жеделдетіп суыт жүріп кетті.

— Тарт жайлауға,— деді Самғалиев көңілді дауыстап.

* * *

Белла ұйқыдан әдеттенген шағынан ерте оянды. Түн дегі ресторандағы араның ұясындай гуілдеген шаттық сәттер көз алдына келді. Могамед те жігіттің жігіті. Бойы ортадан жоғары, ер мұрынды, кең маңдайлы сымбатты жігіт. Киген киімдері сол күні магазиннен жаңа алғандай жайнап тұр. Мөлдір қаракат көздері, толқындай қара шаштары, қара торы реңіне қалай жарасып жүр десеңші. Билегені қандай. Үш рет арнап оркестрге заказ берді. Үш ретінде де маған арнады. Көп ішінде қысылған жоқ, менің атымды атады. Кавказ халқының желікпе биі «Лезгинканы» бірнеше ойнатты. Екеуіміз қанат жайып қосыла келіп билегенде ресторан залында емес, аспан әлемінде, қияда қыран жетпеген Марста билеп жүргендей сезіндім-ау. Шіркін жастық, қылығың балдан тәтті... Сәті түскенде Темірдің таныстары кездеспеді. Менің анау суайт жолдасым Катя көріп қалды. Айта қоймас Теміржанға. Мейлі, айтса айта берсін. Рес-

торанға барып едік. Жігіт биге шақырды. Биледік. Кім кіммен билемейді «Оған пысқырып та қарамаймын» деп басын оң қолымен басты. Басы ызылдайды. Кешегі өз басы емес... Тамағы да кеуіп қалыпты. Рестораннан қалай келгені де күнгірт. Тұмандау. Біледі машинамен келгенін. Қайда жатырмын! Көзін ашты. Могамед жоқ. Қасында жоқ. Түнде бірге жатқан. Құшақтап сүйген... Құнығып сүйген...

— Киінейін,— деп төсектен тұрса, көйлегінің үстінде тілдей қағаз жатыр. Оқи бастады:

«Беллажан, жата тұр. Кешікпей келемін»,— деп асығыс шмайлай салған. Келе-мін. Кім келеді. Могамед па? Басқа ма? Соның жазуы ма? Ондайлар көп. Бәрі бір кісідей, біріне-бірі ұқсайды. Бәрінің де қалтасы толы ақша. Қолдарында алтын сақина. Астарында желмен жарысқан «Жигули». Мейлі, әйтеуір Могамед келсе болды деп төсегіне құлай кетті. Көзін жұмып, ұйықтағысы келді, кішкене мызғып алса, басының ызың-ызыңы тыным табар деп ойлады. Ұйқы келмеді. Ызыңы ұзарып күшейе түсті. Суық шампан болса! Ызынды сылып түсер еді. Жоқ. Могамед те жоқ. Жүрегі лүпілдей бастайды. Қуана ма? Темір келіп қалмаса. Келе қоймас. Бір айға Тольятти қаласына, ВАЗ-ға кеткен. Айдың аяғы. Жоспар күйіп тұрған уақыт. Қазір босқа адым аттатпайды. Тәртіп. Қатты тәртіп. Жоспар, жоспар бар. Өлсем жерлеуге ғана жіберер мезгіл. Тәртіпті қатайтты... Жолбарыстың қарны ашты. Қынсылап жүрегін тырнап шақырып тұрған сол. Баланы қойшы, ұқыпты анашымның қолында. Мені жоқтатпайды, іздетпейді.

— Жассың ойнап-күліп қайт,— деген анашым. Туған ана сейілісін деген ғой. Сейіліп қалдым. Жолбарыс қой ашығып тұрған. Тәулік болды тамақ ішпегеніне. Келемін шыда, шыда, Жолбарыс,— деп етпетінен аударылып жастықты айқара құшақтай түсті.— Үйде кім бар? Кімнің үйі. Тірі шымшық жоқ.

Есік ашылды. Могамед келді. Бір шөлмек армян

коньягі мен шампан стол үстінде мойындарын созып қатар түзеді. Шоколадты қоса қойды да:

— Көп жүрдім бе? Басың ауырған шығар. Тұр, киін, бас жазамыз да, ресторанға барып тамақтанамыз.

— Жол жөнекей үйге соға кетейік!

— О да болады. Ат үсті.

— Көз қырын салып шығамын. Қайда қондық,— деді Белла киініп жатып.

— Үйге. Тұрғындары Ыстық көлде демалып жатыр. Кілтін қалдырып кеткен.

— Қызық, неге?

— Могамед, саған үй керек болар. Әрі көз бол, деп. Міне көз болып, қонып шықтық қой, сұлуым,— деп Могамед қасына келіп құшақтап сүйіп алды да,— есінде болсын, Могамедтің үйінің кілті әрқашан да қалтасында болады,— деп сөзін сабақтап, қалтасындағы кілтін цирктегі жонглердей ауаға үйірді.

Екеуі далаға шыкса, қала үстіне көтерілген күн қыза бастаған. Ауа қапырық, көптен жаңбыр жаумаған. Бұрқыраған шаң, бензин иісі, көгілдір түтін, ащы, сасық ауа. Тыныстайтын жер таппақ, осы көше үстінде ащы ауа Сарыарқаның шілдедегі сағымындай, қалықтап тұрып алды. Бұл көше қаланың басқа аудандарынан төмен, ойпатта. Самал соқпайды. Қапырық. Тіпті тыныс тарылтады.

— Кеттік,— деп Могамед машинаны от алдырды. «Жигули» астананың асфальт көшесінде суда жүзген шабақтай ызғып келеді. Үлкен үйдің көк қақпасына келіп тірелді.

— Қазір кіріп шығамын,— деп Белла жүгіре басып, аула ішіне кірді.

Шынжырын сылдырлатып, құйрығын бұлғандатып, ерке төбет ойқастай басып алдыңғы екі аяғын көтере қарсы алды... «Қарның ашып қалды-ау, қазір»— деп мандайынан бір сипады да үйге жүгірді. Жүрегі лүпілдеп барады. Шалқыған Қапшағай теңізі шақырып тұр...

Аққудай жүзіп масайрасам!— деп табалдырық аттаса, ашық ашық.

— Қап, қу құдай-ай! Темір келіп қалған екен-ау,— деп өкініп басқыштан көтерілді де;— Темка,— деп дауыс берді. Үн жоқ. Жауап жоқ. Есіктің кілті... Бұзылған. Дөммен ашқан. Опырып жіберген. Үйге кірсе, үй көшіп өткендей, тып-типыл. Далаға қайта жүгірді,

— Мога-мед, Мога-мед!

— Не болды?

— Ұ-ры, ұры!

— Қайда? Үйде ме?

— Ұры түсіпті.

— Не алыпты.

— Бә-рін, бәрін, түгел...

— Мен күйеуің келіп қалған екен десем, ұры екен ғой,— деді саспай.— Өзің аман бол. Дүние қолдың кі-рі. Бүгін жоқ. Ертең бар. Үй-күйің бар,— деп тоқтау айтты.

— Бүгін жоқ, ертең бар — деп Белла есіктің алдына басқышқа отыра кетті де:— Шақыр милицияны,— деді маңдай терін сүртіп. Ауырған бас жазылып, тұмандан-ған көздері жаңа туған айдай ашылды. Бойы сергіп са-ла берді. Қапшағай теңізі көзінен бұл-бұл ұшып кете барды... Күйеуімен бес жыл отасқалы тірнектеп жинаған қол-көсір мол дүние қас қағым сәтте теңіз түбіне батты да кетті. «Бес жыл жинаған есіл дүние!» деп Белла жер-ге шөкелеп отырған күйі екі қолымен басын ұстап екі-реп қоя берді...

Оперативті топ шақырған бойда жедел жетті. Көше-ге ойнап жүрген жас балалар да жол көрсеткен боп шуылдап сре келген. Сол бойда иттің аузы байланды. Көршілер де жиналып қалды. Бәрі шұбап аулаға кірді.

Оперативті топты милиция киімін киген орта бойлы толықша келген майор Сәлімов команда беріп басқарып тұр. Орысша, қазақша жарлық бергенде ашық даусы саңқ-саңқ етеді. Бұлардың ішінде Нұрмағамбет те бар

еді. Бұлар ең алдымен ауланы қарады. Із жоқ. Белгі жоқ. Ит неге үрмеген? Ұрылар үйге қалай кірген? Оның үстіне ит аулада бос жүрген. Бос ит үрмей ме? Бұ қалай? Рас, таныс адамға ит үрмейді. Еркелейді. Ал қазір мына төбет маңындағы кісілерге көздері шатынап, ызалана ырылдайды. Қораға қасқыр түскенде тақтай ағаштан соғылған үйшігінде бұғынып жатып, қорадан қой әкетіп қарасын ұзатқанда ес жиып, үйшігінен атып шығып абалана үрген ит сияқты...

— Уа, құдай!— деп келіншек ит үйшігінен қойдың ортан жілігін алып шықты.— Бұл не? Қайдан келді? Мен ет берген жоқпын,— деді келіншек майорға жалынышты көзбен жәутендей қарап.

— Итіңіз қатты ашыққан екен, сұлу. Етін ғана емес, сүйектерін де кеміріп жей бастаған. Үйден қашан шығып едіңіз?— деді Сәлімов кішкене көздерін үй несінен алмай.

— Кеше кешкі жетіде.

— Қазір жиырма жеті минутсыз он екі. Он төрт, он бес сағат,— деді майор Сәлімов сағатына қарап.

Майор мен келіншектің бұл әңгімесін Нұрмағамбет те естіп тұрған. Осы әңгімеден ішке сыр түйгендей болды. «Қалай десек те бұл үйге түскен ұры осында келіп-кетіп жүрген етене өз адамдары,— деді іштей құмыға ойға шомып.— Алдымен жылы-жылы сөзімен келіншекті арбап бетін бері қаратқан. Сосын үйге кірген-шыққан сайын итіне бірдене тастаған кісіге қалай үрсін. Бүгінде ит екеш ит те бірдене бергенді қалап құйрығын бұлғаңдатып тұратын болған жоқ па, тәйірі».

Нұрмағамбет майорға жақындап кеп кешірім өтініп, қасында егіліп отырған келіншекке бұрылды.

— Айып болмаса айтыңызшы? Үйіңізге кімдер келуші еді? Кімдермен араласасыз?

Оның бұған қатысы қанша дегендей келіншек лейтенанттың жүзіне аныра қараған. Бірақ көп кергімей іле жауап беруге тырысқан.

— Онша көп ешкіммен араласпаймыз. Менің жұмыста бір-екі құрбы келіншектерім бар. Солар болмаса... Бірақ олар менің үйімді көрмек түгіл қайда тұратынымды білмейді.

— Үйіңізге ер кісілерден ешкім келмей ме?

— Жок. Келмейді.

— Күйеуіңіздің жолдастары ше?

— Жок. Олар да келген емес.

— Ендеше үйіңізді кім тонады?

— Мен қайдан білейін. Білсем айтпаймын ба?

— Қайда қондыңыз?

— Әке-шешемнің үйінде болдым.

— Жолдасыңыз қайда істейтін еді? Қазір қайда?

— Автосервисде. ВАЗ-да. Слесарь. Тольяттиға командировкаға кеткен.

— Бім-м солай де. Ата-анамның үйіне қондым де.

— Иә. Олардан басқа менің кімім бар.

— Дұр-ес екен.— Нұрмағамбет, бірақ, келіншектің аузынан бұрқырап шығып тұрған арақ иісін сезсе де оны аңдамаған қалып танытты. «Күйеуі командировкада жүрген келіншек арақты қайдан ішеді. Әке-шешесі берді ме? Мүмкін үйіне қонақ кеп қап солармен ішкен шығар. Бірақ осынша өлгенше ішуге бола ма? Әй, қайдам... Дегенмен осы келіншектің өзі сау сиырдың қиы емес. Күйеуі жоқта тентіреп арақ ішеді. Үйіне қонбайды. Итіне де тамақ бермеген. Бұ қалай?»

Нұрмағамбет келіншектен арақты қайда, кіммен іштің деп сұрамады. Тек:

— Итіңізге сүйек тастаған кісі, қалай десек те, өзіңіздің танысыңыз. Түнде үйіңізге сізді іздеп келген. Бірақ сізді таба алмаған. Сосын ерегісіп бар байлығыңызды көтеріп көшіріп әкеткен,— деді бастырмалатып. Бұны естігенде келіншектің көзі шарасынан шығып кете жаздады. Ойына да бірдене түскен секілді сезілді.

— Тоқта!— деді сосын сұқ саусағын шошайтып.— Тоқта! Осыдан екі-үш күн бұрын мына көршімнің үйіне

көңілді музыка ойнап жатқасын бас сұғып кіргенім бар еді. Марфуға өздеріне қонаққа келген екі жігітпен мені таныстырған. Музыка қойып, бір-екі дүркін билеген соң Марфуға мен әлгі жігіттің бірі мені үйге шығарып салған. Аздап коньяк ішіп кішкене отырған соң екеуі қол ұстасып қайтып кеткен.

— Ол жігітті көрсең танысың ба?

— Танимын.

Нұрмағамбет қалтасынан екі сурет алып көрсетті.

— Осылар. Мынасы мені Марфуғаға еріп үйге дейін шығарып салған. Сонда көзі ойнақшып тұрған бір сұңғыла көрініп еді.

Төрт бөлмелі қос қабат үй айбынданып ерекше сұс танытады. Кең ауласында гараж, монша, сарай, суға түсетін душ бір-біріне жалғас жапсарласа салынған. Гаражда теңіз түсті «Жигули» арғымақ аттай керіліп тұр. Оған ешкім тимепті. Тіпті құлпын да ұстап көрмеген. Тек үйге түсіп, керек-жарақтарын сыпырып-сиырып бір-ақ алып кеткенге ұқсайды. Есікті лом салып, күштеп опырып ашқан. Милиционердің қолында жұлқынып ырылдаған итті ішке жіберіп байқақтап еді. Әйтеуір бөлме ішін әрі-бері кезіп жүгіріп жүріп иіс алды. Одан атқып далаға шықты. Қақпа сыртына шығып қалт тұрып қалды. Сәлден соң жол үстін иіскеп олай жүгірді, бұлай жүгірді. Бірақ иттің онысынан бәрібір ештеме шықпады. Кеңістік ауадан иіс тартып иесін қуанта алмады. Келіншек те жәудіреп төбетіне қарады. Төбет те көзінен сорасы ағып, келіншекке жәутендеп қарады. «Жымын білдірмейтін әккі жырындылар болса қайтем» дейтін сияқты. Итінің шарасыз кейпін аңдаған келіншек бұдан әрі шыдай алмай жылап жіберді.

— Ішпей-жемей тырнақтап жинаған есіл дүнне-ай! — дегенде көкірегі қарс айрылғандай болды.

Төбет енді қарғы бауынан ұстаған орта бойлы, қара торы сержантқа қарады. Сосын көзін ашып-жұмып жан-жаным шолды. Одан да дәрмен таба алмай тілін салақ-

татып, ырсы-ырсы етіп, ынырсы қыңсылады. «Жоқ» деп тұр. «Ұры жоқ бұл жерде» дейді. Іле тұмсығын көкке көтерді.

— Көктен ізде дегені ме?— деп майор үйге бұрылды.

— Вертолетпен алып кеткен болар. Ит соны мезеп тұр,— деді қасында тұрған милиция сержанты тұмсығын көкке көтерген шалқак төс төбетті нұсқап.

— Машинамен...,— деді Сәлімов қабағын түйіп. Со-сын келіншекке бұрылып:-- Үйде ақша бар ма еді?— деп сұрады.

— Бар,— деп келіншек мүләйімсіп басын изеді.

— Қанша?— деді майор маңдай терін көк торғын орамалмен сүртіп жатып.

— Білмеймін. Есімде жоқ,— деп келіншек қызара бөртіп, Сәлімовқа аңыра қарады.

— Ақшаның есебін білмейтін үй болды ғой бұл,— деп, сол жерде тұрғандардың бірі майорға қарап күлді.

Майор «шынында да солай болды-ау» дегендей тамағын кенеді.

— Қай мекемеде қызмет істейсіз?— Сәлімов келіншекке сұстана қарады.

— Зергер бұйымдарын сататын бірлестікте бухгалтер-ревизормын.

— Неше жыл болды?

— Бес жылдан асты.

— Күйеуіңізбен қанша жыл бірге тұрасыз?

— Оған да бес жыл.

— Туған жылыңыз?

— Жиырма жетідемін. Өзіңіз есептеп көріңіз.

— Ым...м.

Актіге қолдар қойылды. Келіншекті машинаға отырғызып олар тиісті орынға маңдай түзеп тез жүріп кетті. Қалған мәселені сол жерде шешпек болды.

Тоналған үйдің маңына топырлап едәуір жұрт жиналып қалған еді.

— Баяғыдан әкету керек еді.

— Машинасын да ұрламаған екен, құдай ондағырлар.

— Онсыз да екі машинаның дүниесін сыпырып кеткен көрінеді.

— Үйін ертеп кеткенде, несін айтасың, көшеміз бір кеззаптан арылып жақсы боп қалар еді.

— Дегенмен, мына ұрылар ақылды көрінді. Түсетін үйін дәл тапқанын қарашы,— десіп, үй-үйлеріне ақырын тарай бастады.

Нұрмағамбет кешкісін Марфуғаның үйіне келді. Сыртқы қақпаның звоногын басқан бойда іштен Марфуға жүгіріп жетті. «Бұ кім?» деп сұрап та жатпады. Әлдекімді тағатсыз күтіп отырғандай қақпаның есігін тез ашып жіберді. Кешкі қаракөленкеде өзіне кеп тұрған кісінің түр-түсін жөнді ажырата алмай, сәл ұмсына түсіп қалт тоқтады. Сосын:

— Сізге кім керек?— деді қабағын түйіп.— Нұрмағамбет қызға келген бойдақ жігіттей әдейі сызыла қалды.

— Маған Марфуға керек еді,— деді биязы үнмен ақырын тіл қатып.

— Ол — мен. Иә, не айтпақсыз?— Марфуға жекіп жіберердей өктем кетті.

— Ойпырмай, мінезіңіз қандай еді. Келмей жатып дүрсе қоя бердіңіз-ау. Сізді бұлай демеген еді.

— Қандай деп еді.

— Елге де, ерге де сыйлы перизат дел естігем. Әлде қате айтып тұрмын ба?

— Жоқ. Елге сыйлы болсам — қолымның ашықтығы шығар, ерге сыйлы болсам — көңілімнің ғашықтығы шығар. Сізге соның қайсысы керек еді?

— О не дегеніңіз, қарындас. Асатпай жатып құлдық дейтінің мен емес. Үйге кіріп мән-жайды айтып түсініспесек сыртта сынығымыз жұптасып, жымдасатын сыңайы жоқ.

Марфуға екі ұрық хал кешті. Ішке кіргізем бе екен,

кіргізбесем бе екен деп толғанды. Артынша, бірақ, қақпаның есігін айқара ашып, жігітті ішке қалай өткізіп жібергенін өзі де аңдамай қалды.

Нұрмағамбет үйге кіріп жайғасқан соң қызды шошытып алмауға тырысты. Үй қабырғасына жағалай қойылған шетелдік бағалы мебелдерді, шкаф іші толы хрустальдарды, вазаларды қызықтаған боп сәл отырды да:

— Тұрмысқа сай салтанатты тұрады екенсіз. Бүгінде бұның өзі парасаттылықты танытады ғой,— деп елеусіздеу айта салып еді. Әдепкіде оскырып маңына жолатпай тұрған асау қыз бұған бірден қолп ете түсті.

— Шай қойып келейін,— деп ас үйге жүгірді. Нұрмағамбеттің «қой, әуре болмаңыз» деген сөзін де ерен қылмады.

— Үйіне ат басын тіреген қонағына бір шәугім шай бермей шығарып салған кімді көрдіңіз,— деп краннан су ағызып, шәйнегін оттыққа қойды.

Нұрмағамбет енді басқа есепке көшті. Ішкі төс қалтасынан екі фото алып стол үстіне елеусіздеу тастай салды. Бұлар — Басаржанов пен Самғалиевтың суреттері еді. Марфуға қанша дегенмен аңқау көрінді. Екі фотоны көрген бойда бас салды.

— Бұ екі жүгермек қайда жүр? Өздері неге келмеді?— деп тақақтап сұрап қоймады.

— Сізге сәлем айтқан осы екі жігіт еді. Кешікпей келеміз, күтсін деді.— Нұрмағамбет одан әріге бармады. Бұл екеудің қайда жүргенін өзі де білмейді екен деп ойлаған. Шынында да солай болатын.

Нұрмағамбет енді көп аялдағысы келмеді.

— Қарындас, мен жүрейін.

— Шай ішпедіңіз ғой. Ең болмаса мына екеудің қайда жүргенін, үйге қашан келетінін айтпадыңыз.

— Сізге алдын ала суреттерін жібергені — кешікпей келем дегені. Күдер үзбесін дегені.

— Рақмет сізге.— Нұрмағамбет көз қиығымен ақырын қараған еді, Марфуғаның жүзі албырап тұр екен.

— Оқасы жок.— Нұрмагамбет асығыс есікке беттеген.

— Үйден дәм ауыз тимей құр шықтыңыз-ау. Айып етпеніз.

— Келесі бір келгенде дәм татармыз. Сау болыңыз.

* * *

Таңертенгілік генерал Шахан Жанболатовтың кабинетіне қалалық ішкі істер басқармасының бөлім бастықтары түгел жиналған. Стол басына жайғасқан генералдың жүзі әдеттегідей жылы көрінді. Қою қара шашын кейін қайырып, кең маңдайын аша, келістіріп тараған. Өткір қара көздері от шашады. Бөлім бастықтарына ауық-ауық көз тастап, сергек отыр.

Бір тәулікте қандай өзгеріс, оқиғалар болды — соны рет-ретімен тындап отырған генералдың көзі кенет көңілсіздеу көрінген майорға түсті. Әлденеге қабағы қатуланып қатты сұрланып апты. Бұның тегін емес екенін жіті аңдаған генерал енді майорға жүз бұрды.

— Сәлімов жолдас, қабағыңыз қатулы көрінді ғой. Әлде жайсыз ұйықтадыңыз ба?

— Жолдас генерал, маңдайымның қырыс-тырысы ұйқыдан болса, оның жарасы жеңіл ғой. Бірақ мәселе басқада боп тұр.

— Ендеше баянда. Мына жұрт түгел естісін. Көптеп кеңесіп көрейік. Ақылмен пішкен тон келте болмайды деген аталы сөз бар емес пе.

— Үйге ұры түскен деген хабарды естіп, жедел жеттік. Айналасы биік шарбақпен қоршалған, екі қабат етіп әсем салынған зәулім баспана екен. Ал ішінде не жоқ дейсін. Құс сүтінен басқаның бәрі табылады. Кіші-гірім қойма дерсін.

Бұны естігенде генералдың қабағы түйіліп кетті.

— Пәтер иелері қандай адамдар екен! Өздерімен сөйлесіп, сыр тартып көрдің бе?— деді жүзін суытып.

Дүние жинаған тоғышарларды бірден жақтырмай қалған сынағы бар.

— Сөйлестім, әйелін тұтқындап алып келдік.

— Күйеуін ше?

— Күйеуі командировкада жүрген көрінеді.

— Ал әйелін не себепті тұтқындадыңдар? Үйі тоналған әйелдің жазығы не сонда?

— Ұрланған мол байлық адал еңбек, маңдай термен табылған дүние емес. Халық, мемлекет мүлкі. Ерлі-зайыпты екеу қазына байлығына суық қолдарын сап ұшпаққа жетсе, ал көше кезген ұрылар сол ерлі-зайыпты екеудің арам жолмен жинаған мүлкін жымқырып кеткен.

— Сәлімов жолдас, сіздің айтпағыңыз: ерлі-зайыпты екеу халық байлығын тонайды, ал ұрылар оларды тонайды деген сөз ғой.

— Иә.

Генералдың түсі сұмдық қабартып кетті.

— Жолдастар, естеріңізде болсын,— деді ашуын күшпен басып.— Бірлі-жарым үй тонаған жырындылардан гөрі мемлекет мүлкі жымқырған кісінің қылмысы ауыр. Мемлекет мүлкі қолдан қолға көшіп талан-таражға түседі. Біз қайдамыз сонда?! ОБХСС қайда?! Кеше ОБХСС-тың бастығы полковник Есембетовты «Ісі қанағаттанғысыз, жекө басының мүддесін көздейді» деп қызметтен босаттық. Оның орнына іскер, қабілетті кісі алдық. Ісіміздің алға басқаны осы ма сонда?! Сауда тәртібін жақсарту, сауда қағидаларын бұзып, бұрмалаушылармен күресу туралы жаңа заң шықты. Жаңа заң күшіне енді. Ендеше біз неге өз күшімізге енбейміз? Бү қалай, ә?..

Осы тұста Жанболатовтың көмекшісі ішке кіріп:

— Жолдас генерал, сізді қалалық партия комитетінен... Ермұқаметов жолдас сұрайды,— деді.— Генерал телефон трубкасын көтерді.

— Иә, жақсы. Әлі ұсталған жоқ. Іздеу салып жатыр

мыз. Вениамин Ивановичка ма? Сіздің атыңыздан ба? Жарайды. Сау болыңыз.

Генерал телефон трубкасын жайлап ершігіне қойды да, алдымен төңірегіне барлай шолып аз-кем үнсіз отырып, сосын сөзін бастады.

— Естіп отырсыздар, облыстық партия комитеті келесі жұмада өтетін бюрода Алматы қаласындағы қылмыспен күрес жөнінде мәселе қарамақ. Баяндамашы қалалық партия комитетінің бірінші секретары жолдас Ермұхаметов. Ұйымдастыру, дайындық мәселелерімен облыстық партия комитетінің екінші секретары Вениамин Иванович Машуков жолдас айналыспақ. Бізден жарты жылдық жұмыс жайында мәлімет сұрайды;— деп отырғандарға қалалық партия секретариатының шешімін жеткізді.

Содан кейін алда тұрған күрделі жәйттерді анықтап, тапсырмалар берді. Генерал, милиция жұмыстың барлық саласында халықпен, көпшілікпен байланысты күшейту мәселесін баса ескертті.

* * *

Ұры малы — олжа. Ұрлық та — олжа. Олжа дүние — құнсыз, сұрауы жоқ. Қалай келсе, солай кетеді. Дегенмен Самғалиев пен Басаржанов екеуі Қапшағай қаласына келіп, дүкеннен екі-үш қағаз жәшік алды. Теңіз жағасына жайғасып, олжаларын жәшік-жәшікке бөліп реттеді. Олжаның да олжасы бар. Ұрыға сырлы қасық та олжа. Қанша олжалы болып жүрсе де мұндай олжа арыстанның аузына ғана түседі деп армандайтын. Реті келсе, арыстан емес, алып экскаватордың болат азуларына іліккендей. Ер кісінің киімдерін өлшеп жатыр. Сорайған Самғалиевқа киімдер шақ келмеді, шонтиған шолақ. Қақпақтай жауырынды Басаржановқа арқасы тарлау. Дегенмен ұзындығы келіп тұр. Шалбарлары өлшеп тіккендей, белдері қабыса қалды. Күнге шағылыс-

қан гауһар сақинада Самғалиевтың салалы саусағына эрең сыйды. Самғалиев атадан қалған мұрасы қолына снді түскендей қуанды. Алтын жүзік көрмеген саусақ, снырға ер салғандай ерсі көрінді... Мейлі...

— Нағыз бастықтардың қолында, тек қана осындай сақина болу керек,— деп Басаржанов та оған риза.— Келісіп тұр. Ол үстіне кеңірек костюм, шалбар, қой терісінен тіккен тон киген. Құдалыққа баратындай сайланды.

— Қызғанып тұрсың ба?— деді Самғалиев сақинаға қарап қалған Басаржановтың ойын түсінбей.

— Несіне қызғанайын, жеті күн болса да желігіп қал. Министр деп ойламаса да, орынбасары деп қалуы сөзсіз. Сенің арқанда мен де жарқылдап, шалқиын Бір.

— Тюленьен жеркөніп жүрме.

— Ол да мүмкін. Тойған адам мұрнын шүйіреді,— деді Басаржанов анасына тартқан жасыл көздерінен ұшқын шашып, жағымды, нәзік үнмен. Самғалиев одан бұл үнді бүгін тұнғыш естіді. Даусы өзгере бастаған. Нәзік даусы...

«Адамды тәрбиелейтін орта,— деп іштей таңданды да, Басаржановқа сүйсіне қарағанда көздерінің оты жарқ етті.— Адамгершілік өнегеге итермелейді,— деп іштей ойға шомды. Норка жағалы әйелдің ақ сұр пальтосын былай қойды. Еркектің қысқы пальтосы қайсысымызға келер екен деп өлшеп көріп еді. Екеуіне де сыймады. Тар. Көз алдарына сонау кештегі Белла елестеді.

Орта бойлы, тығыршық денелі Белла нақ сондағы көргендей екеуінің көз алдында күлімдеп тұр. Бидай өнді кескін-келбеті келісті, қыр мұрынды, дөңгелек жүз, екі көзі жазды күнгі аспандай ашық, көкпенбек, ұшқын шашып тұрады. Қаз мойны жұп-жұмыр. Аузын ашса болды, алтын тістері жанарымен ұштасып, оңсыз да көрікті көркін одан сайын құлпыртып, жайната түседі. Құлкісі қандай сырлы. Еріндері аймала, сүйші дегендей алаулап тұрады. Жиырманың бесеуіне жақындаса да,

он сегізге сәл толмағандай қыпша белдің өзі. Екеуі де ойланып қалыпты. Көз алдарындағы Белланың бейнесіне құмартып көз алмай, жыға қарап қалған.

— Шіркін-ай, қазір Белла сені көрсе құшақтап алар еді,— деді Басаржанов Самғалиевқа, темекісінің түтінін сарғайған сирек тістерінің арасынан бұрқыратып. Самғалиев бұрынғыдай емес, жүзі толықырап, үлкен қара көздері жарқырап, келбеттене түскен еді. Қапшағай жағасында жайлы демалыс жасады. Басаржанов оған сүйсіне қарап, езу тартып күліп қояды.

— Ой, арман, бізге осы да жарайды,— деп Самғалиев қолындағы пальтоның ішкі қалтасына қолын сұқты.

— О-һо,— деп бір уыс ақшаны алып шықты. Жиырма бес, елу, жүз сомдықтар. Жап-жаңа жасыл, көкалалар. Санай бастады, сұрыптап жатыр. Басаржанов жиырма бесті, Самғалиев елуді. Жүз сомдықтарды бөлек бөлді. Екеуі бөліп-бөліп санайды. Жүзді санады... Бәрі бір мың тоғыз жүз жетпіс бес.

— Міне олжа!

— Әзірше жетеді.

— Гауһар сақиналар.

— Алтын сағат. Сырғалар, не керек, үйге түскендей емес, кіші-гірім зергер дүкенін көшіріп әкелгендей сезінді. Мемлекет дүкені емес, жемқордың дүкені. «Мемлекет дүкенін ұрлағаннан да, алаяқ — жемқорлардың жиһаздарын алған жақсы екен ғой» деп Басаржанов заттарды жинады.

— Олар аламан тышқан сияқты, қолына түскенін апанына апарып үйе береді, үйе береді,— деп Самғалиев сөзге араласты. Аясын ба, тегін дүниені. Ондай адамдар осынша дүниеміз ұрланды деп милицияға аузын ашпайды. Қорқады.

— «Ұрының арты қуыс» деп түрмеде бірге отырған Жақсыхан Тоқметов деген жігіттің жиі айтатын мақалы еді. Есіме түсті.

— Шіркін-ай, тағы бір жемқордың апанына түссек,—

деп Басаржанов шығыс көкжиекке көз тастап, қиял кешті. Ұрының қиялы — сағаттық ләззат. Ұрлағысы келіп тұрады. Ұры малға тоймас, қасқыр қанға тоймас. Бірақ бұлар дүкен емес, жемқорлардың апанын іздеді. Басаржанов қияли жігіт. Оған мұндай қиял берген Марфуға мен Белланың көлкіп жатқан көл-көсір өмірі. Оларды аштықтан ұрлағысы келмейді, ашынғаннан ұрлағысы келеді. Тағдырдың әділетсіздігіне ашынады. Біреу маңдай терін сыпырып, еңбекпен нан жесе, енді біреу шырылдауық шегірткедей ала жаздай ән салып, сахарада сайрандауда, қыста шалқардай шалқиды. Өмір біреу. Табыс көзі тұтас. Мал санаулы. Жалақы септі. Асқазан тұтас. Жұрт есептеп, сыздықтап ішеді. Ал қол сұққыш қомағайлар қауып-қауып алады... Келе-келе түйені түгімен жұтады. Оларда құдай да жоқ, аруят та жоқ. Занды да ұмытады. Аламан емес арыстанның апанына түседі деп Басаржанов ойланып қалды.

— Оларға ОБХСС те жоқ,— деп Самғалиев серігін қостады. Олжаларын жәшікке жайғастырып, зат-затымен, түр-түсімен бөлектеп қойды.

Бұл кезде күн де жоғары көтеріліп, жер бетін қыздыра бастады. Қапшағай көлінің бетінде су еркесі шағалалар да күндегідей сайран-сауық салып жүр. Бірін-бірі қуады. Суға сүнгіп, көктен құдилап балық іледі. Екеуі дастарқан жайып тамаққа отырды.

Сәлден кейін бұлар суға беттеді.

Күн қайтып көкжиекке иек арта бергенде, қос серік белгілі таныс жері Шошқалыға «Жигулидің» бетін бұрды. Желдей ескен «Жигули» дөңге көтерілді. Алыстан шабаланып қарсы шыққан иттер «Жигулиге» үйдің қасына дейін еріп келді. Жолаушыларды танып, құйрықтарын бұлғаңдатып, тұмсықтарын созып ніскелеп, хош келдіңіздер дегендей еркелеп аяқтарының астында жер бауырлап жатыр. Үйден шыққан Жәнапия:

— Саламатсыздар ма, жігіттер,— деп көмір қара дөңгелек көздерімен бір шолып өтті.— Ананның дені сау

ма? Балалар аман ба?— деп Самғалиевқа бұрылды. Көздерін алмай, сынай қарады. Сырлы көз қарасы.

— Аман, Сізге сәлем айтты,— деп Самғалиев күтпеген сұраққа жедел жауап берді. Даусы дірілденкіреп шықты. Ана көз алмай қарап тұр. Самғалиев абыржыңқырап қалды. Шалбарының калтасынан шылымын алып, көздері жыпылықтап аузына сұға салды.

— Ақсақал Талғарға кеше кеткен. Үйге кіріп қымыз ішініздер. Көп кешікпей шай қайнағанша келіп те қалар,— деді Жәнапия, шылымының түтінін ашына тартып тұрған Самғалиевқа, не болды дегендей көз қиығын тастап.

— Жақсы, апа, шылым тартып алып кіреміз. Күн ыстық болды ғой, сусадық та,— деп, Самғалиев шылымының түтінін жінішкелеп үрлеп, сырт айналды.

Жәнапия толық денесін ауыр бұрып, мамырлап басып үйге беттеді. Әлденені ойлап-пішіп, толғанып бара жатқандай.

— Ақылды кемпір,— деді Басаржанов серігінің қиналып тұрғанын байқап, көнілін басқа арнаға бұрғысы келіп.

— Данышпан әже! Үлкен қара көзі рентгеннің аппаратындай жүрек-жүйкенді аралап тұр,— деп Самғалиев басын шайқады да, таусылып бара жатқан папиросын ұртын толтыра ашыға сорып, тұқылын жерге лақтырды.

— Рентген көзі болса, жазып алып жүрмесін!— деп кекесін-әзілді сүйетін Басаржанов қайтадан сөз жалғастырды.

— Көздерін тоқтатып, сынай қарағандарына қарағанда жазып алмаса да, бәрін шолып тұр.

— Сезікті секіріп жүрмесе.

— О да мүмкін. Үйге кіріп бал қымыз ішейік. Қолы ашық қазақы ананың қымызы қандай керемет.

— Ендеше жүр, үйге кірейік,— деп Самғалиев жол бастады. Үйге кірсе жозыға нан, май, қаймақ құрт қойылған. Екі көкала кесе қымызға лықылдап тұр.

— Отырындар, жүрек жалғай тұрындар, шай қайнағанша,— деді Жәнапия қонақтарын стол басына жайғастырып. Қос серік балдай тәтті салқын қымыздың бір-бір кесесін дем алмастан сіміріп салды.

Жәнапия қымыз толы күрен кофстрыльді ауыз үйден әкеп, тағы да кеселерге үстеп құйды.

— Отағасы да көп кешікпей келіп қалар. Ас піскенше жайланып демала тұрындар,— деді Жәнапия Самғалиевқа көз қиығын салып.

— Уақытымыз тар, апа. Алматыға бара жатырмыз. Ас салмаңыз. Жүріп кетеміз,— деп Самғалиев рақмет айтты да орнынан тұрды.— Қайтарда соғып, ақсақалға сәлем береміз...

— Рақмет,— деп Басаржанов та қосарлана көтерілді.

— Жолдарыңыз болсын, қарақтарым,— деп, Жәнапия жылы батасын берді.

Екеуі де Жәнапияға қарап, тас болып орындарында қатып қалғандарын байқамады. Осы жасқа келгенше ананың ыстық жүрегін жарып шыққан ақ батаны тұңғыш естулері еді. Өз құлақтарына өздері сенбеді. Өз көздеріне өздері таңырқайды. Жан жүйелерін босатып, түп-тамырларына шейін бұлқынып, балқытып тұрған мынау ақ шашты ананың не керемет қасиеті бар? Күн шалып тотыққан жүзінде жылы шырай байқалады. Айтпаса да «Ұлым» деп қарайды. Айтпаса да «Балам»— деп тұр. Қарақтарым деген сөзі екеуін балқытып жібереді. Ананың жылы сөзін бұрын неге естімеген?..

Қос серік жана жақсы ақылға келді. Қардон — қағаз жәшіктерге салған заттарды тасып жүрмей осында қалдырып кетуді жөн көрді.

— Апа,— деді Самғалиев далаға шыққан Жәнапияның қасына келіп.— Сарқанд қаласында магазиннен алған азын-аулақ заттарымыз бар еді. Сіздің үйде қалдырып кетсек қайтеді. Қайтарда аламыз,— деді.

— Әкеле гой. Сарайға енгізіп қояйын,— деді Жәнапня. Екеуі жәшіктерді машинадан шығара бастады.

* * *

Қос серік Алматыға келгенде жұмыс күні аяқталуға таялып қалған. Белинский атындағы кең көшемен салып отырып қалаға кірді. Оң жақ қапталындағы салынған дүкендерді көріп, Самғалиев:

— Тоқта,— деді кенеттен.

Басаржанов тас жолды жанамалап тоқтай қалды.

— Тұра тұр,— деп Самғалиев асыға басып, дүкенге бет алды. Көп күттірмей оралды.

— Кейін бұрыл,— деді Самғалиев машинаға отыра беріп.— Шолохов көшесіне түсіп, қалаға тарт.

— Түсіндім,— деді Басаржанов серігінің сырын ернінің емеурінінен сезіп. Белинский көшесімен кейін оралып, Шолоховпен жүйткіп отырып, Красногвардейскіге тірелгенде:

— Онға тарт,— деді Самғалиев, алдынан көзін алмай.— Тоқ-та,— деді кенет жұлып алғандай.

Жиектей келіп машина тоқтай қалды. Самғалиев жүгіре басып, жолдың сол жағасындағы овощ дүкеніне беттеді. Кешікпей қайта оралды.

— Тура жүре бер,— деді Самғалиев машинаға қайта отыра беріп. Машина тақтайдай кең асфальтпен аспанға таласа өскен биік ағаштарды айнала зымырап келеді.

— Тоқта,— деді Самғалиев келте дауыспен.

Машина жылжып барып, шеткері тұра қалды.

Самғалиев жүгіре басып, жолды кесіп тағы да сол жақтағы қабатты, биік үйге бет алды. Мандайшадағы жазуға көз тоқтатты:

— Алматы... жеміс-овощ... ім-ім...— деп іштей қайталап конторға кірді.

— Бастықтың кабинеті қайда?— деді қарсы келген арықша қара жігітке.

— Бкінші қабатта.

— Өзінде ме?

— Жок, кетіп қалды. Бүгін болмайды. Әйелін курортқа аттандырмақ. Қара теңізге. Ялтаға шығарып салуға аэропортқа кетті,— деп қолын көкке көтере сермеді.

— Қап, әттеген-ай,— деді Самғалиев өкінішпен сан соғып.

— Керек пе еді?

— Тығыз шаруам бар еді, үйіне бармасам. Телефонның білесіз бе?

— Үйінікін бе? Білем. Жазып ал.

Үйінің және жұмыс телефонын жазып алды.

— Үйі қай көшеде?

— Тауға қарай. Вишневский көшесінде, үлкен көк шатырлы үй. Үйдің номерін айтқанда тандайы тақ ете түсті.

Қос серік салып отырып Вишневский көшесімен жүріп келіп, көк шатырлы үйге көз көрім жерден тоқтады. Басаржановты сол маңға қалдырып, Самғалиев көк шатырлы еңсесі жоғары биік үйге келді. Кавказ халықтарының стилімен салынған қос қабатты үлкен үй. Кең аула. Сарай, монша, ағашпен өрнектеп салған жазғы демалыс орны. Суға түсетін душ. Жүзім, алма, жеміс ағаштары көздің жауын алып тұнып тұр.

— Міне, байлық,— деді Самғалиев.— Адал адам еңбегі емес, дөкей бастық байлығының исі аңқып тұр. Басқарсаң осылай басқар. Алаяқ қасқа! Сәті келсе бұл үйдің де ішіне кірермін,— деп алақанын бір-біріне сүйкеп ысқылап алды. Бір жақсысы аулада төрт аяқты күзетші жоқ. Ол үйді сырттай шолып көріп шықты да бар мәнжайға қанығып, тез ұзай берді.

Қос серік қызыл іңір арасында, қала іші абыр-сабыр, ағыл-тегіл жүріп жатқанда үйге түсуді мақұл көрді. Үй

несі түнгі сағат он бір, он екісіз оралмауы мүмкін. Әйетін ұзақ сапарға шығарып салды. Бүгін алғашқы кешті өзінің ғашығымен өткізеді. Мұндай мол ақшалы бастық ғашықсыз болмайды. Қайда өткізеді. Жо-ок, өз үйінде өткізбейді. Ресторанға да бармайды. Жын-шайтан құмырскадай жиналатын жер, көптің көзіне түсуден ығысады.

* * *

Сейтқали қызметіне бүгін де ерте келіп, кабинетін ашып, столға жайғаса бергені сол еді. Ішке басын сұғып әлдекім кіріп келе жатты. Кабинет несі назарын тіктеп қарағанда өзінің көмекшісін көрді. Қашанғы жаймашуақ жайдарлы мінезіне сайып, бұрын сәлемдесті.

— Олег, хал қалай? Үй ішің аман ба?— деді алға сәл ұмсына түсіп оң қолын ұсынып.

— Сейтеке, өз көңіл күйіңіз қалай?

— Шүкір. Жаман емес. Айтпақшы қолға түскен қос сыбайлас жөнінде нендей ойың бар? Не біліп, көңілге не түйгенің бар — соны ортаға салмайсың ба?

— Әлі-әзір бір тоқтамға келгенім жоқ. Себебі, екеуі де ауыз жарытып ештеме айта қоймады. Түлкі қулықтарын түпке сақтап, бұлаң құйрыққа салғылары келеді.

— Е-е, бұлардың әдеті сол ғой қашаннан. Не ұтпақ сонда?

— Кім біледі... әйтеуір жалтарып, бұрылып кетуге тырысады ғой бәрі.

— Олары бола қоймас. Шынын айтпағанда қайда барады, түге.— Ол Олегке ойлы жүзбен тіктеп қарап, өз байлауын қадап айтты.— Істі көп соза бермеу қажет. Осы қазірден бастап екеуімен кезек-кезек сөйлесіп, істің анық-қанығына көз жеткізіп, дереу прокуратураға тапсыру керек. Түсінікті ме?— Олег келіскен сыңай аңдатып басын шұлғып есікке беттеді.

Осыдан көп уақыт өтпей қос сыбайлас қалалық милиция үйіне жеткізілді. Тәртіп бойынша екеуін де жеке-жеке бөлмеде ұстау қажет еді. Милиция қызметкерлері, неге екені белгісіз, бұл жолы оған онша мән бермеді. Керек десең екеуін де бір машинаға мінгізіп асығыс алып келе салған. Жырынды қос сыбайлас бұл сәтті қапы жібермеді. Сырқатов есінеген боп аузын ашып еді, Қанарбаев ернін жалаған боп тілін жылтындатты. Бірі — аузынды ашып аңырып отырмай ағыннан жарыл десе, бірі — тіліңе сүйене бермей жөн сөзінді айт дегені еді.

Тергеушінің алдын алдымен көрген Қанарбаев болды. Лейтенант оған жадырай қарап:

— Хал қалай? Жігітім, әңгімемізді бастай береміз бе?— деді күлімсіреп.— Қанарбаев та қулана жымиды.

— Бастамағанда... енді осында буы бүркырап салбырап піскен бағланның етіне шақырмаған боларсыз.

— Әлбетте.— Тергеуші қылмыскердің жүзіне барлай көз тастады.— Жұрт қатарлы еңбек етсең жегенің — марқа, кигенің — торқа болар еді. Өз бағынды байлаған өзің емес пе. Дүкенге түсіп нең бар? Оған не жағдай итермеледі, ә. Айтшы?

Бұны естігенде Қанарбаевтың тізесі дір-дір етіп кетті. Ішін бір суық үрей кеулеп, өн бойы қалтырады. «Түн қатып жортудан жүйкесі жұқарған» деп ойлады Васютин іштей. Бірақ оған ес жиғызғысы келмей іле әлгі сұрағын және қайталаған.

— Дүкенге неге түстіндер?

Қанарбаев «мынаның есі дұрыс па? Соны да білмейді ме?» деген кісіше тергеушінің жүзіне аныра қарады.

— Ақша керек болды,— деп дүңк етті.

— Ақша кімге керек емес. Бірақ ол үшін дүкен тонауға бола ма?

— Қайтеміз.— Қанарбаев шарасыздық кейіп танытты.— Тілге еріп сорлап қалдым емес пе.

Тергеуші де ұрымтал тұсты қалт жібермеді. Сұрақты үстін-үстіне төпелеп қойып бастырмалатып алды.

— Кім? Ол қандай адам? Қайда істейді?

Қанарбаев бұрын осы Васютиннің алдында екі-үш дүркін жауапта болған еді. Тергеушінің өткір екі көзін өңменіне қадап, қайта-қайта шақыртып, ананы-мынаны тәптіштеп сұрап, мазаны ала бергені қажытты ма, ендігі мезетте тура жауапқа көшуді жөн санады.

— Бізді түзу жолдан азғырып, дүкен тонауға бастаған кісі Мұқаш Ордабаев,— деді сөзін сенімді айтуға тырысып.— Мотоцикл де сол Мұқаштікі болатын. Дүкеннің айналасына орналасқан үй, қора-қопсыларды картаға айнытпай түсіріп, көше-жолдарды, бұрылыс-қиылыстарды сызып, қолға ұстатқан да сол.

— Дүкенге бірінші кірген кім?

— Әрине, қаруы бар адам алдымен кіреді да.

— Сосын.

— Сырқатов. Мен шолғыншы боп есікті бақтым.

— Куәлардың айтуы бойынша үшеуінде де тапанша болған көрінеді. Оны қайдан алдыңдар?

— Өтірік. Менде болған жоқ.

— Ендеше сен мынаны айтшы?— Васютин сауалын байыпты қойды.— Үшеуің топтана қаштындар ма, жоқ үздік-создық боп бөлектене қаштындар ма?

— Жеке-жеке. Бір қарағанымда Ордабаев пен Сырқатов бірінің соңынан бірі зытып бара жатқанын көзім шалып қалды.

— Сонда сен екеуінен кейіндеп қалып қойған болдың ғой.

— Иә.

— Соңынан қашқан сары шаштың қолында да тапанша бар деген куә бар. Бұған не айтасың?

— Демек менде тапанша бар дейсіз ғой баяғы.

— Сондай күмәннің бары рас.

— Ендеше менің қолымдағы тапанша емес. Балалардың ойыншық тапаншасы. Сатушылардың кеудесіне тұм-

сығын қадап үрейлерін ұшыруға келіскенбіз. Кейде сондай ойыншық та қару орнына жүріп кететіні болады.

— Сырқатовтың да кезенгені ойыншық тапанша ма?

— Оны өзінен сұраңыз. Әркім өзі үшін жауап береді.

— Қай жерде ұсталдыңдар?

— Оның қажеті қанша?

— Сонда да білген дұрыс қой.— Қанарбаев бұған да қасарыспай жауап бере салды.

— Үлкен көшені қиып өте бергенімізде оперативті топ бізді көріп қалды. Мотоциклді тастай сап зыттық. Жар жағалай ылдифа құлап қашып құтылып кетуді ойладық. Бірақ ол жактан да адамдар шығып жолымыз кесіліп қалды. Шеткі үйді паналаған Ордабаев «бізге төмен зыт» деп қолын сермеді. Сөйтіп өзі атыса бастады...— Ол көзін сығырайта Васютинге қарады да:— Енді, міне, сіздің сұрағыңызға жауап беріп отырмын,— деп жымыды.

Бұдан кейін Сырқатов шақырылды.

— Дүкен тонауға не себеп?

— Ақша қажет болды

— Жол басшыларың кім?

— Мұқаш... Мұқаш Ордабаев.

— Тапаншаны қайдан алдың?

— Менде қару болған жоқ.

— Мотоцикл кімдікі?

— Бөлем Мұқаштікі болатын.

— Ол тапаншаны қайдан алды?

— Өзінен сұраңыз.

— Өзін қаруыңды қайда жасырдың?

— Ұсталарда лақтырып жібергем.

— Ол жерден табылмады.

— Оны табу қиын болар.

— Неге?

— Жас балалардың қолында жүрмесіне кім кепіл.

— Оларда болса әкеп берер еді ғой.

— Ойыншыққа қызықпайтын бала бар ма бүгінде.

— Ойыншық...

— Танданбаңыз. Менің қолымдағы балалардың ойыншық тапаншасы болатын.

— Мамандығың бар ма?

— Құрылысшымын. Мақтанды деменіз. Қолымнан келмейтіні жоқ. Үй салу, тас қалау, бетон құю дегендерің маған сөз емес. Қысқасы ағаштан да, темірден де түйін түйе білем. Бірақ амал не, Абай атамыз айтпақшы, адастық та алдымыз жөн, артымыз соқпақ боп кете барған жоқ па?!

— Түсінген кісіге әлі де кеш емес.

— Қайдам? Ойыншық тапанша болса да сатушылардың үрейін ұшырып кеуделеріне кезендік қой. Соның өзі біраз жылды мойынға жүктегелі тұр-ау.

Тергеуші бұған жауап қайтармады. «Баспен істегенді мойынмен көтерген де дұрыс» деп іштей келіскен.

Іле бұрын қолға түскен Бекербековты алдыртып, Қанарбаев екеуін беттестіріп еді. Екі ұры бір-бірін танымайтын боп шықты. Қанша қадалып сұраса да Қанарбаев та, Бекербеков те алғашқы жауабынан танбады. Васютин енді екеуінің көздеріне қадала үңілген. Жалған айтса жасқақтап, жүздерін төмен сап, сыр білдіріп қалар деп ойлаған. Жоқ, өзіне тіктеп суық қарағанынан екеуінің де бұлтақтамай ағынан жарылып отырғанына көзі жетті. Кезекші милиционерді шақырып екеуін де алып кет деп жарлық берді де, өзі бүгінгі тергеу барысына іштей талдау жасап, қорытып үнсіз ойға шомған.

Ертеңінде Васютин қос сыбайласқа айыптау қорытындысын жазып, істі прокурорға жіберді.

* * *

Қала халқының кешкі сапырылысы басыла бастаған шақ еді. Күзгі түн қала үстіне қанатын кең жайып, қараңғылық қоюлана түскен-ді. Осы кезде екі серік Вишневский көшесіне бет алды. Жол-жөнекей көшедегі те-

лефон-автоматтан үйге телефон соқты. Трубкины ешкім көтермеді. Үйде жан жоқ. Машинаны бұрышқа, қаға беріске қойды. Самғалиев үйді сырттай барлап шықты. Тіршілік сезілмейді. Жым-жырт. Іші жылып кетті. Үлкен темір қақпаны қақты. Қоңырауды басты. Мылқаудай үнсіз. Қос серікке керегі де осы. Үлкен қақпаны айқара ашты. Көк «Жигули» теңізге сүнгігендей қораға лып берді. Самғалиев қақпаны жауып, серігін тысқа қарауылға қойды да, өзі ішке кірді. Кешікпей қайта оралды. Мол олжамен оралды.

— Жетер,— деді Басаржанов.

— Ақымақ, қайта келуге уақыт жоқ. Тағы бір барып келейін,— деп Самғалиев үйге қарай жүгіре жөнелді.

Көк «Жигули» асфальтқа түсіп, жөніне зымырап бара жатты. Беталысы белгілі — жайлау, Қапшағай.

Қаладан ұзаған сайын аспандағы жұлдыздар электр шамындай жарқырай түсті.

* * *

Қос серік асфальттан бұрылып, Қапшағай көлінің жағасына, өздерінің жайлы жайлауларына бет алды... Қараңғылық көрпесі көл бетін айқара жауып алған. Жағада жан жоқ. Жайлау бос. Күндізгі демалушылар түнде үйлеріне оралған. Екеуінің таңдап алған жайлауы да жолдан жырақ. Жолы да кедір-бұдыр. Көрінген шофер бұл маңға тұмсық тірей бермейді. Машинаның шамын сөндіріп, қараңғыға көздерін үйретіп, қайта-қайта құлақтарын тігіп, көздерін қадады. Сыбыс жоқ. Тек қана теңіз шаншу тигендей жеңіл ыныранып жағаға шолп еткізіп ұрып жатыр. Ақ көбік жұбын жазбай шегініп қалып, қайта жағаға ұрады. От жақпастан, суық тамақты машинаның капотына қойып, сусын-сыраны ашып, ішіп-жей бастады. Темекіні машинаға тығылып, жасырып тартуға келісті. Кезекпен ұйықтамақ болды.

Таң алдында екеуі де каннен-қаперсіз ұйықтап кеткен еді.

Самғалиев ояна келсе күн көтеріліп қалған екен. Ұйқысы қанып, сергіп қалыпты. Машинадан атып шықты. Айнала тыныштық. Тек теңіз айдынынан бір-саран балықшылар қарауытып көрінеді.

— Тұр, әкеннің үйінде жатқан жоқсың ғой,— деп Басаржановты оятты.

— Не болып қалды,— деп сасқалақтап екі бүктеліп машина ішінен шықты.

— Тыныштық. Бұрсығың келіп тұр,— деп қалжың айтты.

— Маған ондай бақыт қайда?— деді ұйқысын аша алмай, екі көзін қос жұдырығымен уқалап.

— Жүр, суға шомылып шығайық, сонсын тамақ ішеміз,— деп Самғалиев теңізге беттеді. Таңертеңгі салқын суға түсіп, азын-аулақ жеңілденіп алды да, көп кешікпей жағаға шықты.

— Сен бұл жемқорды қайдан білесің? Әлде бұрыннан танытын ба едің?— деді таңданысын шын жасыра алмай.

— Ұрыны ұры алыстан танытынын білмейтін бе едің.

— Білем ғой. Дегенмен айтшы? Ойда жоқта ен дәулеттің төбесінен бір-ақ түсіргеніне таңырқап отырмын.

— Ана жақта жүргенде бір танысым айтып еді. Тура даңғыл жолға салғандай жөн сілтеп жіберген. Соның сәті, міне, енді түсті. Ұқтың ба?

— Ұқтым.

Басаржанов таңырқай бас шұлғыды.

* * *

Қос серік теңіз жағасында жайланып дем алып, алынған заттарды жөн-жобалап жинақтады. Не барын білді. Неше түрлі қымбат бағалы киімдер, алтын-меруерттерді сұрыптап машинаға орналастырды. Сөйтіп бұларды ақшаға айналдырудың жолын қарастырмақ болды.

Екеуі Талғар қаласындағы орталық дүкенге келді. Дүкен ішін аралап жүріп кімнің не алғылары келетінін сұрастырып білді. Бастарына шашақты қызыл шәлі ораған үш әйелден көздерін алмады. Тысқа ере шықты. Бұрылысқа жете бергенде Самғалиев қуып жетіп:

— Рафу етіңіздер. Сіздерге кілем керек пе? Жақсы, үлкен кілем,— деді.

— Керек! Қымбат па!

— Көріңіздер, сосын бағасына келісеміз.

— Қайда?

— Машинада.

— Қалай көреміз?

— Көшеде көре алмайсыздар ғой.

— Біздің үйге барайық.

— Алыс па?

— Жоқ, аса алыс емес.

— Барсақ барайық.

Олар төбесі қаңылтырмен жабылған үлкен үйге келді. Машина кең аулаға кірді. Кілемдерді көріп, қызыл шәлілі әйелдер қызыл көрген құзғындай бас салды. Бағасына таласып көп саудаласпады.

Әйелдерге алу керек болса, қос серікке сату керек. Пальто, тондарды да саудалай бастады. Бұл хабарды естіп бірлі-жарым көршілер де жетіп келісті. Олар: «Ақша жоқ, ақшам жетпейді» демейді. «Бер, аламын»— деп бәрі жармасып тұр.

Қос серік олжа үстіне олжалы болды. Машина тазарды. Хош айтысып жүріп кетті. Қаладан шыға бере Басаржанов газға басты.

Бет алыстары — жайлау. Қапшағай теңізінің самалды жағасы.

Екі серіктің қуанышында шек жоқ. Екеуіне құдай беріп тұр. Бергенде де қинамай, қыспай, жайсаң жаздай молынан төгіп тұр.

Туғанда екеуінің төбесінен қараған жұлдыздары бір

кезде жоғалып кетіп, енді екеуіне әлсіз жарығын жылтыратып құйып тұрғандай сезінді. Бұл не, бақыт па? Әлде итке сүйек тастағандай арбау ма? Ұрлық жолы — тар, қасіретті қаражол, бақыт жолы емес. Ол атам заманнан белгілі...

Не болса да бәрі алда...

Алыстан Қапшағай ағарып көз тартады. Жарқырап жатқан Қапшағай көлінің үстінде де ақшарбы, көк ала бұлттар көшіп бара жатты. Жаз өтіп, қоңыр күз келе жатыр деген белгі. Не істеу керек? Мынау келе жатқан күз. Ұзамай суық жаңбыр басталады. Машина іші пана бола ма? Жаз айларындағы шалқыма өмір алыстап кетіп бара жатыр. Жайлаумен қоштасып жана қоныс іздеу керек. Қайда ол қоныс? Әке салған үй жоқ. Өздері қабырғасын қалаған баспана жоқ. Табан тіреп істеген еңбек жоқ. Қасқырша жапан кезіп өткен өмір. Қасқыр екеш қасқыр да апан салады. Үйім деп бұйығады. Қоныстайды. Ал, жайлау жайлаған кезбелер қайда қоныстайды?

— Теңізге бұрыламыз ба,— деді Басаржанов бір кезде.

— Тура жүре бер. Жол кезіп, ел көріп қайтайық,— деді Самғалнев шексіз көсіліп жатқан асфальттан көз алмай.

Алматы — Талдықорған асфальт жолында машина теңіз үстіндегі «Комета» қайығындай еркін есіп келеді.

Оңтүстіктен шыққан сұр бұлт село үстіне өрлей берді. Жел көтеріліп, құмы аралас құрғақ шанды үйіріп аспанға борандай боратып жіберді. Қапшағай көлінің үстінде найзағай ойнап, аспанды қақ тіліп өтті. Шошқалы жағы жарқырап тұр. Қос серікті күткендей ашық. Екеуі де асығып келеді. Жәнапня апайдың бал қымызын сағынып келеді. Естеріне алып тамсанып қояды.

Қараңғылық түсіп, ымырт жабыла Жолымбет қойшының үйіне келді. Кешкі тамақтарын жеп, дастарқан жиналып жатқан мезгіл, үй іші күтпеген жерден, сыр

көрсетіп суық қабылдады. Бұлар даладан бір ызғар ала келгендей, үйдегілер қытымырланып қалды. Бұрынғы жылы сәлем, құрмет-ишарат сезілмеді. Жүздері сынық. Қабақтарының астынан қарайды.

— Шәй ішіп қойдық,— деп төрде отырған Жолымбет қонқақ мұрынның астынан күнк ете түсті. Онысы сендерге шәй жоқ дегені.

Ақсақалының сөзін қостағандай Жәнапия ала көздерімен бір шолып өтті. Көріп жүрген жылы көзқарас емес, қорғасындай зілді, салқын қабақ.

— Жәнібек, сарайдағы жәшіктерді шығар, алып кетсін,— деді әкесі, баласына бұйыра сөйлеп.

Жәнібек тіл қатпастан келіншегін ертіп үйден шықты.

— Әкетіңіздер жәшік-мәшіктеріңізді,— деді Жолымбет қатандау дауыспен. Екі серік те күзгі суық жаңбырдың астында қалғандай, орындарынан ауыр көтерілді.

— Хош болыңыздар,— деді Самғалиев. Даусы жарықшақтанып шықты.

— Хош,— деп ақсақал да танауының астынан мінгірледі.

Жәнапия басын изеп, ала көздерін және қадады. Мұнысы қайтып келмендер, дегені.

— Мұндайда көз болады екен,— деп Самғалиев пен Басаржанов тезірек есік сыртына жоғалды.

— Сіздерге рақмет,— деп Самғалиев құндыз жағалы қысқы пальтоны Бейбітгүлге ұсынды.

Бельгиялық су жаңа пальтоны алып Бейбітгүл киіп көріп еді, құйып қойғандай, қабыса кетті. Өлшеп тіксе де мұндай шақ келмес. Бұрын да осындай пальтоны қалада танысынан көріп, киіп көргені бар-ды. Маған да біреуі кездесе деп арман еткен. Міне, аяқ астынан табыла кетті. Бейбітгүлге ұнап қалды.

— Ақшасын бер,— деді Жәнібек әйеліне.

Пальтоны киген бойы, баладай қуана басып үйге еніп, ата-енесіне көрсетті.

— Керегі жок, балам,— деді Жолымбет. Даусы катандау шықты.

— Карағым «бүлінгеннен бүлдірген алма» дейді қазақ. Кайтесін. Аман болсан, Жәнібегің әпереді ғой,— деді Жәнапия.

Осы сөз есін тез жигызды. Үстіндегі пальтоны сыпырып тастап, шаң басқан табалдырықтағы төсеніштей сүйреп әкеп Самғалиев алдына тастай берді. Келіншек үрейленіп тұр. Жеркөніп тұр.

— Тегін бердім. Алыңыз,— деді Самғалиев пальтоны нұсқап.

— Біз мұндай зат алмаймыз,— деді Бейбітгүл.

— Тезірек ала қойыңыз,— деп Жәнібек біреу қуып келе жатқандай асықтырды. Екі серік бір пәленің болғанын сезді.

Жайнаған кең аспанның астында үш айдан бері еркін өткен өмір тарылып сала берді. Көптен естімеген «ұры» деген ащы сөз құлақтарының түбінде ызылдап тұр. Көздерінің алдына тор терезелі түрменің тар бөлмесі елестеді.

Машинаға отыра беріп, екеуі де ауыр күрсінді. Машина ақырын жылжып кетті.

— Түнде қайда барамыз?— деді Басаржанов.

— Тарт Шеңгелдіге. Асханаға барып, ертерек тамақтанып алайық. Сонан соңғысын көре жатармыз?

Қонақжайлы қойшы үй Самғалиевты қуып шыққандай болды. Не болып қалды бұларға: біреулер іздеріне түсті ме? Бір зіл бары сөзсіз. Не болып қалды? Әлде жүрісі сұйық адам екендерімізді сезіп қалды ма екен? Анау жәшік, бумаларды ашып көрген шығар. Ондай арам байлықты тиіп алып көшіп жүргенімізді анықтаған.

Самғалиевтың аркасынан суық аяз қарып өтті. Маңдайынан қысылып суық тер шыға бастады. Жүрегі өрекіп, қаны тасып, басына шапшып барады. Көз алдын буалдыр тұман басып, айдалада адасып жалғыз қалған-

дай сезінді өзін. Тынысы тарылғасын машина терезесін ашып еді, бәрібір одан қайран болмады. Алқымынан темір қол қысып жібермей тұрғандай болды. Ендігі мезетте барар тау, басар жер қалмағандай...

Алыстан Шеңгелдінің түнгі оттары жарқырап көзге шалынды. Салып ұрып жеткенде бір-ақ аңғарды. Асхана жабылып қапты. Машина ойысып барып жолдың оң жақ жиегіне аялдады.

Екеуі де машинадан шықты. Бұлт торлаған күздің күні салқын, жәйсіз. Самғалиевтың да көңіл-күйі болмай, қабақтары құрысып, көзі үнірейіп, сұрланып кетті. Айналага көз тастады. Қалың бұлттың шеті де сөгілер емес.

— Жаңбыр жаумай тұрғанда аз-мұз бірдене жеп, жүрек жалғап алайық. Әкел барынды, жүр столға,— деді Самғалиев Басаржановқа.

Басаржанов машинаның есігін ашып, керегін іздей бастады.

— Коньякты да қыса кел!— деді Самғалиев орта белінен машина ішіне енген серігіне.

Түрегеп тамақ ішуге арналған жолаушы столдарының шеткері тұрғанына орналасты.

Басаржанов нан, көнсерві, бір шөлмек коньякты және минерал суларын столға жайғастырды.

— Тағы да біреуін әкел, күн салқын,— деді Самғалиев столдағы коньякты негімен нұсқап Басаржановқа.

— Ол жүгіре басып машинадан тағы бір шөлмек коньяк жеткізді.

— Екеу болғаны жақсы. Қатар тұрсын, көңілге тоқ болады,— дейді Самғалиев Басаржановқа жылы қарап.

— !

— Толтыра құй,— деді Самғалиев коньякты ашқан Басаржановқа, фужерді ұсынып.

Самғалиев алтын белбеулі бокалды қыпша белінен ұстап тұрып, Басаржановқа қарады.

«Тыңдап тұрмын»— дегендей Басаржанов екі көзі жаудырап, сыңарына құлағын тіге қалды.

— Егер де,— деді Самғалиев сол қолын көтеріп, ұрылар тобынан бөлініп, нағыз адам болғың келсе, аузына арақ алма! Болашақ бақытың алда. Жаңа жолға түс,— тілегім болсын!.. Қолы дірілдеп, бокал шайқалды...

— Бөлінемін! Нағыз адам боламын! Айт етемін, алмаймын аузыма лағынет уды!

— Самғалиев қағып салып, бокалды асфальтқа періп кеп жіберді.

— Мен де аузыма қайтып алмаймын. Екеуміз арақтың азабын, жеткізетін белесін жақсы білеміз,— деді қабағын түйіп. Іле түсін өзгертіп сұрланып жүре берді. Кесепат кегі арақта кеткендей ышқына қалды. Екеуі күл-талқан болған алтын белбеулі мөлдір таза бокалдың сынықтарына жиіркенсе қарап қалды.

Сұқтанған Самғалиевтың ойы жемтік іздеген құзғындай қанатын қағып, жер бауырлап аспан әлеміне қалықтай жөнелді. Жанары шатынай қанталап, түрі сұрланып алған. Ашыққан құзғын өршелене биікке бойлап, бұлттан бұлтқа самғайды. Нұры кетіңкіреген көзіне ілгек ілінбеді. Тұңғыық қара түнек. Кең аспан түні тым болмаса бұл сұмға сыңар жұлдызын жарқыратпаса да жылтырата салмады. Қасара қалған... Бүгін ғана емес-ау, төрт он жылдың адырына осылай қасарып жетелеп келе жатыр-ау! Тағдыр шіркін мұны еркелетпеді, ата жауындай жөлкеледі. Темір-есік, тор көзді терезеден өмір пұшпағын ғана көрсетті. Болат тікен қоршау, жатқан орны барақ — жәй. Тақтай төсек — мамық, қауырсын жастық — жар болды... Не көрмеді, не ішпеді. Өмірі — азап тізбегімен тізгендей. Бұл бүгінгі сайран-тұқыл сайран. Бүгін болмаса, ертең оралуы... Есіне түсіп кетті. Азап өмірдің суық аязы. Жон арқасын қарып кете берген сәтте...

— Барлық арақ ішкіштер бізді құп-костаса,— деді манадан үнсіз тұрған Басаржанов Самғалиевке күдікте-

не көз жүгіртіп, Тас түнек түрінен шошынып кетті... Мас бола қоюға тиіс емес, тастағаны екі-ақ бокал. Оған Самғалиев тойған қораздай топшысын да сілікпейді. Сырқаттанып қалды ма деген жаман ойға ауыса берді... Жол серігінің сонша күйзелгенінен секем алу Басаржановқа — күтпеген жаза...

Самғалиев болса Басаржановтың өзіне жан-жүйкесі құрысып, тесіле қарағанын жадына баса қойды. «Менің өмірімнің жазалы соқпақтарын басынан өткізіп, сортаң сырын — татқан ғана біледі»,— деді ол іштей... Жолдас-тыққа таза, достыққа берік Басаржановқа ежелгі әдетіндей жылы сезім білдіре жаудырай қарап. Коньяк жылытқан жүйке тамыры босаңсып, көктемдегі арнасы толған өзендей тасыған қан тасқыны оп-онай тоқтау бере қоймады. Самғалиев табиғаттың долы күшіндей бұл жана арнаны тоқтата алар емес-ті. Қиялы биікке қалықтап, алып-ұшып әкетіп бара жатыр. Маңдайынан тері бұрқырап, әлсін-әлсін шылымын құныға сора берді... Түтінін үрлеп көкке будақтатады. «Көрдің бе?»— дегендей көз қиығымен Басаржановқа назар аударып: «Шіркін тағдыр, саған ары таза, адам қадірін білетін тәрбиеші кездесе, басына бақыт құсы қонғаны. Біз заманымызда жексұрындар мен алаяқтардан аттап баса алмадық»,— деді ол іштей. Бұл Самғалиевтың бүйрегіне тас болып қатқан қасірет мұңдарының құсақаны еді... Дәл осы сәтте Самғалиев онаша қалғанын ганибет көрді де:

— Сен машина жүргізесің ғой. Ұйықтап, тынығып ал. Мен тыста таза ауа жұтып кішкене қыдырып жүре тұрайын,— деді серігіне қамқорси сөйлеп. Даусы қорыққан баланың даусындай жарықшақтанып, қалтырап шықты.

Басаржанов серігінің қобалжып келе жатқанын мана сезген. Бірақ тіс жарып, тіл қатпаған. Қоз алдына ұсталғандарды таситын қара машина, сот машақаты, түрме келеді...

Ол бұдан әрі ойламауға тырысты. Алақызған аптығын баспақ боп машина маңынан ұзай берген Сердебектің тұлғасына алғаш рет көз тоқтатып қараған. Шымыр денелі қағылез жігіттің салы суға кеткендей ніні салбырап, шөгіп қалғанын аңғарды. Бірақ оның жан-жүйесінде нендей аласат арпалыстың жүріп жатқанын андамады. Сол андамаған күйі машинаның артқы салонына бүк түсіп жата кеткен.

Түнгі самал Сердебектің жан сарайын желпіп, жарқыратып ашып жібергендей сезілді. Өзінің не істеп, не қойғанын сонда ғана аңғарғандай болды. Өзінің кім екенін жаңа таныды.

Әдепкіде ол қоғам мүлкіне суық қолын малған жемқорларды тонап жүрмін, сол арқылы көздеген мақсатыма жетем деп ойлаған. Сонымен өзін ақтамақ та болған. Сөйтсе бұның бәрі бос әурешілік екен. Оны да жаңа түсініп отырған жайы бар.

Қолынан екі-үш дүркін дәм татқан Жәнапия апайдың аналық жылы ілтипаты тұла бойына мейірім боп тарап, көкірегіне кісіліктің шуағы аздап болса да ұялай бастап еді. Соңғы екі ұрлық өзін терең шыңырауға қайта тастап жібергендей болды. Көпті көрген кәнігі Жолымбет қария жүріс-тұрысының суықтығын жер түбінен тамыршыдай танып білді ме, қалай? Бұл жолы жылы қабақ таныта қоймады. Қайта суық көзін өңменіне найзадай қадап, қашан машинаға мініп суыт аттанып жүріп кеткенше сол қатғылығынан жазбады.

Сердебек аузынан ақ жалын ата күрсінді. Іші запыранға толып қапты. Көзінен ытқып жас та шығып кетті. Еш жерден тұрақ таппай сергелдең ғұмыр кешкені есіне түскенде ағыл-тегіл егіліп жылап жіберді. Лоқсыл ұзақ жылаған.

Әлден уақта көз жасын тыйып, өзіне өзі келгендей болды.

Енді ойласа, сергелдең тірлік Сердебекті кәдімгідей

жасытып жіберіпті. Бұрын тағдыры тығырыққа тірелгенде «баспен істедім, мойынмен көтеруге тиіспін» деп іштей бекіне түсуші еді. Қазір бұның бірі жоқ. Ұланғайыр мына кең даладан барар тау, басар жер қалмағандай бір түрлі жабырқап тұр. «Бұған кім кінәлі?— деді өзіне өзі сауал қойып.— Мені өмірге алып келген асыл анам ба? Ішкіліктің шырмауына түсіп, шырматылып шатылған әкем бе? Қайсысы?!»

Сердебек, қалай десе де, кінәні өзіне артқысы келмеді. Бірақ бұған кінәлі анам деп те, әкем деп те айта алмады. Оған перзенттік құқы жібермеді.

Басында бұлар да айрандай ұйып отырған тату-тәтті семья еді. Бертін келе, құдайдың қай-қарғысына ұшырағанын кім білсін, әйтеуір әке-шешесінің қабақтары жараспай не болса соған ұрсысып, күннен-күнге аралары суысып, ажырап бара жатты. Бұған біріншіден, әкесінің тапқан-таянғанын ішіп, үйге тәлтіректеп, мас боп келетіні себеп болса, екіншіден, анасының оған кешіріммен қарап тежей білмегені түрткі болды. Байғұс әке сол бойда дүзелмей ішкілікке салынып кетті. Анасы құсалықтан ба, жоқ ішін жегідей кемірген дерттен бе, әйтеуір қайтпас сапарға аттанып кете барды. Содан кейін-ақ Сердебектің жайы болмады. Маскүнем әкенің ықылас-пейілі бұның көкірегін жылыта алмады. Содан өз үйі өзіне жат көрініп, жел айдаған көне қалытқыдай жағаға шығып қалды. Әкесі арақ іздеп дүкен маңын шиырласа, бұл көше балаларына ілесіп, түн жамылып жол торыды. Бұл тірлік те балаға опа бермеді. Қсреге көз темір есіктің ар жағынан бір-ақ шығарған.

Бақса, Сердебектің жарық дүниеде алшаң басып айра-жайра боп жүргенінен гөрі темір есіктің ар жағында сарғайып сарылып отырғаны көп екен. Сол ойына түскенде ендігі қалған тірлігінде мән-мағына жоқтай сезінді. Бүгін, я болмаса ертең... бәрібір ұсталып, тар қапасқа қамалатынын және ойлағанда іші ұлып қоя берді. «Ойпыр-ай, тағы жыртқышқа айналғаным ба шынымен.

Әйтпесе ішімнің қасқырша ұлығаны қалай?!»— деген, сұмдық шошына таңырқап.

Асфальт жолдың шетімен ерсілі-қарсылы сейілдеп, сергелдең ойда жүрген Самғалиев машинаға жақын келіп терезесінен үнілген. Басаржановты ұйықтап кеткен екен деп ойлады. Сосын асхананың алдындағы жолаушылар түрегеп тамақ ішетін дөңгелек столға келді. Қалың дәптердің бірінші бетін ашып жазуға айналды. Көздері жыпылықтап, қолдары қалтырады. Таудан соққан түнгі самалға бетін бұрып тұрды. Бұлақ суындай түнгі тұнық самал желпіді. Кеудесін кере дем алды да, үлкен әріппен әлдене жаза бастады.

«Милиция бастығына...» деп бастады жазған хатын. Аудан атын ашып айтпады. Ұзақ жазды. Толғанып жазды. Арада едәуір уақыт өткенде жазған хатын бітірді. Қалжыраған адамдай аяқтарын сүйрете басып машинаның қасына келді. Сонау шығыстан тауды нектеп қызыл арай шашып күн де көтеріле берді. Самғалиев Басаржановты оятып алып Талдықорғанға тартты. Жол ашық. Күндізгі ағылып жатқан машина жоқ.

Тентекке жете беріп, көпірдің қасына келіп тоқтады. Сол жаққа бұрылып, аспанға атып сарқырап ағып жатқан өзенді жағалап келеді. Кешегі жаңбырдан кейін суы бұрынғыдан да молайып, ағысы күшейіп, толқын соққан скі езуі көпіріп көбік шашып жатыр. Суы суық. Арнасы толық. Асаудай бұлқына түскен. Қаға беріс, кең жазыққа кілдірді.

— Сен осы жерде демалып тұра тұр. Мен жақсылап жуынып алайын,— деп Самғалиев машинадан түсті де, ентелей басып суға беттеді. Ойысқа келіп шешінді де, күмп беріп суға қойып кетті.

— Серік, Серік — деп айғайлап, Басаржанов жүгіріп келді. Самғалиев су астында балықтай бұлқынып, құлаштап ағынмен бірге жүзіп бара жатты...

Басаржанов жүгіріп Самғалиевтың киімдерінің қа-

сына келді. Киімдердің үстіндегі домалақ тастың астында ағарып қағаз жатыр. Жұлып алып оқи бастады.

«Жақа! Мынау екі хаттың бірін саған арнадым. Екіншісін қолға түскенде милицияға берерсің. Бұл хаттың жоңі басқа» деп, ерепейсіз шимайлай салыпты.

— Өз өміріне өзі балта шапқан екен! Бақыл бол!— деп Басаржанов қолындағы қағаздарды қысып ұстап, толқынға телміре қарады.

Оған табиғат тентегі өмір тентегін желкелеп, келмес сапарға әкетіп бара жатқандай көрінді.

Хатты қайта оқыды:

Мен жасымнан адастым. Ұры болдым. Он жетімде түрмеге түстім. Өкінішпен өткен қайран он жеті. Қол үшін беріп он жетімде түрмеге жаппаса, мен де еліміздің бақытты адамдарының бірі болар ма едім, кім білсін. Ар-ұятым, жалын-жігерім бар-ды. Бірақ әлі лауламаған жалын, шындалмаған жастық жігер еді. Түрмеге түскеннен соң тез мұкалып жүре берді. Жастық қиял қайта өрлеп, қайта самғамаған. Не керек, мұндайда тура жол көрсететін ақ ниетті ақылшы кісі табыла қоя ма. Түрме ішінде де жастар болды. Отырғандардың да қайсыбірі торға шырмалған, қияли болған жандар еді. Ештеңе көрмеген мен сияқты сары ауыздарға ондайлар ертегідегі—батырлар сияқты көрініп, еріксіз еліттіріп еліктірді. Елтігеннен еліккен жаман екен. Еліккен адам желігеді екен. Желіге бердім. Бірақ бұның дұрыс бағыт емес өкендігін кеш түсіндім. Сонда індет тиіп өліп кетпегеніме өкінемін.

Несіне судай сапырып соза берейін. Түрмеден шыққан соң жұмысқа кіре алмадым. Сотталды деген сөз алдымнан кесе-көлденең сумандап шығумен болды. Біз сияқты адасқан жандарды жұмысқа орналастырып, жағдай жасау керек деген нұсқауға пыскырып та қарамады. Сосын амал жоқ, халық мүлкін қымқырған алаяқтарды ұрлауға кірістім.

Мен өз жайымды енді түсіндім. Кеш түсінсем де те-

рең түсіндім. Туған еліме, халқыма осы қырыққа таялған жасымда қырық сом пайда келтіргем жоқ. Қып-қызыл зиян шектірдім. Еңбекке мойным жар бермеді. Еске түскенде жан-жүйем сырқырап, елге, халыққа тура қарауға ұяламын. Адам болып арымды сақтамадым. Азамат болып, борышымды ақтамадым. Жігерім қайнап, намысым келеді. Еліме пайдам тимеді. Кесел болдым, тірі масыл болдым.

Ендігі соттан күткен әділ жазам — он жыл. Он жыл түрме. Оны көпсінбеймін де, азсынбаймын да. Әділ! Елуге келген соң ғана бостандық өмір көрем. Елуге келгенде ғана! Қайда барам? Құшағын жайып қарсы алатын туыс жоқ. Сүйген жар жоқ. Не істеу керек? Болашақ өмірдің азапты елесін көргендегі асыл арманның (әркімнің өз ары — өзіне асыл) кескен жазасы осы!

Кешір мені, сүйікті елім! Кешір мені, ардақты халқым. Кешір мені, марқұм асыл анам! Ақтамадым сенің ақ сүтіңді. Мақсатсыз өткен өмірден өлім артық! Хош, өмір, қапыда кеткен өмір! Қалғандарың аман болыңдар, бақытты болыңдар! Құрметтендер өмірді. Біздің ел әділеттің елі. Мен сол елдің бел баласымын. Сондықтан да өзімді өзім әділ жазаладым.

Жасасын әділдік!

Өлер алдында хат жазған

Самғалнев.

Екінші хат.

Жасыбек! Бәріне мен кінәлімін. Сен инеге сабақтанан жіптей ере бердің. Атшым, шоферім болдың. Сен де ойлан, жассың ғой. Сен басында бізді білмедің. Жұнақ кассасына барғанда сені тағы көшеге қалдырдық. Біздің қайда, неге бара жатқанымызды сезбедің.

Менің сенен тілегім: сүйегімді мынау төбешіктің етегіне, жолға жақын жерге көмерсің. Асау Тентектің ағысын мәңгі тындап жатайын...

Ертеңгі күн нендей сыбаға тартар екен деп Басаржанов машинаға отырды. Бет алысы — Алматы.

Телефон безілдеп жүре берді. Тура генералдың өзіне түсетін телефон шырылдап тұр.

— Ал-ло, ал-ло.

— Ал-ло тындап тұрмын.

— Ал-ло, жаман естіліп тұр. Мақансыз ба? Сіз бе? Автоматтан звандап тұрмын. Қаттырақ сөйлеңізші. Түк естілмейді.

— Мен сізді тындап тұрмын.

— Әдейі өзіңізге хабарласуды лайық көрдім. Жедел жағдай болып қалды. Жаңа «Қазақстан» ресторанына арақ-шарап комбинатынан бір машина жүк әкелінді. Сонда жиырма жәшік коньяк, бірнеше жәшік шампан артық. Ал қағазда жиырма жәшік...

— Солай де.

— Солай боп тұр, ағасы. Машина нөмері мен шофердің аты-жөнін жазып алыңыз.

— Айта беріңіз... Ihe... Ihe... жазып алдым. Сізге көп рақмет,— деп телефон трубкасын ершігіне байыпты қойды да, ойланғандай боп әдетінше бөлме ішін ерсілі-қарсылы кезгіштеп кетті. Сосын кілт тоқтап, көп нүктелердің бірін жалма-жан асығыс басып қалды. Қара көзі от шашқан көрікті қыз жедел басып ішке кіріп келді.

— Ильясовты шақырыңыз.

Секретарша ширақ басып тысқа шыға берді. Арада көп уақыт өткен жоқ, Нұрмағамбет те жедел жетті.

— Сізді тындап тұрмын, жолдас генерал.

Жанболатов жігіт жүзіне барлай көз тастап аз-кем үнсіз отырды да, шұғыл тапсырма бере бастады.

— Жана осында біреу звондады. Ресторанға қағазда көрсетілген межеден артық арақ-шарап түсті деп ойбайын салып тұр. Демек бұл тегін нәрсе емес. Жедел тексер.

— Құп болады, жолдас генерал,— деп Нұрмағамбет оң қолын шекесіне тақап құрмет көрсетті де бұрыла бе-

ріп қалт тоқтап:— Шынында да бұл тегін нәрсе емес. Ресторан мен қойма арасында ым-жымы бір мықты байланыс болды,— деді.

— Шошытып алмай, шоферді ғана емес, ресторан адамдарын қоса тұзақтаныз. Сізге ғана сенген арнаулы тапсырма бұл. Бір-екі адамның қимыл-қылығы емес. Сәтін салса үлкен бір ордалы жыланның ордасынан дөп түскелі тұрсыз,— деді генерал қызметкеріне,— аса сақтықпен қимылда,— деп ескерту жасауды да ұмытпады.

— Әрине. Әйтпесе ауызға өздігінен түскелі тұрған мол жемнен ажырап қалмаймыз ба,— деп Нұрмағамбет жымиды.

— «Қазақстан» рестораны Фрунзе ауданына жатады. Оларға әзірше сыр ашпаңыз. Ресторан қоймасын кілттеп, документтерін алғасын ғана аудандық милициядан өкіл шақыртыңыз. Халық өкілдерін қатыстыруды да ұмытпаңыз. Ісімізді ел көрсін, білсін.

— Айтқаныңыз қаз қалпында түгел орындалады, жолдас генерал!— деп Нұрмағамбет сендіре сөйледі.

— Ендеше сізге сәт сапар тілеймін,— деп генерал орнынан тұрып қызметкерінің қолын алды. Онысы — саған сендім, жең ұшынан жалғасқан кілең сыбайластарды үркітіп алмай бір-бірлеп тұзаққа түсіре бер дегені еді.

Нұрмағамбет шұғыл іске кірісті. Алдымен ресторан қоймасының есігіне құлып салдырып, оны блондап тасқып бекітті де, меңгерушісін тиісті орынға жедел жөнелтіп жіберді. Қойма меңгерушісі Марфуға Ғалинасқарова Нұрмағамбетті бұрын бір рет көрген түсі таныс жігіт болғасын әдепкіде асты-үстіне түсіп, орайы келсе аузын тығындап, өңешін молынан бітеп, үнін өшірмек еді. Оның реті келмеді. Әшейінде иман жүзді жігіт мынандай қызмет бабында жүргенде көз таныс тұрмақ, тіпті көкесін танымастай боп өзгеріп, сұстанып кетеді екен. Сөйтіп, әлгінде көз қысты, бармақ бастыға қалай жол берілді —

соның бәрін әп-сәтте ашып, жарылған түйенің қарнындай жарқыратып, жайып салды.

Генералға телефон соққан кісі шынында да жалған айтпапты. Арақ-шарап Бірлестігінен жиырма жәшік коньяк, он бес жәшік шампан ұрланған боп шықты. «Қазақстан» ресторанына жүкке коса шұғыл жөнелтілген. Бірлестіктің қойма менгерушісі бұны сезсе де сезбеген боп қала берген. Себебі, оған әмір берген сауда бөлімінің бастығы еді. Оның тілегін екі етіп, оған қарсы шығып бұған не көрініпті.

Бұл орайда вахтер де көз жұмбайлық жасаған. Жүктелген машинаны тексермей қақпа есігін айқара ашып жөнелте салған. Шофер болса бұның бәрінен бейхабар секілді. «Жүкшілер қағазда көрсетілген жүкті ғана машинаға артады. Санап тиеген шығар дедім де машинамы от алдырып жүре бердім» дейді. Ал ресторан қоймасының менгерушісі Марфуғаның да сөзі осыған саяды. «Машинамен жеткізілген жүкті бұл жолы салақтық жасап санағаным жоқ еді. Счет фактура бойынша түсірте салғам. Бір жағынан жүкшілерге де сеніп қалып ем. Басыма пәле боп жабысатынын мен қайдан білейін» деп қыбыжықтайды.

Нұрмағамбет салғаннан өзін суық ұстады. Жан баласын түс жылытып маңына онша көп жолатпады. Бірақ істі әділ шешті. Көз қысты, бармақ бастыға жол берген адамдардың бәрін қамауға алды. Тек вахтерге тимеді. Ол қақпа есігін ашып-жапқаннан басқа не біледі деп ойлаған.

Қалалық милиция қызметкерлері жиналған таңертеңгі жиын-кеңесте Нұрмағамбет осы жәйтті түгел баяндап шықты. Бұған байланысты басқа да жолдастар сөз сөйлеп, ой-пікірлерін ортаға салған. Ертеңгі жиын-кеңес қызу өткендей көрінді.

Жанболатовтың қорытынды сөзі қысқа болды.

— Халық мүлкіне қол сұғушы — сұғанақтармен күрес әлі де төмен. Коллективтермен байланысымыз жетім-

сіз. Қойма қызметіне кадр алу — таныстықпен шешіледі. Алаяқтар, сотталғандар қоймаға оп-оңай басын сұға қояды. Қоймадағы қызметкерлерді тексеріп шығуға тапсырма берілді. Талаптар қойылды. Сонымен бірге қоймаға ревизия жүргізіндер. Қылмыс жасалған коллективте жиын өткізіндер. Жасырманыздар. Іштерінде не боп жатқанын коллектив білсін. Бізге көмектесетін де сол коллектив,— деп отырғандарды жағалай шолып шықты.

* * *

Пәтерден ұрланған дүние-мүлік жер жарығына түскен инедей ізім-ғайым жоғалып таптырмай кетті. Әдетте ұрылар бұндай олжаларын базарға шығарып, құмырсқадай қаптап, иін тірескен жұрт арасынан өздеріне керек адамдарын тауып, соларға өткізіп жіберер еді. Немесе жең ұшынан жалғасып ломбардқа тапсыруға тырысар еді. Осыны меже тұтқан Нұрмағамбет қасына кісі ертіп, қарапайым киініп, базарды шарлаумен болды. Ломбардты да көзден таса қылмады, сырттай бақылауға алды. Бірақ оның бұл әрекетінен де бәрібір ештеме шықпады.

Нұрмағамбет бірде Талғарға суыт жүріп кетті. Бұл жердің де базарын аралап, електен бір өткізіп алуды ойлаған. Алайда шешуі қиын жұмбақ жіптің ұшығынан ұстаймын-ау деген ой қаперінде жоқ-тын. Талғар тұрғындары оны үлкен олжаның үстінен дөп түсірген еді.

«Балалы үйдің ұрлығы жатпайды» демекші, қала тіршілігінде не болды, не қойды — соның бәрі мектеп оқушыларының назарынан тыс қалмайды екен, оны кім білген? Нұрмағамбет ақыры осы оқушылардың арқасында ұрланған бағалы бұйымдарды арзан бағамен алған кісілердің ізіне түсті. Ұзамай оларды тапты да. Бірін емес, сұрастырып жүріп бәрін тапты.

Кезінде бұл әйелдер арзан бағамен дүние-мүлік қолға түсірдік деп іштей қуанысқан болса, енді міне, жұм-

саған азын-аулақ шығынына жете алмай, қапы соғып сорлап отыр. Жандары қысылғанда машинаның түртүсін, тіпті ТҚО деген белгісі бар екенін де айнытпай айтып берді. Бірақ қанша ойласа да номерін еске түсіре алмады. Бұның өзі Нұрмағамбетке аз олжа емес-ті.

Астанаға қайта оралған ол қалалық милиция кезекшісіне бірден ат басын тіреді. Азын-аулақ жөн сұрасып тұрды да:

— Белланы осында алып келіңіз,— деді.

Белла ішке кіргенде бөлме бұрышына жайғасқан үш кілемге, стол үстіне қойылған жүзік, сақина, сырғаларға көзі түсті. Өзінің ұрланған заттары екенін бірден таныды.

— Асықпай қарап шығыңыз. Мына бұйымдарды танысыз ба?— деді лейтенант оның жүзіне сабырлы көз тоқтатып қарап.

— Танымағанда... Өз мүлкімді өзім танымай маған не көрініпті. Мына үлкен кілем менікі. Ал, қалған екі кілем менікі емес.

— Жүзік, сырғалар ше?

— Менікі.

— Бұларды кім ұрлады деп ойлайсыз?

Белла қабағын сәл тыржитып ойланған болды.

— Шынымды айтсам, бұның кімнен келген зауал екенін білмей антарылып тұрмын. Тек Марфуғаның үйінде танысқан екі жігіт болмаса...

Белла Марфуғаның үйінде танысқан екі жігітті де, Красноярск қаласынан келген мейман қызды да тәптіштеп, қайталап айтып шықты. Нұрмағамбет Басаржанов пен Самғалиевтың суреттерін Белланың алдына елеусіз деу тастай салып еді. Белла суреттерді тарпа бас салды.

— Осылар... Марфуғаның үйінде болған осылар,— деді сенімді сөйлеуге тырысып.— Содан қайтып бұл екеуін кездестіре алмадым.

Нұрмағамбет келіншектің шын айтып отырғанын ұқты да кезекшіні шақырды.

— Енді ана сылқымды осында жеткізініз,— деді.

Милиционер бұрылып сыртқа шығып кетті де, іле Марфуғаны алып ішке қайта оралған. Екі көрші келіншек лейтенанттың жұмыс кабинетінде ойда жоқта тоқайласып ұшырасып қалды. Екеуі де бұндай кездесуді күтпеген еді.

— Белла!— деп Марфуға оны көрген бойда айқайлап жіберді. Даусының қалай қатты шығып кеткенін өзі де аңдамай қалды. Көршісін жанына медет тұтты ма, ет жақынын көргендей шағынып қолымен бетін басып егіліп жылады. Белланың:

— Сәламатсыз ба?— деуге ғана шамасы келді. «Бұның не? Жылама!» деп жұбата алмады. Қасында қаққан қазықтай сілейіп тұрып қалған.

Нұрмағамбет Марфуғаны қарсысындағы орындыққа жақын отырғызды да жауап алуға көшті.

— Мына кісіні танысыз ба?— деді Белланы нұсқап.

— Неге танымайын. Құдай қосқан көршім.

— Көптен араласып, сыйласып келеміз,— деді Белла оны қоштаған сыңай танытып.

— Мына бұйымнан түстегеніңіз бар ма?— деді Нұрмағамбет енді негізгі арнаға ойысып.

— Жоқ,— деді Марфуға шошынып.

— Ал, мыналардан танитыныңыз бар ма?— деді Нұрмағамбет бір топ суретті алдына жаймалап.

Марфуға бұл жолы да қасарыспады. Басаржанов пен Самғалиевтың кескінін топ суреттің ішінен бөлектеп алды да:

— Мына екеуін танимын,— деп Нұрмағамбеттің өзіне қайыра ұсынды.— Бұлардың бір-екі рет кеп үйге қонып кеткені рас. Бірақ одан кейін төбе көрсеткен емес,— деп Марфуға өткендегі жауабын және қайталады.

— Сыйға не берді?

— Не-е? Сыйға не беруші еді, көк сокқандар,— деді Марфуға екі көзі шарасынан шыға жаздап.

«Да-а!»— деді Нұрмағамбет артынша іштей құмыға

ойға шомып.»— Бұ келіншек көше тентіреп тиын қуған кезбелерден не дәмetsін. Өз байлығы өзіне жетіп артылып жатыр емес пе».

— Шын айтып тұрсыз ба?— деді қайта қадалып.

— Бір өтірігі жоқ.

— Өтірігіңіз шығып қап кейін өкіміп жүрмеңіз. Жалған айтқаныңыз үшін де жауапқа тартылатыныңызды білесіз бе?

— Білмегенде.— Марфуғаның жауабы сенімді естілді.

— Ендеше әңгімеміз осымен бітті.— Нұрмағамбет аппарат нүктесін басып кезекшіні шақырды.— Тұтқындарды алып кетіңіз.

«Тұтқындар» деген жалғыз ауыз сөзді естігенде екі келіншектің де иманы тас төбесіне бір-ақ шықты. «Құрыдық... құрдымға кеттік!» деп екеуі де бір-біріне жауаппадап жалт қарасты.

* * *

Жедел құрылған ревизия құрамы іле іске кірісіп, қойманы шұғыл тексеріп шықты. Одан қырық бес мың сомның артық коньягы табылды. Оны Алматы арақ-шарап заводы шығарғаны және анықталды. Марфуғаның үйін тінтігенде үш-төрт кілем, бірнеше бағалы киім шықты. Сейфінен он екі мың сом ақша табылды.

Бұны көргенде Нұрмағамбет ызадан сұмдық жарылып кете жаздады. Марфуғаның көше кезген екі кезбеге күнін неге салмағанын және ұққандай болды. Үйі дүниеге тірелген бай келіншекке азын-аулақ сыйлық емес, бір түндік болса да көкірек отын басып, иін қандыратын апай төс еркек керек екен-ау деп ойлады. Өзінің одан өткенде жауап алғанда «үйіне қонған екі жігіттен сыйлық алдың ба?» деп сұрағанына жаман намыстанды.

Кенет сыртқы есіктің қоңырауы шылдырап Нұрмағамбет асығыс есікке ұмтылған. Марфуға да бірге ілесе

жүгірген еді. Бірақ үлгере алмады. Одан бұрын жеткен Нұрмағамбет почташы қыздан «андағы телеграмманы маған беріңіз» деп қолын соза берген.

Почташы қыз қапелімде өзінің қайда кеп, қандай күйге тап болғанын абдырап жөнді пайымдай алмады. Үй иесі жас келіншектің жанынан түсі суық қызыл жағалы кісіні көргенде өз-өзінен үрейленіп шошып кетті. Сасқанынан қолындағы телеграмманы қызыл жағалыға жалма-жан ұсына қойған.

Нұрмағамбет жөн-жосықты білетін көзі қарақты жігіт еді. Қыздың қолындағы екінші қағазға телеграмманы алдым деп қол қоюды да ұмытпады.

Телеграмма Красноярск қаласынан келіпті. Онда: «Шураны Жедел жәрдеммен кеп алып кетті... Сүйемін!» деп жазылған еді. Бұның мәнісін Марфуғадан сұрағанда, ол:

— Сонда тұратын құрбым болатын. Көптен бері сырқат еді. Ақыры ауруханаға түсіпті ғой,— деді көкірегін ашы бір өксік жайлағандай тыжырынып.

Нұрмағамбет, бірақ, бұған сенбеді. Сендірмеген — «көптен бері сырқат еді» деген Марфуғаның өз сөзі болды. Нұрмағамбет қала тірлігіне бір кісідей қанық-тын. Ендеше қазіргі қала жастары қашан сүрініп жығылғанда ғана сүйретіліп ауруханаға бір-ақ баратын бұрынғының кісілері емес. Суық тиіп, сәл түшкірсе болды — екі қолын өкпесіне алып ауруханға тұра жүгіреді. Ендеше Марфуғаның мына жауабына жол болсын. Сенейін бе, сенбейін бе? Шура өзі құралпы жас болса, өзі көптен бері сырқат болса, ауруының алдын алмай, осы уаққа шейін дәрігерге қаралмай жұмыс істеп жүргені ме? Жоқ, қазіргілердің қолынан ондай ерлік келмейді. Оның үстіне сол Шура кеше ғана осында қонақ болып кеткен келіншек емес пе. Белла солай деген жоқ па еді. Олай болса бұнда бір гәп бар.

— Ауруханаға емес, мүмкін абақтыға түскен шығар. Нұрмағамбет келіншектің жүзіне жалт қараған және

қадала қараған. Марфуға ішімдегіні қалай оқып біліп қойды дегендей сұмдық таңырқады. Іле еріндері көгеріп, дір-дір етіп жыларман болды. Осы кезде өңі де күлгін түстеніп қуарып бара жатқан.

* * *

Серігінен айырылған Басаржанов айдалада сояу собықтай сопайып жалғыз қалғанын шын аңғарды. Салы суға кеткендей сүйретіліп машинаға да әзер жайғасқан.

Машинаны бұрып, асфальт жолға түскесін Басаржановтың көңілі сәл көтеріле түскендей болды. Көкірегің тырмалаған запыран өксіктен бе, жоқ межелі жерге ертерек жетпек боп асықты ма, әйтеуір газды үсті-үстіне бере түсті. Жалпақ тілінген қара таспадай даңғыл асфальт жолмен жеңіл машина құс боп ұшты. Бейне бір толқын тербеген теңіз бетімен сырғып келе жатқандай сезінді. Машина кейде көтеріліп, кейде лықсып төмен түсіп жер бауырлай жүйткіді. Осынау ұланғайыр кең даладан барар тау, басар жері қалмаған Жасыбек сондайда машина аударылып кенеттен жазым боп кетсем деп те армандайды. Оған себеп те жоқ емес-ті. «Өмір мәні — машина мініп, даңғыл жолмен жұлдыздай ағуда ма?— деді құмыға ойға шомып.— Ендеше машинаға да қолым жетті. Рас, адал еңбек, маңдай термен емес. Ұрлық-қарлық жолмен жетті. Бірақ сол машина мені ұшпаққа шығарды ма? Жоқ! Өмір мәні — қойның мен қонының толған бума-бума ақша ма? Оған да қолым жетті. Бірақ ол ақша көсегемді көгертті ме? Жоқ! Қайта сол мол олжа соңыма қуғыншы боп түсіп, астымдағы машина ажалыма ертерек алып қашқан пырақ боп заулап, өзімді тықсырып келе жатқан жоқ па?!» Жасыбек осыны ойлағанда бұлығып жылағысы келді. Бірақ жылай алмады. Ең болмаса ет пен сүйектен жаралған кісі құсап та жылай алмадым-ау деп қамырықты.

Кенет «балам, ұлым» деп өзіне қарай құшақ жая ұм-

тылған анасының мүскінді бейнесі елестеді. Сол кезде машинаның жылдамдығын баяулата түсті. Қатты жүрсе жол бойында өзін зарыға тосқан аяулы анасын андаусызда қағып кетердей сезінген еді. Жасыбек сәлден сон одан әрі жүре алмады. Машинасын жол бойында кезіккен бір алаңқайға бұрып кілт тоқтатқан.

Әдетте қандай қаныпезер де сарсылып, сансырап тығырыққа тірелгенде алдымен анасын еске алатын сияқты. Жасыбек те сондай күй кешті. Түнімен анасын ойлап дөңбекшіп жөнді ұйықтай алмай шықты.

Анасы қазір бұның қайда жүргенін білмейді. Білсе — жүрегін құс етіп ұшып, лезде жетер еді. Амал не? Енді кеш... Бақса, бұл анасына қуаныш боп келмепті, қайта сорына жаратылыпты. Жасыбектің жүрген өмір жолы қандай қиыр-шиыр болса, соның бәрі анасының жүзіне айна-катесіз өрмекшінің торындай боп көше берген, көше берген... Жасыбектің көкірегін өксік қысты. Бірақ тағы да жылай алмады. Ол сұмдық қабартып өзін бір сыбады да, машинаны от алдырып тез жүріп кетті. Ашу-ызасын солай баспақ болды.

Қалаға кіріп, талай көшені артқа тастап, орталық ресторанның жанына тоқтаған Жасыбек жедел тамақтанып алуды ойлады. Жерге түсіп машинаның шаң басқан терезелерін құрғақ шүберекпен сүрткен болып, алдымен айналаға көз тастаған. Сол кезде қолында ала таяғы бар сержант өзіне қарай жүргені. Жасыбек абыржып сыр білдіріп алмауға тырысты. Бойының дірілін күшпен басып, терезе сүрткен шүберекті кабина ішіне тастай салған. Сержант оң қолын шекесіне тақап, құрмет көрсетіп:

— Біреуге келіп пе едініз?— деп жөн сұрады.— Соған орай Жасыбек те байсалды жауап беруге тырысты.

— Жоқ, тамақтанып алайын деп едім. Талдықорғаннан таң сәріде шығып, оразамызды ашуға мұрша болмап еді. Шефті министрствоға жедел шақыртқан екен... Содан асығып жеткен бетіміз осы ғой. Шеф министрств-

поға кіріп кеткенде мен қарап тұрайын ба деп машина-
ны осында бұра қойдым,— деді жорта күлген болып.

Сержант Жасыбектің сөзіне қапысыз сенді.

— Онда машинаны ресторанның ана жақ сыртына
қой,— деп қонақ үйдің күнгей жағына қол сілтеді.

Бұған Жасыбек те онша қарсылық білдірмеді. Қайта
рақмет айтып, машинаны бұрып әкеп сержант нұсқаған
тұсқа қойды. Сосын ресторан ішіне кіріп жеңіл-желпі
тамақтанып алды да, бұл маңнан қарасын батырып тез
айып тұрды.

Бірақ қайда барады? Жасыбекте әуелі кешке дейін
бас сұғып паналай тұратын қуыс бар ма. Қанатын кең
жайған іргелі қалада ат басын тірейтін жалғыз Марфу-
саның үйі бар еді. Оның да есігі мәңгі жабылып қапты.
Есігіне дәу қара құлып салынып, несі қылмысты бол-
ғандықтан түнеріп отыр. Мана жолай соққанда көрші-қо-
нақтарынан естіген алғашқы әңгімесі осы еді. Содан
кейін бұл алды-артына қарамай табанын жалтыратып
айып тұрған. Енді ол үйдің есігінен сығалау былай тұр-
сын тіпті маңынан жүруге болмайды. Онда оп-онай қақ-
паңға түседі. Білдің бе? Қақпаңға түседі...

Машинаны ресторан жанына қалдырған Жасыбек
бұдан соң ойланып бас қатырып жатпай бірден киім
түкесіне тартқан. Асықпай аралап жүріп өзіне керегін
түгел алды. Үсті-басын бүтіндей жаңалап сықайып киін-
ді. Ескі-құсқысын қағазға орап, белінен жаман жіппен
бір байлап, жұрт көзінен таса ұрнаға атып жіберді де,
түк білмеген, түк сезбеген кісі құсап ілгері кете барған.

Қалтасына басқан мол қаржының буы Жасыбектің
бойын билеп, еліктіріп әлдеқайда бастап алып бара
алғты. Ой-түйіні — қыз-келіншекпен танысуды көздеді.
Әдетте, ондайлардың көздері қырағы бола ма, қалай?
Жасыбек көше кезіп табанынан онша көп таусыла қой-
мады. Көзі жәудіреген бір жас қыз қолға үйренген мы-
нақтай тісін ақсита күліп кеп қолтығына өзі сүңгіп кет-
ті. Қергіген қырқылжың қыздарға ұқсап есімін де жа-

тылған анасының мүскінді бейнесі елестеді. Сол кезде машинаның жылдамдығын баяулата түсті. Катты жүрсе жол бойында өзін зарыға тосқан аяулы анасын андаусызда қағып кетердей сезінген еді. Жасыбек сәлден соң одан әрі жүре алмады. Машинасын жол бойында кезіккен бір алаңқайға бұрып кілт тоқтатқан.

Әдетте қандай қаныпезер де сарсылып, сансырап тығырыққа тірелгенде алдымен анасын еске алатын сияқты. Жасыбек те сондай күй кешті. Түнімен анасын ойлап дөңбекшіп жөнді ұйықтай алмай шықты.

Анасы қазір бұның қайда жүргенін білмейді. Білсе — жүрегін құс етіп ұшып, лезде жетер еді. Амал не? Енді кеш... Бақса, бұл анасына қуаныш боп келмепті, қайта сорына жаратылыпты. Жасыбектің жүрген өмір жолы қандай қиыр-шиыр болса, соның бәрі анасының жүзіне айна-катесіз өрмекшінің торындай боп көше берген, көше берген... Жасыбектің көкірегін өксік қысты. Бірақ тағы да жылай алмады. Ол сұмдық қабартып өзін бір сыбады да, машинаны от алдырып тез жүріп кетті. Ашу-ызасын солай баспақ болды.

Қалаға кіріп, талай көшені артқа тастап, орталық ресторанның жанына тоқтаған Жасыбек жедел тамақтанып алуды ойлады. Жерге түсіп машинаның шаң басқан терезелерін құрғақ шүберекпен сүрткен болып, алдымен айналаға көз тастаған. Сол кезде қолында ала таяғы бар сержант өзіне қарай жүргені. Жасыбек абыржып сыр білдіріп алмауға тырысты. Бойының дірілін күшпен басып, терезе сүрткен шүберекті кабина ішіне тастай салған. Сержант оң қолын шекесіне тақап, құрмет көрсетіп:

— Біреуге келіп пе едіңіз?— деп жөн сұрады.— Соған орай Жасыбек те байсалды жауап беруге тырысты.

— Жок, тамақтанып алайын деп едім. Талдықорғаннан таң сәріде шығып, оразамызды ашуға мұрша болмап еді. Шефті министрствоға жедел шақыртқан екен... Содан асығып жеткен бетіміз осы ғой. Шеф министрств-

ноға кіріп кеткенде мен қарап тұрайын ба деп машина-
ны осында бұра қойдым,— деді жорта күлген болып.

Сержант Жасыбектің сөзіне қапысыз сенді.

— Онда машинаны ресторанның ана жақ сыртына
қой,— деп қонақ үйдің күнгеі жағына қол сілтеді.

Бұған Жасыбек те онша қарсылық білдірмеді. Қайта
рақмет айтып, машинаны бұрып әкеп сержант нұсқаған
тұсқа қойды. Сосын ресторан ішіне кіріп жеңіл-желпі
тамақтанып алды да, бұл маңнан қарасын батырып тез
айып тұрды.

Бірақ қайда барады? Жасыбекте әуелі кешке дейін
бас сұғып паналай тұратын қуыс бар ма. Қанатын кең
жәйіңан іргелі қалада ат басын тірейтін жалғыз Марфу-
шыңц үйі бар еді. Оның да есігі мәңгі жабылып қапты.
Есігіне дәу қара құлып салынып, несі қылмысты бол-
ды түрмеде түнеріп отыр. Мана жолай соққанда көрші-қо-
нақтарынан естіген алғашқы әңгімесі осы еді. Содан
кейін бұл алды-артына қарамай табанын жалтыратып
айып тұрған. Енді ол үйдің есігінен сығалау былай тұр-
сын тіпті маңынан жүруге болмайды. Онда оп-онай қақ-
паңға түседі. Білдің бе? Қақпаңға түседі...

Машинаны ресторан жанына қалдырған Жасыбек
бұдан соң ойланып бас қатырып жатпай бірден киім
түкеніне тартқан. Асықпай аралап жүріп өзіне керегін
сүйсіт алды. Үсті-басын бүтіндей жаңалап сықайып киін-
ді. Ескі-құсқысын қағазға орап, белінен жаман жіппен
бір байлап, жұрт көзінен таса ұрнаға атып жіберді де,
түк білмеген, түк сезбеген кісі құсап ілгері кете барған.

Қалтасына басқан мол қаржының буы Жасыбектің
бөйін билеп, еліктіріп әлдеқайда бастап алып бара
латы. Ой-түйіні — қыз-келіншекпен танысуды көздеді.
Әдетте, ондайлардың көздері қырағы бола ма, қалай?
Жасыбек көше кезіп табанынан онша көп таусыла қой-
мады. Көзі жәудіреген бір жас қыз қолға үйренген мы-
сқтай тісін ақсита күліп кеп қолтығына өзі сүңгіп кет-
ті. Кергіген қырқылжың қыздарға ұқсап есімін де жа-

сырмады. «Жанна» деп бірден жылы алақанын ұсынған. Жасыбектің күткені де сол еді. «Жан-на... жаным менің... Аңсаған арманым өзің едің» деп желімдей жабысты. Алғашқы таныстығымыздың куәсі болсын деп дүкенге ертіп барып құлағына алтын сырға тақты, саусағына гауһар жүзік салды. Бұдан кейін қызда мүлде ес қалмады. Жетекке үйренген жас бота құсап Жасыбек қайда сүйресе сонда қаңғалақ қағып еріп кете беретін болды. Одан ажыраса — мол қазына-байлықтан көз жазып қалатындай сезінді.

Кешкісін екеуі музыка тындап, би билеп, аздап шарап ішіп, көңіл көтеруге ресторанға келген. Қалтасына сенген Жасыбек бұл жолы да тартынбады. Жомарттықты — жігіттік, мәрттік деп бағалап үйренген қыздың алдында өзін және көрсетіп қалмақ боп заказды да барынша молынан берген.

Бұл кезде ресторан жанынан бейғам өтіп бара жатқан Нұрмағамбеттің көзі кенет нөмері ТҚО-дан басталған «Жигулиге» түсе кетсін. Алғашқыда өз көзіне өзі сенбей едәуір таңырқай қараған. Сәлден соң өзінің сабылып іздеп жүрген машинасы екенін танып, қасына ебіл-дебіл боп жетіп барған. Сол. Соның дәл өзі. Өткен жетіде Талдықорғанға барып, ондағы ТҚО-дан басталатын машинаны сараптан өткізіп, қанша әуре-сарсаңға түсіп, арамгер болмады.

Нұрмағамбет темекі алмақ боп жорта ішке кірген. Іздеген адамын да бірден тапты. Залдың онаша, шетіне таман қойылған стол басында бір қызбен шарап ішіп, көңілді отыр екен. Көзіне жылы ұшырап оттай басылды.

Ол шұғыл бұрылып тысқа шықты. Жай-жапсарды түсіндіріп, дереу милицияға телефон соқты. Қосымша көмек шақырды.

Нұрмағамбет жырынды пәледен көз жазып қалмайын деп іле ішке кірді де бос орынға жайғасып, жеңіл-желпі заказ бере бастады. Сөйтіп, ресторанға кеп тамақтанып отырған бейсауат кісі бола қалды. Жолым болгай деп

бір рюмканы даяшы алып келген бойда іркілмей таңдайына тастап жіберген. Бірақ екі көзін Басаржанов отырған тұстан айырмады. Оған тура қарамаса да көз қиығымен сақшыдай бағып отырған.

Сәлден соң музыка ойнады. Нұрмағамбет орнынан тұрып екеуіне беттеді. Жігітке қыр көрсеткендей сес танытып, қызға күлімсірей қарап, жылы ілтипатпен оны биге шақырған. Жанна мығым денелі, келбетті жігіттің меселін қайтарғысы келмей ыңғайына көніп орнынан тұра бергені. Артынша өзін осында ертіп келген Жасыбектің: «Отыр, билемейсің бұнымен» деген өктем даусын естіп, шошына орнына қайта қонжыған. Нұрмағамбет бұл сәтті де қапы жібермей пайдалана білді. Масандау кісінің сынайын андатып, қызды қолынан тартып биге сүйрелей жөнелген. Бұған жыны қозған Жасыбектің екі көзі қанға толып, ұшып түрегеп Нұрмағамбетке тура ұмтылған. Жеткен бойда жағасынан ала түссін. Сөйтіп ұмар-жұмар алыс-жұлыс басталды да кетті. Даяшылар:

— Мили-ция!

— Ойбай, жүгір. Мили-цияға!- деп дауыстап үлгергенше екі-үш милиция сау етіп ішке кіріп келді. Бірақ Жасыбек Нұрмағамбетпен жағаласып жүріп оларды байқамады. Екі беті нарт боп жанып әбден бөртігіп алған еді. Қолы артына қайрылып, кісенделгенде барып өссін бір-ақ жиған.

— Қолымды кісендемесендер де болатын еді. Мен өзім бүгінгі түннен кейін бармақ едім милицияға. Мына сұлумен қоштасқасын,— деп ол торға түскен торғайдай жалтақтап тұрған Жаннаға қарады.

— Машинаның кілті қайда?

— Шалбарымның оң қалтасында.

— Документі қайда?

— Иесінде.

— Иесі сіз емессіз бе?

— Жоқ. Мен ұрымын. Басаржановпын, Самғалиевтың серігі.

— Біз сізді танығасын тұтқындап тұрмыз,— деді орта бойлы толықша келген қызыл шырайлы жігіт.— Қолға түспеймін деп ойладың ғой, э.

— Мен сізді бірінші рет көріп тұрмын. Сіз мені қайдан танып тұрсыз?— деді тұтқын лейтенантқа.

— Мен сенімен ертеден таныспын. Күнде бірге жүреміз. Нанбасаң қара,— деп қалтасынан суретін алып, оның көз алдына тосты.

— Енді сендім. Нағыз қырағы жігіт екенсіз. Мен өзім де үйренген орныма бармақ болып дайындалып едім, түрмеге ерте отырсам ерте шығатынымды білемін. Кезінде қолым тимей қалды. Күнде сайран-сауық болып, кешігіңкіреп қалдым,— деп Басаржанов өкінішін айтты.

Қасында тұрған Жаннаның үрейі ұшты. Екі көзі шарасынан шығып бара жатты. Қеткісі келіп қыбыжықтай бастап еді.

— Ешқайда кетпеңіз? Бірге ала кетеміз,— деді аға лейтенант жуан дауыспен Жаннаға түйіле қарап.

Сержант Ұзатбек Қенжетаев машинаның роліне отырды. Жанна бұл жолы Ұзатбектің қасында. Тұтқын мен лейтенант артқы салонда. Жеңіл машина үлкен көшемен заулап келе жатты. Сәлден соң межелі жерге жетіп олар жерге түсті.

— Бастық өзінде ме?— деді лейтенант кезекшіден.

— Өзінде.

Лейтенант есік ашып, Басаржанов пен Жаннаны алға өткізіп жіберіп, соңынан өзі кірді.

— Әй, жігітім! Мыналарын кім?— деп танданып, Совет орындығынан түрегеле берген.

— Танымадыңыз ба, жолдас капитан?— деп лейтенант жымиды.

— Ой, мынауың Басаржанов па?— деп Совет столының үстіндегі фотаға үнілді.

— Солай, жолдас капитан. Мен Басаржановтың дәл өзімін.

— Самғалиев қайда?

— Өлді.

— Сен өлтірдің бе?

— Жоқ. Суға кетіп жазым болды.

— Өтірік.

— Сенсеніз де, сенбесеніз де солай. Міне, бәрі мына блокнотта жазылған,— деді қалтасындағы блокнотты көрсетіп.

— Әкел бері.— Басаржанов қалтасынан блокнотты алып капитанға ұсынды. Капитан ішін ашып оқып көз жүгіртіп шықты. Сосын лейтенантқа жадырай бұрылып:— Жарайсын, Нұрмағамбет Ілиясович. Жарайсын. Қанша сандалдық бұл сұмырайды іздеп. Қауіпті қылмыскерді қақпаныңа түсіргеніне алғыс айтамын. Ал мынауың кім?

— Кім білсін. Әйтеуір осының қасында жүр екен...

— Атыңыз кім, қарағым?

— Жанна Ақназарова.

— Екеуін де қама.— Бұйрық келте болды.

* * *

Елуге иек артып қалған Петров тұңғыш рет сот үйіне келе жатыр. Әкесі Орал өлкесіндегі белгілі чекистердің бірі еді. Анасы өмір бойы мұғалім боп еңбек етіп, балаларды тәрбиеледі. Жан дегенде жалғыз ұлына әкеннің жолына түс деді. «Әкеден ұл туса, әке жолын қуса» деп баласын қанаттандырды. Бала кезінде әкесінің әскери киімдерін киіп, айнадай жарқыраған жел түймелеріне сүйсіне қарап: «Мен де сендей болсам»,— деп армандайтын. Кейін Алматыдағы офицерлер дайындайтын училищені үздік бітіріп, жасыл пагонға лейтенант белгісін тақты. Ел сүйсіне қарайтын, ел мақтанышы жасыл фуражкалы шекара офицері болып ұядан ұшты. Отанымыздың Қиыр Шығыс шекарасында қызмет істеді. Жапон мен Қытай елдерімен шектескен шекара. Атақты Амур өзені. Белгілі «Амур толқыны» вальсін жырлаған шек-

ара. Дәл осы шекарада жиырма бес жыл өмір өткізді...

Қылмысты Петров ісі бойынша келгендер кішкене залға кірді. Алда биік ұзын стол, үш үлкен, биік мәнерлі аркалы орындық. Үшеуіне үш судья отырады.

Петров айыптаушы. Қоршаулы орында отыр...

— Тұрындар, сот келе жатыр!— деді сұңғақтау ақсары қыз. Үстіне киген сарғыш шифон көйлегі сұлу қызды нұрландыра түскен. Үлкен орындыққа үшеу орналас-ты. Ортасында қалың қара шашын артына келістіре қайырған, дөңгелек қара көзді, қара торы қазақ әйелі сабырмен маңғаздана отырды.

Залдағылар да отырды.

Сот тергеуі басталды.

— Бекербековты сол жақ кеудеден атқан сізсіз бе?— деп сұрады судья.

— Мен. Мен аттым.

— Өзіңізді кінәлі деп санайсыз ба? Кінәңізді толық мойындайсыз ба?

— Атқан мен, жараланған ол,— деді Петров сасқалақтап. «Кінә» деген сөзді айта алмады.

— Кінәңізді толық мойындайсыз ба?— деді судья сұрақты қайталап.

— Кінә деген сөзді түсінбей тұрмын,— деді маңдай терін орамалмен сүртіп...— Мойындамаймын. Атуын атсам да, кінәм жоқ, себебі мен оны атайын деп әдейі атқаным жоқ.

...Қассаға шабуыл жасалды деген хабар алдық. Үш жігіт инкассатордың пистолетін тартып алып қашқан, дейді. Сол кезде мылтық атылды.

— Неге тұрсындар! Өлтірді ғой,— деп айғайлады. Лап қойып жүгіре жөнелдік. Алдымда қоңыр костюм киген майор. Ағаш-ағашты тасалай бетке ұстап мылтық дауысы шыққан жаққа ұшып барамыз. Қабынан тапаншамды суырып алып, майордың соңынан келемін. Қарсы алдымыздағы гараждардың арасынан бір жас жігіт жүгіре шығып, бетпе-бет келіп қалған майорды тобықтан

қағып ұшырып түсірді. Қызу үстінде мен оны атып салдым. Себебі, артына ұстап тұрған оң қолында қару бар болатын.

— Бекербековте қару жоқ қой,— деді судья Бибіш Айсарбековна Петровтың жүзіне ойлана қарап.

— Ол оқ атылған жақтан жүгіріп шықты да, майорды кенеттен қағып түсіріп, оң қолын артына жасыра қойды. Мүмкін содан қолында қаруы бар деп ойлаған шығармын. Майорға қауіп төнгендей сезіп, асығыстық жасағаным рас.

Бекербековтен жауап алғанда:

— Мен инкассаторға шабуыл жасаған жоқпын. Пистолетті тартып алған мен емес. Кім екенін білмеймін,— деп қасарысты.

Залдағылар демін іштеріне тартып, судьяға қадалып қалыпты. Барлық көздер қара сұр келіншекті тесіп барады.

— Қошқарды құдай ұрғанда, қойшының таяғына сүйкенер,— деп залда отырған шоқша сақалды, ақ бас қара пұшық шал орнынан ырғала қозғалып қойды.

Куә майор Хамзин де Петровтың сөзін растады.

— Бекербеков тасадан шыға келіп мені кенеттен тобықтан қағып түсірді. «Не істер екен» деп тапаншамды дайындап қарай бергенімде оқ атылды. Оқ атқан Петров скен. Ол менен бұрын қаракет жасамағанда бәрібір Бекербековты сол сәтте менің атып жіберуім ғажап еместі,— деді Хамзин қабағын түйіп.

— Бұдан да өліп кеткенім жақсы еді,— деді Бекербеков тынысын ауыр алып.

Келесі мезетте инкассатор машинасының шофері Бақыт Бейсенов сөйлеген еді.

— Пochтадан ақша алуға келдік. Ақшаны кассадан алып шығып машинаға отыра бергенде үш адам тап берді. Мен рульде едім. Сол жағымнан салып кеп жіберіп, машинадан итеріп тастап пистолетімді жұлып ала қашты. Анау екеуінің қолы ақшаға жетпеді. Машинада

отырған қос қарулы адамға батылдары барып шабуыл жасай алмаған. Сосын қаша жөнелген. Пистолетті тартып ап қашқан жігіт бұдан гөрі сұнғақты, арықша келген, беті солақтау жігіт. Маған жақындап келе жатқанда түр-түсін анық көрдім.

— Бекербеков рас па?

— Жоқ.

— Тапаншаны кім алды?

— Білмеймін, мен алғаным жоқ.

Қалған екі инкассаторлар да Бейсеновтың жауабын қоштады.

— Үшеудің біреуі сізсіз ғой,— деді Бибіш Айсарбековна Бекербековқа көздерін қадап.

— Мен, мен, менмін...

Зал ішін қара бұлт қайтадан торлады. Бірі — қоғам мүддесін қорғап, ауыр қылмыстыны атып жаралаған офицер-чекист, қырағы азамат. Тағдырдың жазғанына көндім деп нығ салбырап, мөлііп отыр. Екіншісі — халық мүддесіне қол сұғушы, түрмеден түрмеге түсіп жүрген, жүрек айнытар азғын-жәбірленуші азамат.

Заң бойынша екеуі де тең праволы, екеуі де заңға жүгінеді. Сотталушы — кінәлі емеспін,— дейді. Жәбірленуші «мені атты» дейді. Кінәліден ауыр жаза күтіп отыр... Оның бұл — сенімді үміті... Қарусыз адамды тапа-тал түсте неге атады?!

Сот құрамы үкім шығаруға кеңесші бөлмеге кетті. Кеңесші бөлмеде сот мәжіліс басталды. Тексеру, зерттеу, талдау, қайта-қайта салмақтап, саралау жұмыстары жүйелі талданды. Бекербеков тобы не істеді? Қоғамға пайда ма? Зиян ба? Петров не қимыл жасады? Не үшін жасады? Петровтың әрекеті — Хамзинді қорғаудан туған. Ал Бекербековтің істеп отырғаны жеке басының қамы. Кім-кімнің мүддесін қорғап тұр? Үш судья болған істі басынан қайта талдады.

Сот құрамы залға оралып, демдерін іштеріне жұтып халыққа үкім оқи бастады...

Қазақтың Советтік Социалистік Республикасы атынан,— деп әр сөзін ашық оқыған судьяның даусы Петровтың құлағын жарып жібере жаздады. Дөнгелек жасыл көзі судьяның қара көздерімен тоғыса кеткенде, қиядағыны қалт жібермейтін қырағы көз төмен қарады... Жүрегі алып ұшты... Электр тоғы соққандай, құлағы керек болды да қалды. Түк естімеді...

— Құттықтаймын,— деп жолдасы Бейсенов оң қолын алғанда ғана өзіне өзі келді.

— Не болды? Неше жыл?

— Ақтады. Ақтап жіберді.

— Қалай ақтады?— деп Петров басын ұстап жүрсінен отыра кетті.

— Кінәсіз деп тапты. Қорғаныс кезінде шұғыл және қажетті жағдайдан туған әрекет деді. Міне, солай, достым!— деді жолдасы мән-жайды түсіндіріп.

...Генерал Жанболатов «кассаға шабуыл жасаушылар тобы Самғалиевтан басқасы түгел тұтқындалды. Істері сотқа тапсырылды»,— деп қалалық партия комитетінің бірінші секретары Тауке Нұрғалиевичке баяндады.

— Самғалиев қайда? Әлі қашып жүр ме?— деп сұрады секретарь.

— Самғалиев өзін-өзі жазалаған. Суға кетіп өлген. «Еліме, халқыма пайда келтірмедім, кесел болдым. Түрмеде өткізген өмірден, өлгенім артық»,— деп хат жазып, Тентек өзені бойында суға кетіп өлген.

— Рас па? Түлкі күйрыққа салып жүрген жоқ па?— деп Тауке Нұрғалиевич сенімсіздік білдірді.— Самғалиев сияқтыларға сену қиын.

— Рас, қабірін ашып анықтадык.

— Жақсы! Өлу де ерлік. Өзін-өзі әділ жазалай білген. Ақылға кеш келген, кеш келсе де, әділ келген,— деп Тауке Нұрғалиевич генералға қарады. Сосын:— Ашылмаған қылмыс болмау керек,— деп генералға ескертпе жасады... Қылмыс жасаған адам милицияның қармағынан, ұзын бұғалығынан босанып жүрмесін!...

АЙКЕНЖЕ АПАЙ

Тас төбеден найзадай шаншылып тұрған күн көзі жер бетін шырғасырып барады. Аспан астында бір шөкім ақша бұлт жүзіп жүр. Сәл ғана пердесін жайып, күн көзін көлегейлесе сонау далада шөп шауып жүрген пішеншілердің жаны аздап болса да сая табар еді.

Қайың мен терегі аралас ұзын шоқты жиектеп өтетін жіңішке жолмен біздің машина ұшқан құстай зымырап келеді. Біздің де тандайымыз кеуіп, алдымыздағы ауылға, ондағы тіл үйірген сары қымызға тезірек жетсек деп ынтығамыз.

Ағаштан шығып, дөнге көтерілгенде алдымыздан ұзыннан-ұзақ созылып барып, солға қарай бұралаң тартқан село көрінді.

Селоға «Бес көрік» деп аталатын жағынан кіріп, шағын ағаш үйдің алдына келіп тоқтадық.

Есік алдында ақ қайың дөңбегінің үстінде жуынып отырған Бүркіт қарт өз үйіне тұмсық тіреген машинаны көріп, бетін сулы қолымен екі рет сипады да, орнынан ауырлау тұрды. Балуан денелі, ер мұрынды, қараторы қарт әскери адамдай өзін тік ұстап, қолын көз алдына көлеңкелеп, «бұл кім» дегендей таңдана қарады.

— Ассалаумағалейкум!

— Уағалейкүмәссаләм.

Осылайша қысқаша ғана амандықтан соң үйге кірдік.

Бүркіттің зайыбы орта бойлы, толықша келген, ақ-күба әйел Күләсін де бізді құрметтей қарсы алды.

— Күләсін, тездетіп қымызынды әкел, балалар сусап қалған шығар. Мына күн бүгін күйдіріп тұр ғой,— деді қарт самауыр қояйын деп оңтайланған бәйбішесіне.

Кішкене ағаш үй бір бөлмелі болса да, ұқыпты жиналған, іші жанға жайлы. Есіктен кіріп келгенде он жақта кереует, оның үстінде жинақы қондырылған төсек-орын. Сол жақтағы үлкен орыс пешіне қазандық орнына темір плитка орналасқан. Сол жақ қабырғада буфетте ыдыс-аяқ та, одан жоғары кітап қоятын үлкен шкаф іші лық толы. Төрдегі көк көрпе үстінде ақ сәтенмен тысталған мамық жастық. Жастықтың жанында Абайдың екінші томы жатыр. Сырланбаған еден пышақпен қырып жуғандай аппақ.

Үй-ішіне көз жіберіп тағы бір шолып өткенде алпыстың алтауынан асқан осы бір көңілі зерек қарттың басты байлығы — кітап екен деп түйдік. Оның ішінде біздің қазақ, орыс жазушылары ғана емес, әлемдік әдебиет қайраткерлерінің де небір асыл мұралары бар.

Бүркіт осы Преснов ауданы Архан МТС-ына қарайтын Арқалық колхозы құрылған күннен бастап колхозда ұсталық құрған. Ауылдың күн батыс жағындағы ойдағы қамысты көл шетінде кішкене сарайшық бар. Ол — Бүкеннің ұстаханасы. Жөнделуге тиісті соқа-сайманың бәрі осы Бүкеннің қолынан өтіп жатады.

Ер тұлғалы Бүкеннің салалы саусақтары музыканттың саусақтарындай темірді игере білген. Балуан тұлғалы, жамбасы жерге тимеген Бүкен кешегі соғыстың ауыр жылдарында колхозда үлкен тұлға болды. Замандасына басшы, қыз-әйелдерге, бала-шағаларға өнегелі, ақылшы ата болды. Ол ел құрметтеп, ел сыйлаған — Бүкен. Қажырлы еңбектің иесі, әрі шеберлігімен сый-құрметке бөленген Тобаяқтың Бүркітінің үйі бізге ауылдағы білім бұлағының қайнарындай көрінді.

— Ақсақал, осы кітаптың бәрін өзіңіз жинап жүрсіз бе?

— Менің Қайырке деген балам бар, білетін де шығарсың, осы маңның жігіті болсаң.

— Естуім бар, бірақ көрген емеспін,— деді шофер жігіт.

— Соның жинаған қазынасы ғой. Ол мына Николаевка селосындағы он жылдықта қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ берген. Қазір Қостанай облысындағы Рудный қаласында Соколов-Сарыбайда жұмыста. Жер қазатын алып машина бар дейді, бірақ әлі өзім көрген емеспін, балам соны жүргізетін көрінеді.

— Онда экскаваторщик екен ғой,— деп шофер нақтылап қойды.

— Иә, иә, сол. Оған барғалы да үш-төрт жыл боп қалды.

Бүкең қасында жатқан Абайдың томын қолына алып, көзіне қара мүйіз көзілдірігін киіп, кітаптың беттерін аша бастады. Аздан соң:

— Абайды өздерің де оқып жүрсіндер ғой, шырақтарым. Бұ күнде сендердің бәрің де біздей емес, жаппай жақсы сауатты болдыңдар. Біздің жас кезімізде мұндай кітапты көзіміз де көрген жоқ.

Түспеді ер жеткен соң уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім,—

деп Абай айтқандай шашыма ақ кіре бастағанда ғана хат таныдым, ептеп кітап оқуды үйрендім. Кештеу болса да соны үйренгенімнің өзі мұндай абзал болар ма. Осы күндері мынау тұрған мол кітапты ермек үшін емес, білім үшін, білу үшін оқып, жаным рахаттанып отырады. Бір өзім емес, бәйбішем Күләсін, мынау Төлепберген, Әбілмәжін, Дүйсенбі сияқты өзімнің замандастарым да қазір менімен бірге осы данышпандардың ақылынан сауат алып жүр. Міне, солай, шырақтарым.

Мұнан соң әңгіме арнасы Сәбиттің «Мөлдір махабба-

тына» ойысып барып, кітап туралы әңгіме осымен доғарылғандай еді. Бүкең карт аз ойланып отырып, сөзін тағы сабақтады.

— Біздің Совет өкіметі ғана әйелді еркекпен тең етіп, кісі қатарына қосты емес пе. Бұрын «қыздың құны — қырық тоғыз қара», «әйелдің шашы ұзын, ақылы қысқа» деп көкітін еді ғой. Сол кезде талай Бәтестер қор болып, малға сатылды-ау! Егер тындасандар, мен сендерге Айкенже деген балуан апамыз туралы бір қысқа әңгіме айтып берейін.

— Тындағанда қандай, айтыңыз, Бүке.

Бүкең малдасын құрып отырған күйі орнынан бір қозғалды да, әндететін адамша тамағын кенеп алды. Сосын күреске түсетіндей білегін сыбанып қойды.

— Біздің ауылды Бескөрік аулы деп атаушы еді сол кезде. Бескөрік аулы атануының себебі бар. Жанұзақ деген үрім-бұтақты кісіден Тұрлыбай, Тобаяк, Тұрғынбай, Дүйсеке және Дүйсенбек деген бес бала болған-ды. Олардың қай-қайсысы да өнерсіз болмапты. Бірі — зергер, екіншісі — етікші, үшіншісі — көрікші, төртіншісі — ағаштан түйін түйетін, кілең шеберлер болған. Бәрі де өздерінің адал еңбектерімен күн көрген адамдар екен. «Төртеу түгел болса төбедегіні алады» демекші, бұл ағайынды бесеуі өзара ынтымақта, береке-бірлікте өткен дейді. Содан болу керек, кезінде бұларды маңайдағы елдің атқа мінерлері де басына алмапты. Сол кезде болыс болып тұрған Байқуаныштың өзі де жанағы Бескөрік деп аталатын бес шебердің өнері мен еңбегіне тәнті болған. Сол кезде Шарбақбай деген кісі болған екен. Оның ұлдарын айтпағанда, Айкенже деген бір балуан қызы болған. Айкенже әрі денелі, кесек келген үлкен қараторы көркемше әйел еді. Марқұм осы мынау үйде тұрды, — деп қарсыдағы үйді терезеден нұсқады. — Күні кеше, Отан соғысынан кейін қайтты. Өзі екі иығына екі жігіт отырғандай. Айкенже күреске де түскен. Қарулы деген жігіттеріңді қаңбақтай үйіріп, допша лақтыратын

еді. Өмірінде жауырыны жерге тимей өткен әйел. Бұған бір мен емес, осы маңайдағы ел түгел куә.

Бір жылы үлкен той болды. Есіл өңірінің жұрты тегіс жиналды. Әдет бойынша ат шабыс біткеннен кейін күрес басталды. Күреске жоғарғы ел балуанын бірінші болып шығарды. Балуан болғанда анау-мынау балуан емес, жамбасы жерге тимеген, аты шулы, «түйе балуан» деп аталып кеткен адам. Бұл елде онымен күресетін кісі шықпай, жиылған ел біраз дағдарды. Етке тойып, қымызға қызып алған соң елдің жігіттері:

— О, бұл атадан ұл тумап па еді? Шығар балуандарынды?— деп айғай бастады...

Жоғарғы елдің жігіттерінің әлгі өркөкіректігіне Есіл өңірінің жігіттері нендей жауап берерін білмей, біраз абдырады. Сол кезде ел ағасы деп саналатын Құтыш бидің Бақтыбайы намысқа шыдамай, Айкенже балуан келініне кісі салады.

Айкенже ол кезде Бикен аулында жаңа түскен желек астындағы келіншек екен. Күйеуінің аты Бектас.

— Заты әйел болса да, осы жолы ел намысын қорғамас па екен? Батамды берейін, бағын сынап байқаса қайтер еді,— дейді Бақтыбай жіберген кісісінен.

— Атамыз тілек етіп, батасын беріп отырса, келіні кері тартпас,— деп Айкенже апай келушілерден жауап қайырды. Келіннің жауабына риза болған Бақтыбай ақсақал тағы бір ескертпесін аңғартты.

— Батамды бердім, бақ көтерсін, тек қана тілегім — мәсінің табаны көк шөп үстінде тайғақ келуші еді, етігін тастап, жалаңаяқ шықсын, ұялмасын,— дейді.

Ол кезде қазақ әйелдерінің еш уақытта жалаңаяқ жүрмейтіні мәлім. Етін көрсеткенді үлкен күнә санайтын. Сондықтан да Айкенже келіні қауым ел алдында ұятқа қалмайын деп күреске мәсімен шығады.

— Қап, әттеген-ай, келін мәсісін шешпеген екен,— деп, кейбір ақсақалдар өкініш те білдірді. Қонақтардың балуанын екі жігіт қолтықтап, жіңішке жайлау жолы-

ның ар жағына әкеп тұрды. Өзі де «түйе балуан» десе, түйе балуан екен, оны көрген жұрт қарағайдай бойынан, алпамсадай денесінен қарадай қарап сескенді. Онымен күреспек түгіл, түрінің өзінен жан түршігерлік. Ол жолдың екінші жағына біздің балуан Айкенже апайды екі жігіт қолтықтап апарды.

Әдетте жолдың екі жағында тұрған екі ел балуанының қайсысы бұрын керілме жолдан аттап өтсе, сонысы жығылады-мыс дейтін қазақтың ырым-болжамы бар. Сондықтан олар қарама-қарсы келгенде бірден шап беріп қол ұстасады да, қай күші жеткені өз жағына тартып әкетуі керек. Айкенжені әйелсінген түйе балуан керме жолды кесіп өте берген кезде:

— Сіз жолды кесіп өтпей-ақ қойыңыз, еркексіз ғой, жолыңыз үлкен. Мен өзім кесейін,— деп Айкенже жолды өзі кесіп өте бергенде түлкі көрген қырандай түйе балуан Айкенженің қолынан шап беріп ұстай кетеді. Бірінші қимылдаған адам мұндайда үстемдік алатыны бар. Сондықтан ол Айкенжені біраз ырғап көреді, іштен, сырттан шалады. Жамбасқа да алады. Бар күшін жұмсап, білген тәсілін қолданып бағады. Сөйтіп жүріп ет пен қымызға тойған палуан судан шыққан тышқандай қара терге де малынады. Бірақ палуанның қос бүйірінің тұсынан мықтап ұстаған Айкенже оған ырық берер емес, құрсаулап тастағандай көп қозғала қоймады. Осыдан әбден қалжыраған балуан:

— Енді, Айкенже, кезек сенікі, сен қимылда!— деп қарсы қайрат қамын ойлады да, екпін кезегін Айкенжеге берді.

Жиналған халық кірпік қақпай, демдерін іштен алып отыр, Балуанның қайрат көрсете алмағанын көрген жиын енді Айкенженің күшіне көбірек сыйына бастады. Топтағы кейінгілер басып-жаншып алға ұмтыла берді. Сонда Айкенже:

— Әуп,— деп оны қол шатырдай жоғары көтеріп алып, қос жауырынын жерге тигізе алып ұрды да, кеу-

десінен нығарлай кеп басып-басып жіберіп:— Сіз ер адамсыз, басыңыздан аттамаймын!— деді де, ел алдында өр, батырдай еркін басып өз тобына жүре берді.

Айкенже әйел жолымен ибалық жасап, жығылған балуанның басынан аттаған жоқ. Сол күреске дейін жамбасы жерге тиіп көрмеген түйе балуан Айкенже апайдан жығылғаннан кейін елге масқара болып, содан қайтып топ алдына шығуды қойыпты.

Сол Айкенжеде бала дегенде жалғыз-ақ Алтын атты қызы болған. Алтын қазір Преснов ауданының Айымжан аулында тұрады. Ал Айкенже күні кеше, 1946 жылы сексен бес жасында дүние салды. Айтайын дегенім, Айкенже апайдың сол Алтын есімді жалғыз қызының қалай малға сатылғаны туралы,— деп Бүкең алдында тұрған көкала кеседегі қымыздан бір жұтып қойды да, үнсіз аз отырып барып, үзілген сөзін жалғады.

— Сол Алтынды анау Малдыбай аулынан (осы күнгі Орталық аулының батыс жағы) Қырықпай дегенге айттырыпты. Кезінде құдалар қыздың біраз қалың малын да төлейді. Бірақ бертін келе, Алтын бойжете бастаған кезінде Қырықпайды менсіне қоймады. Өзі ел сыйлаған келіншектен туған жалғыз қыз болашақ күйеуін менсінбейтінін жасыра да қоймады. Соған намыстанған құдалар жағы, қызды қалған малын төлемей алуға бекінді. Қырықпайдың Сабақ деген ағасы бар болатын. Аттыға жол, ауыздыға сөз бермейтін әрі батыр, әрі шешен кісі еді. Құдалар жағы соны арқа тұтып, береміз деген қалың малдың жартысын қияпастықпен бермей қойды да, қайткенде де Алтынды шығынсыз атқа өңгеріп әкетудің амалын іздестірді. «Ерді намыс, қоянды қамыс өлтіреді»— дейді емес пе, «ел арасындағы жел сөзге шыдамадым»— дейтін еді Айкенже апай. Сондықтан құдасына кісі салып:

— Қалың малын берсін де, қалыңдықты алып кетсін,— деп хабар айтады. Бірақ құдалар бұған мақұл дей қоймайды. Сонымен екі жақ та өз жайынша жүріп жа-

тады. Осы тұста Сабақ пысық «Айкенже егер келінімді жолымен бермесе, сөйтіп Сабақтың қытығына тисе, Алтынды мен тоқты құрлы көрмей атқа өңгеріп алып кетуім де қиын емес»— деген өсек те тарата бастады. Оның үстіне Алтынға пәленше баласы, түгеншенің баласы келіп, сөз салып жүр деп өсек айтып, құдалардың отына май құюшылар да болған.

Содан қойшы, әйтеуір Сабақ елін жиып, айрылып қалмай тұрғанда Алтынды алып қашып келу керек деген тоқтамға келеді. Сабаққа еріп, елден ығай мен сығай деген он бес жігіт бірге бармақ та, қызды тартып алып келмек болады.

Қыстың күні. Күн суық. Түкірсең түкірігің жерге түспейді. Сабақ Айкенже отырған ауылға күні бұрын барлаушы ретінде Тақпаян деген кісіні шанамен жібереді. Қалғандары оның соңынан салт бармақ. Сабақ оған:

— Сен барып Айкенженің үйіне түс,— дейді.— Бірақ шанаңды қораға енгізбе, есік алдында қалдыр. Үйде бөгде адам болса, шанаңның екі жетегін көтермемен қосып байла да, жоғары көтеріп қой. Үйде өздерің ғана болсаңдар, жетек жерде жата берсін. Ауыл ұйқыға кіргенде біз де барамыз. Байқа, ұйықтап қалма, есікті ақырын тартамыз, далаға шыққан болып ілгегін ашарсың.

Ауыл орынға отыра Тақпаян Айкенже апайдың үйіне келеді. Қырсыққан күйеуі Бектас сол күні үйінде болмайды, жол жүріп кетіпті. Үйде Айкенже мен Алтын ғана екен. Ойында ешбір күдік жоқ, Айкенже «Тақпаян құдам келді» деп қонақ асын беріп, сый-құрметін көрсетіп жатқызады.

Тақпаян тышқан аулаған мысықтай боп тырп етпей жатыр. Бірақ әңгімешіл, сөзге шешен апай әңгіме сұрап, көпке дейін ұйқы бермейді. Ондағы ойы — құдалар жағынан сыр тарту. Сандықтың үстіне сығырайған май шам үй ішін күзетіп тұрғандай. Осы тұста түнде жортқан қасқырдай қырындап Сабақ та бөрілерін ертіп, ауыл

ұйқыға енді-ау дегенде Айкенже үйінің ауласына ат басын тірейді. Есік алдындағы Тақпаянның шанасының жетектері жерде жатқанын көріп, Сабақтардың қобалжып келген жүректері орнына түседі. Бірақ үйге бірден бас салып кіруге қорқады. Сен кір, мен кір болады.

Ақырында ертіп келген жігіттеріне ашуланған Сабақ қораның төбесін тесіп түскен бойда есікті бар күшімен жұлқа тартқанша ашылып кетеді. Үйге ентелей кіріп келген Сабақты көрген Айкенже:

— Ә, антұрған!.. Жау шаба келген екенсің ғой,— деп төсегінен атып тұрып, Сабақты жаурынан алып, Тақпаянға қосып бүктеп ұрып, екеуін алқымға алады. Со кезде қолына қазандықтың үстінде тұрған темір ожау іліне қалады. Сонымен Сабаққа ілесе кірген екі-үш жігітті де ұрып жығып, бірінің үстіне бірін үйіп, тізерлей басып отырып қалады. Сонда ең астында жатқан Сабақ әрі үстіндегі қалың киімнен, әрі жігіттердің салмағынан кеудесі қысылып, тұншыға бастайды да:

— Ой-бай, өл-дім, өл-дім!— деп жанұшыра ышқыныпты.

Өстіп алдыңғы топты бір еңсеріп алған Айкенженің есіне қызы түседі. Бақса оған да бес-алты жігіт жабылып қапты. Шешесіндей балуан боп бұғанасы қата қоймаған талдырмаш жас қыздың ондайлардың жойқын күшіне қарсы келер шамасы бар ма. Тобырлы көп оны илектеп алып кете барады. Алтынды тоқты орнына өңгеріп кете барған жігіттерден қалғаны Сабақты босату үшін Айкенжені соққыға алады. Бірақ сойыл-топырмен сайланып келген тобыр қойсын ба, жалғыз Айкенжені өлімші халін келтіре соғып, талдырып кете барады.

Ал, жігіттер, бұл әңгіме осымен тамамдалды деуге де болады. Жалғыз-ақ, сол үш-төрт жылдан кейін Алтын өзінің сүйген жігітімен бір түнде ол елден кетіп отырады. Қанша зорлағанмен сүймеген жүрек көне ме, оларға адам болмайды. Міне сол кездегі қыздардың тағдыры осындай еді. Тек совет өкіметі тең право берді.

Қазақ қыздарының көзін ашты, бақытқа жеткізді емес пе,— деп Бүкең қарт сөзін аяқтағандай болды.

Осыдан кейін қарт біршама ойланып қалды да:

— Міне, шырақтарым, қазақта «сөз сөзден туады, сөйлемесе қайдан туады»,— дейді емес пе. Кітап жайынан сендер сұрай кеп, мен айта кеп, бір әңгіменің басын мұжып тастаған екенбіз.

Бірақ ол әділетсіз замандағы махаббат жайы ғой. Ал енді өздерің мынау жайдары уақыттағы жайларыңнан қарттың құлағының құрышын қандыра отырындар,— деп бізге де салмақ салып қойды. Әдетінде әңгімеге ден қойғыш шофер жігіт маған бір қарап: «Иә, жолдас, біз не айтамыз» дегендей жымия, сұраулы пішінмен иек қакты.

Шынында да, Бүкең десе дегендей, біздің айтарымыз, әлдеқайда жайдары әңгіме...

АҚТІЛЕК

Бір жетіден бері Алатаудың төбесінде бураша шөгіп жатқан қара бұлт бүгін күн екіндіден ауа бере жөңкіле бастады. Лезде шұбыра көшіп, аспан әлемін тұмшалап алды. Қараңғы түсе найзағай жарқ-жұрқ ойнап, қала үстін басқан қара бұлтты қақ айырып өтті. Артынша жаңбыр нөсерлете төгіп-төгіп жіберді. Содан қашан таң атқанша құйған. Көше көл-көсір болды. Бұлақтардан сылқ-сылқ күліп су ақты. Дала жадырап жүре берді.

Жаңбырдан кейінгі Алматының жұпар ауасы көкірегіңді шайдай ашып жібереді екен. Көптен бері ауруханада жатқандықтан ба, соны бүгін сезінгендей болдым. Көшеде өзінмен өзін жүрген рақат. Бойым жеңілдеп, көңілі көтеріліп қалды. Айналама қызығып қараймын. Төңірегім көкпенбек. Ағаштар жапырағын барынша жайған. Арасында құстар сайрайды. Ленин көшесінің бойындағы ауруханадан шыққан бетіміз. Айналаны тамашалап, қызыға қарауға тояр емеспіз. Төмен қарай көше бойлап баяу жүріп келеміз. Қасында Шиелі ауда-

нынан келген он бір жасар бала Мұхтар. Екеуміз бір палатада жатқаннан ба, Мұхтарды баламдай көріп, кәдімгідей бауыр басып қаппын. Өзі алғыр да пысық. Және сондай сүп-сүйкімді.

— Мені кескілеуге дайындап жатыр,— деді Мұхтар ауаны құлшына жұтып келе жатып.

— Қорықпа, түк те етпейді. Мен, міне, тез жазылып кеттім,— деймін оның көңілін көтеріп.

Ол мені үйге шығарып салмақшы болып, әдейі ерген.

— Аялдамаға дейін жеткізіп сал. Содан кейін ауруханаға қайта бер,— дегенмін палатадан шыққан бетте. Мұхтар келіскен. Бірақ мені қимайды. Төмен қарайды. Ауруханадан шыққанымызға біраз болды. Ол әлі еріп келеді. Мен оны қимаймын, ол мені қимайды. Қолынан ұстап келемін. Баланың бойындағы сырқаты жаным батады. Бірақ жас бала ғой, тез жазылып кететін шығар деп іштей үміт етіп қоямын.

— Аға,— деді бала қоштасар сәтте.— Сіз сотсыз ғой!

— Иә, айналайын, қаладағы бір ауданның халық судьясымын.

— Сенбеймін...

— Неге сенбейсің?

— Сіздің сот екеніңізге?

— Неге, айналайын?

— Ел айтады ғой, сот адам соттайды деп. Сіз ондай адам емес сияқтысыз. Жақсысыз. Ешкімге ұрыспайсыз. Бала менімен де сөйлесесіз. Сізді ауруханадағы бүкіл жұрт жақсы көрді.

Баланың сөзіне мен әбден жаным рақаттанғанша күлдім. Сосын халық судьясы деген кім, ол не істейді, мақсаты не барынша түсіндіруге тырыстым. Ол адамдардың ар тазалығын қорғайтын мамандық дедім сөзімнің соңында.

Мұхтармен қимай қоштасып, төмен қарай жеделдетіңкіреп жаяу жүріп кеткенмін. «Арман» кинотеатрына лезде қалай жетіп келгенімді сезбей қалдым.

Көзімнің қиығы Ленин атындағы Сарай жақта қысырып жүрген келіншек пен жігітке түсті. Жандарында матростың ақ күртесін киген бес-алты жастағы бала. Қолында ойыншық кездік. Бала маған жақындай бергенде:

— Актілек, ағана сәлем бер!— деген әйелдің сүйкімсіз даусы сыңғыр ете қалды.

Бала жүгіріп келіп, кішкене қолын ұсынды. Мен де сәлемін алып:

— Әй, көп жаса, бақытты бол, қарағым,— дедім.

Жігіт пен келіншек жақындап келіп, жымнып қарап тұр. Мен де оларға назар аудардым.

— Сәла-мат-сыз ба, ағай!— деп екеуі жарыса сәлем беріп, ыстық ықыласпен амандасты. Сәлемдерін алдым. Бұлар мені танып тұр. Мен жыға тани алмай тұрмын. Жүздері таныс. Шырамытамын. Танымағанымды олар да сезді. Әйтеуір бір таныс адамдардай көрінді маған. Киген киімдері, кескін-келбеттері алыстағы ауылдан келгендерін аңғартады. «Ел жақтан келген біреулер болар» деймін іштей. Жігіт ұзын бойлы, кең иықты, батыр гүлғалы. Қара торы жүзі бозаң тартып, қысылып тұр. Үндемейді. Сөзге сараң болуы керек. Келіншек сұңғақ бойлы, үлкен көздері жаңбырдан кейінгі қарақаттай мөлдірейді. Белін қынай тіккен кремплин көйлегі күнге шағылысқан жүзін нұрландыра түскен. Қиғаш қасына да, ұзын кірпіктеріне де, тіпті үлбіреген еріндеріне де сикандай бояу жақпаған. Табиғи таза қалпын сақтаған. Алатаудың ерке өскен елігіндей еркін тұр.

— Сіз... А-ғай, танымадыңыз ғой,— деді келіншек күлімдеп.

— Қай-дан танысын, бес-алты жыл өтіп кетті. Оның үстіне бұл кісінің алдына күніне талай адам келеді,— деді жігіт те ыңғайсыздана.

— Даусыңыз таныс сияқты,— дедім келіншекке.

Екеуі бір-біріне қарап, жымнып қойды. Жігіт әлі қызарандап тұр.

— Сізді біз таныдық, ағай,— деді келіншек.— Сіз Қасым Шынбатыровсыз ғой. Халық соты болып қызмет істейсіз.

— Иә, дұрыс.

— Уақытыңыз болса, анау орындыққа отырып әңгімелесейік,— деп келіншек ұсыныс жасады.

— Жарайды,— дедім, кім екендерін білмек болып.

Үшеуміз Абай ескерткішінің қасындағы ұзын орындыққа жайғастық. Бала өзімен-өзі, көбелек қуып ойнап жүр.

Сөзді келіншек бастады. Өзім де келіншекпен әңгімелесем деп едім. Мені елтітіп тұрған оның кескін-кейпі емес, сөзге шеберлігі, тілінің майдалығы. Ана тілін мұндай жете біліп, таза, мәнерлі сөйлеу жас келіншектерде сирек кездеседі. Көбі айтар ойынан жаңылып, кібірткітеп сөздің берекесін кетіреді. «Ана тілін білмесем де француз тілін білемін» деп менменсіп те қалатындары бар. Ақ сүтімен өсірген анаға «апа» деп тұңғыш тіл қатқаны есінде жоқ. Басқа халықтың тілін білу — мақтаныш, өнер. Ана тілін білмеу — өлім. Осыны сезінбейтіндер бар. Іс барысында талай адаммен кездескенмін.

— Сіз кешіріңіз,— деп келіншек, ұшатын қоныр қаздай қомданып, маған бір қарап қойды.— Біз сізді жақсы білеміз. Сіз бізді, әрине, ұмытып қалған шығарсыз. Адам өмірінде тез ұмытылып қала беретін жәйттер болады ғой. Алдыңыздан талай адам өтіп жатады.— Келіншек осы кезде сәл күрсінді.— «Бақытсыздық адамның аяғының арасында арпалысып жүреді екен. Бірақ адам қашан сүрініп кететінін білмейді»,— дейді үлкендер. Сол бақытсыздыққа ұрынып, мына менің жолдасым сүрініп кетіп, омақасып бір құлаған. Талықсып жатқан жерінен қол ұшын беріп, көтеріп жіберген сізсіз.

— Сіздің сол жақсылығыңызды,— деп жігіт гүр ете түсіп еді:

— Бектас, сөзді бөлме,— деп келіншек кесіп тастады. Бектас тына қалды.

— Айта беріңіз!

— Иә, қалай бастарымды білмей, жүрегім лүпілдеп, қысылып отырмын, кешіріңіз, ағай!

— Ұялманыз!

— Ұялғаннан емес-ау, сізді кездейсоқ кездестіреміз деп кім ойлаған. Қуанғаннан бойымды билей алмай, сүттей іріп отырмын. Басынан бастайын, мүмкін есіңізге түсер.

— Құлағым сізде, айта беріңіз.

* * *

Біз Павлодардың шеткері ауданында «Қызылжұлдыз» деген совхозында тұрамыз. Мынау Бектас менің жолдасым. Екеуміз де совхоз орталығындағы он жылдық мектепте мұғалімбіз. Ата-бабаларымыз да ежелден сол Керекуді мекендеген адамдар. Мен қазақ тілі мен әдебиетінен, Бектас физкультура мен еңбектен сабақ береді. Мынау ойнап жүрген тентегіміздің аты Актілек. Одан үлкен бір қыз, бір ұлымыз бар.

Иә, ол кезде Бектас Алматыда физкультура институтында сырттан оқитын. Балалар қысқы демалысқа шыққанда, Бектас Алматыға институтқа оқуға кетті. Сол жылы қыс қатты суық болды. Үйде апамызбен екеуміз. Бектастың анасын айтамын. Екі бала бар. Әрі менің аяғым ауыр. Ауылда отырған интеллигенттер мал ұстайды. Біздің де бір-екі сиырымыз, аздаған қой-ешкіміз бар.

Қыста бағып-қағу оңай емес.

Біздің халықтың күн көріс көзі — малдың еті мен сүті. Малсыз күн көре алмаймыз деген атамыз қазақтың сөзі бойға сіңген. Мал ұстамасақ та күн көреміз, еңбек ақымыз еркін жетеді. Бірақ малға үйренгендіктен, қол жаза алмаймыз. Бектастың оралатын уақыты болды. Күнде күтеміз. Ит үріп, қораның қақпағы сықырласа-ақ болғаны келіп қалды, — деп үй ішіміз елең етеміз. Түнде үрген иттердің даусынан оянып кетіп, ұйықтай алмай,

түн күзетіп шығамыз. Қыстың күні қалай ұзақ десеніз-ші. Әйтеуір, апам екеуміз бір-бірімізге серікпіз. Анау-мынауды айтып, апам байғұс менің көңілімді аулайды. Мен бала емеспін, бәрін сеземін. Бектас жоқ. Тегін кешікпеген болар. Үлкен қала — алақандай ауыл емес, толқындары алма-кезек ауысып, жайнап жатқан теңіз өміріндей.

— Ауылдан барған, ашық ауыз, ғафу етіңіз, ашық ауыз деп күйеуімді кемітіп жатқамын жоқ, түр-тұлғасы тайлақ түйедей, «тайлағым» — деуге сізден қымсынып отырмын, — деп күйеуіне, сол жақ азуындағы алтын тістерін көрсете, наздана жымыды келіншек. — «Батыр аңғырт» — дейді. Бұл жігітке аңғырттық та бойына сай үлес түскен. Не айтсаң соған сенеді. Содан талай опық жеді, — деді келіншек айтып отырған әңгімесінің желісін сәл бұзып.

Жігіт ішкі жан-жүйесін суырып алғандай терең күрсінді.

Мен де ойланып қалдым. Осы бір өз жүрегін өзі суырып алардай, қаһарлы тыныс — таныс тыныс. Бұл адамның тынысынан гәрі күзді күнгі қатты жаңбыр алдында ашу кернеп, ызаланған теңіздің ереуіліне көбірек ұқсайды. Арыстанның жалындай толқындарын аспанға атып, түп-тамырымен қопарылып дауыл тілейтіндей. Жігіттің осы бір күрсінісі менің есіме, ертеде, Петропавл қаласында қонақта болған кезім есіме түсті. Төрде Сәбит Мұқанов, оның сол жағында Ілияс Омаров, Ілияс қойдың басын мүшелей үлестіріп отырған Сәбитке қарап:

— Теңізде неше толқын болады, білесің бе, Сәбит? — деді.

— Қырдың қазағы, мен оны қайдан білемін. Ал теңіздің тұнғыш нокта киген асаудай, бұлқынғанын көрдім. Константин Иванович Айвазовскийдің «Тоғызыншы вал» деген суретіне орай толқынның тоғыз түрі болуы керек деп ойлаймын. Өзің білесің бе? — деді Сәбит Ілияс-

қа қарап, қолындағы үшкір бәкімен қойдың көзін ойып алып жатып.

— Мен де білмейтін едім. Мұхтар марқұм Арал теңізіне барғанда балықшылардан сұрап жазып алыпты.

— Иә,— деді Сәбең әдетіне басып,— ы-ы,— деп тамағын бір кенеп қойды.

— Сылқылдақ толқын, ақ бас толқын, ақжал толқын, бұйра толқын, ереуіл толқын,— деп Аралдың балықшылары түрлеген. Сол сәтті пайдаланып мен басқа бөлмеге кіре сала блокнотыма түсіріп алғанмын.

— Япырой, өлі табиғатта тоғыз толқын болғанда, адам өмірінде қанша — десенізші?— деп Сәбең танданып басын шайқады да,

— Ереуіл толқын долданып көкке атылғанда теңіздің тынысы кеудесін қақ айырып жіберер ме дерсін,— деді Сәбең.

— «Кеудесін қақ айырып жіберер ме»— деп іштей қайталағамын. Қара теңізде дем алып жүріп, бұл толқындарды менің де көргенім бар.

Бектас дем алғанда «Кеудесі қақ айырылып кете ме» деп асыл аға Сәбеңнің сөздерін есіме алдым.

— Аға, ойланып қалдыңыз ғой?— деді келіншек. Менің өзінің әңгімесінен бөлініп кеткенімді байқаса керек.

— Кешір, айналайын, жай. Әңгіменді жалғай бер. Құлағым сенде,— дедім. Келіншек майда қоңыр тілімен қайтадан сөйлеп ала жөнелді.

— Күн күтеміз. Түн күтеміз, Бектас жоқ. Сырттан оқитын студенттеріміз жоқ,— деп келіншек, назданған күлкісін қайталап, сөзін жалғастырды.— Басқа үйлерден кеткен студенттер оралып, ауылда ойын-сауық өткізіп жатыр. Апам: «Жолаушының кешіккеніне сүйін, аман келсе болды»,— деп отырады. Қысқасы не керек, қаладан келген біреудің «Бектас түрмеге түсіп қалыпты» деген суық хабары төбемізден жай түскендей болып, есенгіретіп жіберді.

— Не істепті?

— Не үшін абақтыға түсіпті!

— Өтірік шығар.

— Жаңылыс болар!

— Бектастай адам қылмысты болып түрмеге түссе, түрмеге кісі сыймас...— десті естіген жұрттар.

Кім жақсысын жамандыққа қияды. Нанбадық, жаңылыс шығар деп қорыттық. Менің ат бағушы ағайым бар еді. «Телефон соғып анық-қанығын біліп кел»— деп соны қалаға жібердік. Шытынап тұрған сары аязға қарамастан жүріп кетті. Жол асфальт. Машина жақсы. Түн ортасы ауа ағай қайтып оралды.

— Ра-ас,— деп басын салбыртқан күйі, бізге қарамастан, бұрыштағы орындыққа отыра кетті.

— Ал-ла, ал-ла!— деп апам екі қолымен бетін басты.

Менің жүрегім аласұра дірілдеп, іштегі кішкентай жүректі қақты. Қос жүрек қоса дабыл ұрып бұлқынды.

— Не үшін?— дедік апам екеуміз жарыса сұрап.

— Нақты анығын білмеймін. Біреудің портфелін ұрлаған дей ме...— деді ағай мұрнынан мінгірлеп.

— Ұр-лап-ты!— Апам шошып кетті.— Тек, қар-ағым, тек! Ай-та көр-ме! Мал құлағы саңырау. Ешкім естімесін! Бектас ондай емес. Ол жамандыққа бармайды,— деп ана баласын қорғаған қызғыштай бәйек болды да қалды.

Менің екі көзім бұрышта отырған ағаға тесілді. Ол желкесі қиылғандай басын көтермейді. Жанарларымыз жолығысса-ақ бір астан-кестен болатыны анық. Әйтеуір, көз шіркіндер бір-бірінен қашкалақтап көңіл тынып тұр.

Осы кезде Бектас бұрынғыдан да қатты күрсінді. Мандайынан шып-шып тер білінді. Темір торлы түрменің ішінде отырғандай абыржулы.

— Тұтқынға түскені рас болса, ұрлық істеп түспеген болар. Біреулер байланысып, қызу үстінде қол жұмсап жіберді ме,— деп ойладым. Келіншек енді сақылдай күлді.— Арақ ішіп қала ішінде біреуге қатты сөз айтсаң болды, кәнігі бұзақылық деп сала қоятынын газет-жур-

налардан оқимын ғой «Ауылда бас жарылса бөрік ішінде», қол сынса жең ішінде». Өліп кетпесе болды. Келесі күні «бас жазып», қайтадан ауыз жаласып жатады.

— Ол рас!— деп Бектас маған қарады.

Мен мырс етіп күліп жібердім.

— Сіз сот-та-дың-ыз,— деп сөзін сабақтады келіншек.— Енді таныдыңыз ба?

— Әңгімең қызық екен. Әрмен қарай айта бер,— дедім мен күлкімді тыйып.

— Келесі күні апам екеуіміз совхоздың бас зоотехнигінің су жана болат тұлпарын сұрап алып, Павлодарға гарттық. Самолетпен түнде ұшып келіп Алматыға келдік. Түстен кейін Сейфуллин көшесіндегі халық сотына, сіздің кабинетіңізге келдік,— деді келіншек.— Судья деген сөзді естігенде апамның жүрегі жарылып кетер ме деп едім. Сіздің кабинетіңіздің алдына келіп, үлкен жазуды: «су-дья» деп дауыстап оқып беріп едім. Апам қағаздай ап-пақ болып, талықсып қабырғаға сүйенген қалшы құлап барады... «Прокурор деген жазудың болмағанына тәуба. Сол жерде прокурор деп оқысан, жаным шығып кетері сөзсіз еді»— деп апам елге айтып келді,— деп келіншек сыңғырлай кеп күлді.

— Зәу-реш рас айтады. Бір сөз қосқан жоқ,— деді Бектас.

— Прокурор мен судьяның қайсысы күшті? деп сұраймын апамнан кейін үйге барғасын.

— Итің біліп пе, әйтеуір екеуі де ызғарлы, түсі суық адам деп еститінмін де. Кім көріпті оларды. Енді сотының бәрі энеукүнгі біздің соттай болса жақсы екен дейді.

— Апа-ау, біздің сот деп неге айтасыз дегенімде:

— Е, біздің Бектасты соттағасын айтқаным ғой,— дейді.

— «Прокурорын көресіз бе»— дегенімде: Тек, қарағым, жаман сөз айта көрме, құдай енді прокурорын көрсетпей-ақ алсын, дейді апам. Шіркін-ай, сізді апам көрсе, ұлын көргендей қуанар еді.

— Дәм тартса көріп те қалармыз,— деп күлдім.

— Иә, адам айдаса бармассың, дәм айдаса қалмассың, деген,— деді Зәуреш қостап. Сосын бастапқы әңгімесіне қайта ойысты.

— Алдыңғы бөлмеңізге кіріп едік, секретарыңыз:

— Түстен кейін кісі қабылдамайды. Ертең келіңіздер,— деді сіздің атыңызды аса бір ілтипатпен атап.

Мән-жайымызды айтып, келген жерімізді атадым. Секретарыңыз кісіге құрмет тұтып сөйлейтін бір ибалы қыз екен. Бұл қасиет те басшының тәрбиесінен екені сезіліп тұр.

— Мен барып баяндайын,— деді де, іле қайта шығып,— Кіріңіздер,— деді.

Апам екеуміз сасып қалдық, бір-бірімізге қарап қалыппыз. Апам қаймығып, мен ұялып тұрмын. Апама кіріңіз деймін. Есікті нұсқаймын. Ол маған кір дейді. Өзі шегіне береді.

Сөйтіп әрі-сәрі сарсылып тұрғанымызда:

— Кіріңіздер, кіріңіздер,— дедіңіз.

Бұл сөзіңіз алдымызда тұрған тас бөгетті жұлып алғандай болды. Ішіміз жылып кетті. Еркінірек басып, столымыздың қарсысындағы орындықтарға отырдық.

— Сәл-әм-атсыз ба?— дедім мен.

— Қара-ғым, амансың ба?— деді апам.

Сіз сәлемімізді алдыңыз да:

— Келген шаруаларыңызды айта беріңіздер,— дедіңіз.

— Бектас Есеналиннің анасы мен зайыбы едік. Ол түрмеде отыр. Соған тамақ беріп, тілдесуге рұқсат берсеңіз. Түрмеге барып едік, соттан рұқсат керек,— деп сізге жіберді.

Сіз сол жағыңыздағы ұзынша телефонның трубкасын көтеріп, тілін басып қалып:

— Мәдина, Есеналиннің ісі қай күнге белгіленген?— деп сұрадыңыз.

Сіздің сол Мә-ди-нә дегенде даусыңыз күні бүгінге

дейін құлағымда, себебі «Мәди-нә» деген даусыңыз жүректі елжірететін сырлы музыка сияқты сызыла шықты.

— 21 февральда, сағат онда, бейсенбі күні қаралады.

Мен төмен қарадым. Жасынан ерке өскен ақ жарқын әйелдің сөздері мені баурап барады.

— Ертерек қарауға болмас па екен?— деді апа, даусы дірілдеп.— Алыстан келіп едік.

Сіз істі алғызып, әр жерінен шолып көрдіңіз де:

— Жәбірленуші Новосибирьдің азаматы. Оны шақыруға уақыт керек. Қала тұрғыны болса, үш-төрт күн ішінде қарап берер едік,— дедіңіз.

— Тілдесуге рұқсат бола ма?

— Заң бойынша, сот үкім шығарғаннан кейін рұқсат беріледі. Тамақты түрме қызметкерлері біздің рұқсатымызсыз да ала береді. Заңды бұзуға болмайды,— деп сәл кідіріп қалдыңыз. Рұқсат бергіңіз келсе де, заңды бұзғыңыз келмегенін екеуміз де сездік. Қош айтысып шығып кеттік.

— Сот ағасының жүзі жылы екен. «Түсі игіден түңілме»— дейді атамыз. Жолымыз болар,— деп апам қауыппы шықты. Менің де көңілім толып, жүрегім лүпілдеп келеді...

Сарғая күткен сот та болды.

— Сот келе жатыр! Тұрыңыздар!— деген секретарыңыздың қатқыл даусы зілді шыққанда залдың іші күңіреніп кеткендей болды.

— Ал-ла, ал-ла, қарашығымның бағын аша көр,— деді апам залдағы қоршау ішінде, екі милиция күзетіп отырған баласына қарап. Жігітім басын көтермейді, солбырайып, мойнына су кеткендей отыр.

Сот құрамы арқасы биік, үлкен орындыққа жайғасты. Зал ішінде тым-тырыс меңіреу тыныштық орнады: Біздің батырдың анкетасын анықтап, сот тергеуі басталды. Вагонның купесіне қойып кеткен жолаушының портфелін ұрладың деген айып тағылған.

— Сотталушы, сізге тағылған айыпты мойындайсыз

ба? Өзіңізді кінәлімін деп санайсыз ба?— деп сұрадыңыз дымы құрып отырған Бектасты орнынан тұрғызып.

— Толық мойындаймын. Кінәлімін,— деп біздің са баз тұлкі бұлаңға салмай бірден айтып салды.

Күйеуімнің мына сөзі мені мандайдан соққандай меңзең қылды. Басым айналып, көзім қарауытып кетті. Көзімді жұма қойдым. Жер теңселіп кеткендей.

— Кет-тің ғой, сорлы, айдалып,— деп демімді булыға алдым. Күйеуі ұрлық істеп сотталып кеткен жесір қатын аталатын болдым. Балаларым, оларға не айтамын. Әкем қайда?— десе не деймін. Бектасқа қарағым келмейді. Мен одан жиіркеніп тұрмын. Мен ғана емес-ау бүкіл адамзат баласы одан жиіркеніп тұрғандай сезіндім.

Тұла бойы тітіркеніп екі жағы қушиған сорлы анамыздың менен де бетер титықтап отырғанын үлгенінен сездім.

Шарасыздыққа, әлсіздікке ұшыраған сорлы басым, енді не істемекпіз. Жан-тәніммен адамгершілікті, әділдікті уағыздай бердім ішімнен. Бар сеніп отырғаным осы — үш адам, сот алқасы. Маған сол үшеуі жер бетіндегі әділдік болып көрінді.

Залдағы бар көздер прожектор сияқты Бектасқа қалдалды.

Бектастың жауабы қысқа болды. Жайшылықта сөзге сараң байғұс өңешіне бірдене тұрып қалғандай, қылқынып, булыгып, сөзін әрең бастады.

— Мен аулыма қайтуға вокзалға келдім. Мені физкультура институтының IV курс студенті жерлесім Сұраған Қаратаев шығарып салмақ болды. «Сәлем» ресторанына кіріп бір жүз елу грамнан арақ іштік. Поезд да келді. Жетінші вагонға кіріп, орын алдық та қайта шықтық. Купеде тұрған портфельді ала шықтым. Сұраған-ның портфелі екен деп ойлағам. Өйткені алдында ол дәл осындай, сары портфельді ұстап жүргенін көргенмін. Сұраған менен бұрынырақ шықты. Жолаушылар вагонға кіріп-шығып аласапыран болып жатқан кез. Портфельін

неге тастап кетті деп таң қалдым. Вагоннан шықсам Сұраған мені күтіп тұр екен. «Әлі уақыт бар ғой, мен жолыңды тағы бір жүз граммен жуып жіберемін»— деді. Қарсы болмадым. Ақыр жол бойы ұйықтаймын ғой деп ойладым. Екеуміз вокзалға беттегенде екі милиция мен бір жігіт келіп мені ұстады. Менің портфелім деп жігіт жармаса кетті. Мен еш нәрсеге түсінбей ұстата бердім.

— Бұл портфель сенікі емес пе еді,— дедім Сұрағанға жалтақтап.

— Мен портфель алып шыққам жоқ,— деді. Сонымен милиция бөлімшесіне апарып, акт жасап үшінші күні түрмеге жапты. Портфельдің ішінде бір көйлек, бір шалбар, сақал қыратын электр ұстарасы, не керек барлығы жетпіс төрт сомның заттары бар екен. Ішін ашып қарамағандықтан оны мен білгем де жоқ. Милицияға барғанда ашып тексерді. Түкке де тұрмайтын құнсыз дүниелер. Қара басып қайдан ұстай қойдым оны қолыма. Алпыс төрт күн түрмеде отырғанда минут сайын зығырданым қайнап өз-өзімді жеумен болдым. Өз қолымды өзім кесейін бе? Кінәлі болсам жазалаңыздар, әділ жаза күтемін. Өзім түгіл әкемнің ата-бабасында, анамның ата-тегінде кісінің ала жібін аттаған адам жоқ.

Бектастың жауабы қысқа ғана болса да, жүрегі лүпілдеп, тынысы тарыла алқынып, әрбір сөзді ежіктеп айтты. Моншадан шыққандай жіпісіп оң қолының саусығымен маңдай терін қайта-қайта сыпырып тастайды. Әбден шылқылдаған бет орамалымен желке-самайын сүрте береді. Бектасымның мына халін көріп отырған менің арқамды аяз қысып, дірілдей қалшылдап кеттім.

— Ә, сорлы!— деп күрсінемін мен. Уһілеп апам отыр. Сұрақ қоя бастады.

— Вагонға отырғанда Қаратаевтың қолында портфелі бар ма еді?

— Есімде жоқ.

— Вокзалға екеуің бірге келдіңіздер ме?

— Бірге.

— Сонда Қаратаевтың қолында портфелі бар ғой?

— Анығын айта алмаймын, бар ма, жоқ па? Онысы есімде жоқ. Бар сияқты болатын. Өйткені ол ылғи портфель ұстап жүретін. Ішінде жаттығу жасағанда киетін киімдері бар.

— Вагоннан екеуің бірге шықтыңдар ма?

— Сұраған алдымен шықты. Кіріп-шығып жатқан адамдардың арасымен сынадай сығылысып мен соңынан шықтым.

— Портфельді қолыңызға кім ұстатты дедіңіз?

— Кім? Ешкім де ұстатқан жоқ. Өзім, өзім алдым!

«Өзім» деген сөз қылтамақ адамның өз ішінен қайта шыққан тағамдай іріп, қысылып шықты.

Қара басқанда мынаның өзі өтірік айтып тұр ғой. Тұла бойы дірілдеп, безгек болған адамдай қалшылдайды. Өтірік өрге жүре ме? Бүгіп қалған бір сыры бар-ау,— деп ойлап қалдым. Сіздер де күдіктеніп, оған көздеріңізді қадай түстіңіздер. Бектас сасуға айналды. Жалтақтауы жаман.

— Расым сол, осылай болғаны рас. Сеніңіздер маған. Портфельді өзім алып шықтым.

— Сіздің портфель ұрлағаныңызды Қаратаев қашан білді?

— Милицияға барғанда.

— Алғашқы жауабыңызда, вагонда портфельді сізге ұстатқан Қаратаев деп жауап бердіңіз ғой?

— Жо-жо-жок. Олай жауап бергемін жоқ. Біреуді нақақтан несіне күйдіремін. Қате жазылған шығар.

Сіз Бектастың тергеуде алғашқы күні берген жауабын оқи бастадыңыз.

«Мен үйге қайтпақ болып вокзалға келдім. Қасымда жерлесім Сұраған Қаратаев бар. Ол мені жолға шығарып салмақ. Ол Алматы физкультура институтының IV курсына оқиды. Вокзалға ертерек келген едік. Ресто-

ранға кіріп жүз елу грамнан арақ іштік»,— дейсін. Осы дұрыс жазылған ба?— деп сұрадыңыз.

— Дұрыс.

«Содан кейін вагонға кірдік. Мен билет бойынша өз купеме отырдым. Купеге менімен бірге Сұраған Қаратаев та кірген».

— Рас па?

— Рас!

— Поезд жүруге он бес минуттай уақыт қалған екен. Далаға шығып тұрайық,— деген Қаратаев сыртқа беттеді. Соңынан іле мен де шықтым. Далаға шыққан соң Сұраған маған портфельді ұстата берді. Мен өзінің портфелі шығар деген оймен үндемедім.

— Дұрыс па?

— Жо... жо-жоқ. Олай емес. Портфельді купеден өзім алып шықтым. Сұраған менен бұрын шықты.

Алғашқы күні тергеушіге неге бұлай жауап бердіңіз?

— Оны тергеуші маған өзі айтты. «Мүмкін Сұраған алып шыққан шығар» деп сұрақ қойған-ды. Мен жоқ, өзім алдым дедім. Дұрыс жазылмай, бұрмаланған ғой! Сұраған ақ. Нақақтан оны күйдірмеймін.

— Тергеуші бәрін дұрыс жазғанда осы жерін қате жазып бұрмалағаны ма?

— Тергеуші де адам ғой, қателеседі.

— Екеуіміз бірдей бір портфель үшін жауапты болмақпыз ба? Сұраған ақ. Мен кінәлімін.

Сұраған ақ дегенді жүрегі шаншып кеткендей, қиналып айтады. Қысылып шығады. Тамағы құрғап қырылдап тұр. Қырылдап емес, жыртылып тұр. Қалың қабақтары тұнжырап, қарауытып сала берді. Біресе әйнекке, біресе бұрышқа қарап өзімен-өзі әуре.

«Сұраған ақ»— деген сөз зал ішінде қатты жаңбырдан кейін жөңкіле көшкен кара бұлттай тарап бара жатты.

— Сіз жан-жағыңызға алақтамай, бізге тура қарап жауап беріңіз,— дедіңіз.

— Ту-ра жауабым осы!— деп кесіп айтты Бектас. Басқа сұрақтарға да осылай жауап берді.

— Куә Сұраған Қаратаев кірсін,— дедіңіз, сіз есік жаққа қарап. Ұзын бойлы, балуан денелі, қара торы жігіт еңтелей басып кеп сот алдына тұра қалды. Бәрінің көзі Сұрағанға төнді.

— Куә Қаратаев Сұраған,— деп сізге қарап өзін таныстырды. Өзін сондай еркін ұстады.

— Куә Қаратаев, сотталушы Есеналинді білесіз бе?— деп сұрадыңыз.

— Білемін, жерлесім, бір ауылда туып-өскенбіз,— деп бірден жауап берді.

— Жанжал, ұрыс-таластарыңыз болып, көңіл қалған жайларыңыз болды ма?

— Айта көрменіз. Тағу-тәтті бірге ойнап өскен жолдастармыз.

— Тергеуде берген жауабыңызды растайсыз ба?

— Растаймын, шындықты айтып, дұрыс жауап бергемін.

— Айта беріңіз, іс бойынша қалай жауап берген едіңіз тергеушіге.

Сұраған Бектастың берген жауабындай қысқа ғана вокзалға келгенін, ресторанда ішкендерін, вагонға отырғанын, содан кейін далаға, перронға шыққандарын қайталағандай айтып берді. «Вагоннан Бектастан бұрын шықтым. Бектас кимелеген жолаушылардың арасына қыстырылып кейін қалып қойды. Портфельді Бектас алып шықты. Екеуімізді перронда ұстады. Бектас қателесіп, менің портфельім екен деп ойлап алып шыққан екен. Біз ұрлағанмыз жоқ»— деп бітірді сөзін.

Тағы да сұрақты жаудыра бастадыңыздар. Бірінші болып сіз сұрақ қойдыңыз.

— Сіз портфельді бірге ұрладыңыз ба?

— Жо-оқ, жоқ!

— Жаңа, біз портфельді ұрлағамыз жоқ дедіңіз ғой. Сұраған сасқалақтап, қызара бастады.

— Олай дегенім рас, себебі тергеуде екеуіңіз, уәделесіп ұрладыңыз деп кіналаған. Бірақ қалай болғанын айттым ғой. Шыны сол, Бектас менің портфелім екен деп, қателесіп алып шығыпты. Міне, мен өз портфелімді сотқа ала келдім,— деп қолындағы портфелін көрсетті.

— Купеде портфельді Бектасқа сіз беріпсіз ғой, алашық деп!

Сұраған құлағына дейін қып-қызыл болды.

— Жоқ, жоқ! Мен айттым ғой жаңа. Мен купеден перронға бұрын шықтым деп.

— Қысқасы не керек, Сұраған адал да, ұры мына сабаз болып есептелді.— Күйеуіне тағы да үлкен қара көздерін төңкеріп тастап, наздана күлімсіреді Зәуреш.

Институт бітірсек те заңға шорқақпыз. Таныс юристер де, адвокаттар да «Бектастың өзі ғана мойнына алғаны дұрыс. Сұрағанды араластырмасын. Жалғыз істеген ұрлықтың жазасы жеңіл болады» деген. Сондықтан Сұрағанның ілікпегенін біз де тіледік. Сұрағанның өзі де сасып жүрді. Бітірейін деп тұрған институтынан шығып қалып, түрмеге түскеннен асқан сұмдық бар ма. Институтқа білдірмепті, білсе оқудан шығарып та тастауы мүмкін екен. Әйтеуір есен-аман институтты бітіріп шықты. Заң адамдары да адамгершілік жасаған болу керек институтқа хабарламаған. Жәбірленуші, портфельдің несінің де жауабы қысқа болды. «Вагонға кіріп, купеге портфелімді қалдырып перронға шықтым. Қайтып келсем портфелім жоқ. Перронға қайта шықсам, мынау жігіт,— деді Бектасты көрсетіп,— менің портфелімді ұстап тұр. Қасында анау отырған жолдасы бар. Жүгіріп барып, перронда тұрған милицияға айтып ұстаттым.

«Портфель менікі» дегенімде, сотталушы сөз айтпастан қолыма ұстата қойды. Сонан соң қасындағы жолдасына тесірөйе қарады. Портфельде құнды ештеңе жоқ. Жігітке өзім кешірім беріп отырмын. Қатаң жаза қолданып, бас бостандығынан айырмауларыңызды өтінем.

Жаңа туған нәрестесі бар екен, сот залында отыр»,— деп, дымым құрып отырған маған қарады.

Көзімнен жас ыршыды. Тұла бойым дір-дір етті. Сот біз қалаға келгеннен соң жиырма бес күннен кейін болды. Бұл аралықта мен босанғанмын. Перзентханадан шыққаным екі жетідей болған. Нәрестемді құндақтап, сотқа алып келгенмін. Оның түкпен жұмысы жоқ. Пысыныс етіп ұйықтап жатыр. Жәбірленуші жігіт соны көрсетті. Анау жүгіріп жүрген тентек сол,— деді келіншек күлімсіреп.

— Уақытыңызды алдық-ау, аға, айып етпеңіз. Әңгімемді қысқартайын,— деп Зоуреш ендігі әңгімені қысқа қайыруға кірісті.

— Сот құрамы үкім шығаруға кеңесші бөлмеге кетті. Мына сабазды,— деп күйеуіне еркелей қарап,— милициялар арнаулы бөлмесіне дедектете жөнелген.

Апам екеуміз зал ортасында жұртта қалғандай отырып қалдық.

— Қалай болар екен, уһ,— деді тіл білмесе де манадан кірпік қақпай, түнеріп отырған апам. Асыл ананың жүрегін өртеп отырған ащы зәр «Уһ»— дегенде үлкен залға жалындай лап қояды. Мен де жиі-жиі күрсінемін. Екі иықтан басқан батпандай қасірет жүгі сәл қозғалғандай болды. Екеуміздің де көзіміз судьялар кірген есікте. Олар орындарынан көтеріліп, кеңесші бөлмеге кете бергенде, алдымдағы нәресте де: «Інгә» деп үн қатқан. Сонында бара жатқан қасқа мандай, жалпақ бет шикі сары заседательдің құлағына да үні жетіп, оны өріксіз жалт қаратты. Сәби үні кезекші бөлмеге де ере кеткендей. Апам екеуміз үнсіз отырып, от құшағына ендік. Не болар екен?!

Мен кең залда емес, қараңғы тар бөлмеде жападан-жалғыз қалғандай сезінемін. Көзім тас жұмулы. Бізге сот залы түрменің табалдырығы сияқты көрінеді. Жан азабын шеккен қос ана тілек тілеп отырмыз. Екі көзіміз есікте...

Мен сыр-бермей шыдап отырмын. Кенет көзімнің қнығын анама салып едім, жақтары суалып, екі ұрты опырайып, құлап түсейін деп тұр. «Уһ» — деп әлсін-әлсіз терең дем алады. Жағдайын түсінемін. Жүрегім кеудеме симай алқымыма тығылып барады. «Уһ» — деп осалдық білдірсем ана байғұс одан бетер қиналады. Көңіліме де-меу беріп, жақсы ырым, үлкен үміт күтемін.

Қызметтің ауыры соттың жұмысы екен. Оны адам өз басына түскенде сезеді. Кеңесші бөлмеде отырғанда сіздер де қиналатын болуларыңыз керек. Есіктен кіріп келе жатқанда көзім түсіп кетіп еді, жүздеріңіз сынық, қабақтарыңыз қатыңқы екен. Зәрем ұшты. Сіздер келерден бұрын-ақ, біздің «батырды» қос милиция залға алып келген. Кескін-кейпінде қан-сөл жоқ. Қуарып солып қалыпты. Көздері кіртініп, кірпіктері тарамдалып ұзарып кетіпті.

Залда тұрғандарды сіз бір шолып өттіңіз де, үкімді оқи жөнелдіңіз. Не дегеніңіз, даусыңыздың ырғағы осы күнге дейін құлағымда:

ҮКІМ...

Қазақ Советтік Социалистік Республикасы атынан, — деп қоңыр дауыспен бастай жөнелдіңіз. Қара тастай қатып қалыппын. Сол дауыс әділдіктің жырын айтқандай, күні бүгінге дейін есімде. Ар жағында не оқығаныңызды білмеймін, көзім қарауытып, нәрестемді қолымнан түсіріп ала жаздадым. Үкім оқылғанда, жұрт түрегеп тұрады екен. Оны мен біліппін бе? «Сотталушы Бектас Есеналин жедел тұтқыннан босатылсын» деген сөзді естігеннен кейін отыра кеттім... Шартты жаза кескен екен. Артынан білдім. Сүттен ақ, судан таза болып тұрған досына да шартты жаза бердіңіздер. Бар пәленің сонан екенін біліпсіздер. Бектастың өзін оққа байлап, босқа күйіп тұрғанын батырың айтпаса да, сіздер біліпсіздер.

Сондағы сот залына алып келген нәрестеміз бүгінде

үлкен жігіт болды. Соттан кейін рақмет айту үшін бөлмеңізге кіргенімізде: «Бұдан кейін босқа шатысып, біреу үшін жалған күймендер. Жақсы азамат болып, нәрестелеріңнің қызығын көріндер» — деген ақ тілек тілеп едіңіз. Сол сіздің тілегіңіздің құрметіне атын Актілек қойдык.

Сол Актілек әне жүгіріп жүр. Қазір бестен алтыға қарайды. Жазғы демалыс мезгілі ғой. Астанаға келіп едік, тау басындағы демалыс үйінде дем алып жатырмыз.

— Нәрестелеріңіз талантты жас, бақытты азамат болсын! Бізге ендігі мезетте осылардың қызығын көргеннен басқа қуаныш бар ма.

— Рақмет, аға. Мүмкін Бектастың төтеден кезіккен пәле-жаладан құтылып босап шығуына осы баламның септігі де тиген шығар. Рас, жан-дүнием мына батырдан басқаға елең ете қойды ма? — деп Зәуреш жауап күткендей қулана күлді.

Мен де басымды шайқап, оның күлкісіне үн қосқансыдым. Бірақ басым қалың ойдан босаған жоқ.

Бектас қателесті. Аяғын шалыс басты. Ойланып істелген қылмыс жоқ. Тіпті жігіттің түк жазығы жоқ. Бар пәле жолдасынан. Соның ниеті дұрыс емес. Оны аяп, досы үшін өзін құрбандыққа шалған. Соны тергеуші мен прокурор байыптап, жан-жақты саралағанда жазықсыз жігіт абақтыға жабылып, қылмыскер ретінде сот залына келмейтін еді. Заң — әділдікті сүйеді. Ол бұрмалауға, бұлтаққа салуға келмейді. Осыны түсіне алмай жүрген бірлі-екілі жандардың кесірінен бір семья қаншама азапқа түсті.

Арада біраз жылдар өтіп кетсе де, жүрегім ауыра қиналып, үнсіз отырып қалдым.

— Аға, сізді ренжітіп алдым ба? — деді Зәуреш маған қинала қарап. Жігіттің жүзіне де қобалжушылық пайда болған.

— Жоқ, айналайындар, — дедім мен оларға күлімсі-

рей көз тастап.— Сендерді көріп, қайта көңілім көтеріліп қалды. Көп жасандар! Бақытты болындар!

— Ағай, біз сізді қонақ қылсақ деп едік...

— Рақмет, айналайындар.

— Десе де...

— Айналайындар, осыдан бір ай бұрын операция жасап еді. Бойдағы дертті дәрігерлер сылып тастады. Дегенмен жүрегім шаншып, ауырып тұрғаным. Бүгін айып етпендер, тағы да бірде кездесіп, асықпай отырып әңгімелесерміз. Ақ тілектеріңнің қызығын көріңдер,— деп орнымнан көтерілдім. Олар мені біраз жерге дейін шығарып салды.

Қасымда Мұхтардың болмағанына өкіндім. Мына әңгімені естігенде ол заң қызметкері туралы жаңсақ ойынан арылар еді.

Күн нұрын төгіп тұр. Көбелек қуған Ақтілек менен ұзап барады. Ауыр операциядан шаршап шыққаным қарамастан аяғымды ширақ алып, алға қарай адымдай түстім. Әділ болған, адамдарды қуантқан қандай жақсы.

ОКОПТАН ЖАЗҒАН ХАТ

Отан үшін, ата-ана, бауырлар бақыты үшін қан майданда қаза тапқан абзал азаматтардың үлкен тізімін оқып отырмын... Мен оларды қатты сағынамын. Әрқайсысы көз алдыма күлімсіреп келеді. Альбомды қолыма алып, бірінші бетін аштым. Бұл бетте сурет жоқ, «Полевая почта» дейтін алақандай қалың сары қағазға солдаттың әкесіне жазған хаты бар. Мен оны почтадан жаңа алғандай, қайта-қайта оқимын: «Дала почтасы: Солтүстік Қазақстан облысы, Приишим ауданы, «Колос» совхозы, Топин Қалиақпардан».

Көз алдыма сонау бала кездегі бейқам өмір, парталас жан досым — Қалиақпар келеді. Ұзын бойлы, қыр мұрынды, нұр жүзінен мейірім-мерей төгіліп, күлімдеп тұ-

ратын досым. Міне, қазір де дәл сол қалпы көз алдымда. Шіркін, бір көрсем-ау! Досым-ай, сағындым ғой! Шын сағындым! Бұл — тілек. Сонау көз жетпес қиянда қалықтап, сөніп бара жатқан үміт. Хатынды әрі оқи бастаймын: «30 июнь күні таң ата біз ұрысқа кірдік»... Бұл — 1942 жыл. Содан бері қаншама уақыт өтті. Хат сия қарындашпен жазылған. Бірақ бір әрпі өшпеген. Міне, қазір де столымның үстінде, көз алдымда жатыр. Өткен жетіде жазылғандай. Өмір мен өлім белдесіп жатыр... Жер-ананы айқара құшып, қызыл қанға боялған талай боздақтар мәңгі қимылсыз қалды. Жан досым Қалиақпар, сен де жауыңа автоматтан оқ жаудыра айбармен ұмтылдың. «Бүгінгі түнгі ұрыста жауды қансыратып қырып салдық!» Хатқа қайта көз саламын.

Таң ата ұрысқа кірдік... Таң... Жазғы таң. Жарқырап, жер жүзіне нұр шашар таң. Бірақ бұл таң кеше ғана уызға тойған сәбидей маужырап, тәтті ұйқыда жатқан еді ғой. Сенің таң сәріден ұйқынның бұзылғаны — асыл ананның, абзал әкең Жүмекеннің өмір бойы есінде болды ғой. Енді, сен майданда жаумен алысқанда, абзал анаң — анау Жәмиланың сезімтал от жүрегі дірілдеп: «Құлыным, Қалижаным» деп таң сәрідегі тәтті ұйқысынан оянып: «Сақтай ғой балапанымды, қорғай гөр құлыншағымды!..» — деген ақ тілегін төсекке жатқан әке де өз құлағымен естіді. Әке оң жамбасымен бір аударылып түсті. Ананың: «құлынымдаған» даусы жаңғырып, жер-дүниені дірілдетті. Көз жасы бұршақтап құс төсекке төгілді. Сен жатқан, сен аунап, сен ойнақтаған құс төсек. Сағынды-ау асыл анаң? «Құлынымды бір көрсем» — деуші еді! Міне, үлкен шайқастан кейін, жауды тойтарып салып, окопта тыныстап отырсың. Қас жауыңның жолына қасқая қарап отырып, туған еліңді елжірей еске аласың.

Уа, соғыс! Жолың — тар, жорығың — қатал-ау... Жасқа — қайырым, кәріге — ибалығың жоқ қаһарлы, қанды сапар.

Көзім тағы сарғайған сары қағазға, «дала почтасы, нөмері 877» деген хатқа түседі. Қолында солдаттың болат қаруы — ағаш сапты шолақ темір күрекшесі, өзінді жаудан жасыру үшін окоп қазып жатырсын. Тездетіп қазып, осы сәл тыныстауда еліне әлі тірі екенінді екі сөйлем арқылы білдіресін. Нұр жүзіне құйылған терінді солдат тері сіңген жасыл гимнастеркенің жеңімен әлсін-әлсін сүртесін. Окопты қазу да оңай емес. Бойың ұзынша еді. Кеңірек, тереңірек, бойыңа сай қаздың ғой. Сен еңбекқор, қажымайтын қайратты болатынсың. Бала жасыңнан, мектепке бармай тұрып, құрал-сайман ұстап үйренген едің. Шынығып шыңдалғансың. Саған окоп қазудың қиын емесін мен білемін. Достым-ау, сені қинаған уақыттың тарлығы. Сенің салалы саусақтарын жазу жазғанда да әріптерін ірі, анық түсіруші едің. Абыржып, саспаушы едің. Мына хатта да солай... Солай, баяғы партада отырып жазғандай жазыпсың-ау. Уа, дүние, сен бұл ақырғы хатың болатынын білсең, бұдан да жақсы жазар ма едің? Мүмкін ет жүрегің сезген шығар! Елжіреп, толғанған жүрек еліңе, ата-анаға солдаттың сәлемін қағазға фотодан айқын түсірген ғой. Көп рақмет!!! Естен кетпес ескерткішіңе! Терең дем алып, ауыр күрсінемін. Тар окопта жүреңнен отырып, винтовка дүміне қағаз жайып, хат жазған бейнең қайта-қайта көз алдыма келеді. Кейін елге хат-хабар жолдай алмадың... Соңғы сәлемің. Алақандай ашық хат солдаттың тірлігі мен ерлігін білдіріп тұрды ғой, сол жылдары. Осы хатты оқығанда, ел-жұртың шексіз толқыды, тебіренді. Содан бері көп уақыт өтті. Ерке Есілден қаншама су ағып, қаншама ізді шөп басты. Отан соғысы ұлы жеңіспен аяқталды. Өртенген селолар мен қираған қалалар қайта көркейіп, жараланған денелердің жарасы жазылып келеді. Өмір шешек атып, гүл жайнайды. Менің есіме сонау 1941 жылдың көктемінде, Пришим ауданындағы Октябрь мектебінде оқып жүрген кезім оралады. Май айы. Демалыс күні ұстазға еріп серуенге шықтық.

Есіл алқабына жасыл кілем жамылған. Қарасаң көз тоймайды. Табиғат сұлулығы қуаныш сезімін тудырып, адам қиялын қанаттандырады. Қалиакпар, сенің қолыңда бір шоқ гүлің бар. Сонау жасыл алқапқа, сағымға, толқыған сар далаға жымия қарап:

— Шіркін, агроном болсам, осы сар даланы жайқалған егіс алқабына айналдырар едім,— дегенің менің әлі есімде. Содан кейін-ақ сол агрономдық оқуға түсуге бел байладың. Атестат алғаныңа алтыншы күн болғанда: «Соғыс» деген суық сөз ел жүрегіне найзадай қадалды. Сен де аттандың майданға. Автоматшы жауынгер болып жаумен айкастың. Тағдыр сені оралтпады еліңе... Біз жеңдік. Фашистерді апанынан суырып алып, құлталқан еттік. Жаңа бейбіт өмір келді. Сен арман еткен сар далада жасыл егін жайқалды. Туған жерің — «Колос» колхозы — қазір «Новоникальск» совхозының номері екінші бөлімшесі. Бөлімшедегі агроном — сенің кіші бауырың Нығмет. Сол кездегі шымнан салынған жатаған үйлердің орнына төбесі күнмен шағылысқан, терезелерінен нұр сәуле төгілген еңселі ағаш үйлер қаз тұрды. Кешке жақын олардың терезелерінен біздің бала кезіміздегі керосин шамының көмескі сәулесі емес, Ильич шамының арайы төгіледі. Тың көтеріліп, жер дүр сілкінді. Ел гүлденді. Алтын астық толқыды.

Ағаң Қалиасқар мал шаруашылығында істейді. Інің Қабдолла сен кеткенде балдырған еді ғой, қазір бөлімшеде ұста. Оның болат темірді соққан балғасының даусы осынау «Колос» селосының үстінде бейбіт өмір маршын ойнап тұрған оркестрдей...

Қалиасқардың үлкен ұлы — Қосман да ер жетіп, қазір армияда, жауынгер. Бірақ ол — бейбіт өмірдің берік сақшысы. Жүрек жарасы оңайлықпен жазылмайды. Өткен жылы мен сенің ауылыңа бардым. Асыл әкене, аяулы анаң, туған-туыстарыңа барып, сенің өсіп-өнген жерінде болдым. Құрметті Жүмекең мені қуана қарсы алды. Сенің осы хатыңды көзіндегі сақтап жүр екен.

Үлкен аға үйінің төрінде, рамада, ертеде, бала кезінде түскен жалғыз ғана суретің ілулі тұр. Ол да сарғайыңқырап қалыпты. Мен қалау етіп осы хатынды сұрап алдым. Көзіндей көремін. Себебі, менде сенің суретің жоқ. Соғысқа дейін суретке түсу — ауылдық жерде үлкен шаруа еді ғой.

Ауылың мүлде өзгерді. Қазіргі жастар білім мен өнерді ауыздықтап алды. Техника тізгіні де қолдарында. Адамзат баласы аспан әлемін еркін шарлап жүр. Көргенде жан сүйсінеді. Міне, тамаша өмір. Сендер осы бір ұлы өмір, бақытты өмір, шат та шадыман тұрмыс үшін жандарынды қидындар емес пе?!

Тілек — енді соғыс өрті тұтанбасын! Тұтануға да тиісті емес. Асыл әкең Жұмағұл — осындағы еңбек сүйгіш қадірлі адамдардың бірі. Сонау Отан соғысы жылдарында ел басқарды. Тылда күндіз-түні еңбек етті. «Бәрі де майдан үшін» деген ұранды бетке ұстап, ауылды еңбекке шақырды. Еңбекте ерлік көрсетті.

Әкең Жұмағұл да қартайдым деп тұғырдан түсіп отырған жоқ. Ауыл-үйдің үлкені, ақылшысы. Қоштасып жатып ол маған;

— Өмір көркейіп, гүлденді. Соғыс зардабы ұмытылып барады. Бірақ жүрек жарасы шипа таппас, ескі ауру сияқты әлсін-әлсін шанша береді екен,— деді.

Ол — сенің жаран. Ол жазылмас жара, достым, Қалиакпар. Бұл соғыста Отан үшін ерлікпен жан қиғандардың жарасы, миллиондар жарасы. Сен — сол миллионның бірісің. Сенің ерлік ісің, есімің мәңгі есімізде...

Бейбіт ауамен тыныстаған байыпты ұрпағың барда — өзің қатынасқан, өзің құрбан болған қанды қырғын енді мәңгі қайталанбайды. Сенің осынау хатың — окоптан жазылған ең соңғы хат!..

Балалық шағымдағы, мектептегі, жан досым Қалиакпар! Міне, сенің 1942 жылы, 30 июнь күні таңсәриде жазған хатың менің альбомымда. Содан бері қырық жылдан асты. Бізбен бірге сен де жасап келесің. Сен де

алпыс бірге келдің. Ұмытып барады екенмін. Сен барған қанды майдан 1945 жылдың 9 майында аяқталды. Жер жүзі жеңіс тойын тойлады. Совет елінің астанасы — Москвада жеңіс парады болды. Даңқы әлемге тараған Совет Армиясының атакты қол басшылары — қос маршал Георгий Константинович Жуков пен Константин Иванович Рокоссовский екеуі де сен болған Сталинград майданында асқан әскери қолбасшылық жасады. Қасқырдың қасқыры — Гитлердің қанға боялған жеңілмес армиясын сол қыста тас-талқанын шығарды. Совет солдаттына бетпе-бет тұра алмай, еліне қарай есі шығып, шыбын жанын сақтап қалу үшін зымырап қашқанын көрсен. «Біреуге ор қазба, қазсаң терең қаз, себебі өзің түсесің» деген атам қазақтың мақалы бар ғой. Өлімнен құтылдым-ау, деп зымырап, зытып бара жатқан гитлер солдаттары, өлімнің өзі қуып жетіп, өзі қазған орға омақасып, мәңгі құлатып жатты. Міне, Сталинград шайқасы «гитлердің жеңімпаз солдатын» шекесінен емес, қақ маңдайынан соқты. Есі кетіп, талып жатқан солдаттарын көріп, фашистік Германия тарихта тұңғыш рет есенгіреп қалды. Досым-ау, содан қайтып Гитлер төбесіне тас түскендей есін жия алсыншы! Сталинградтан үрей ұшып қашқан фашистерді өздерінің қанды апаны — Берлинде соққылап, совет солдаттары өзінің алқызыл туларын Берлиннің төбесінде желбіретті. Елу жылда ел жана деген ғой. Халық көркейіп өсті. Жастар жазғы тұрғы жапырағы жайқалған ақ қайың сияқты, жайнап тұр. Дүние шексіз, әсем. Айналаға көз салсам, бәрі сен көрген 1941 жылы, май айындағы Есіл өзенінің көк жасыл кілемді алқабы сияқты. Сенің аңсаған арманыңды аялап, мәпелеп, тербеп тұрғандай сезінемін. Сондағы бізбен бірге оқыған қыздардың да жымнып қарағаны, бұлақ суындай таза күлкісі, сүттей ақ махаббаты сені кең маңдайыңнан сипап, наздана қарағаны көз алдымда тұр.

Самай шашым ағарып, буырыл тартқан сайын, ба-

ғасы жетпес балалық шақ, бал тамған оқушылық өмір жиі-жиі көз алдыма келеді. Қандай сыйласып сырласушы едік. Өленді де... кезектесіп оқушы едік. Екеуміздің достығымыз бұлақ суындай мөлдір еді-ау. Әрдайым есіме түсіріп, баға жетпес адал достыққа қуанамын. Қуанышымды ешкімнен жасырғым келмейді. Риза болып сүйсініп, бір жәйт еске түсіп күліп те жібердім. Қасымда бөлмеде жүгіріп жүрген немерем:

— Ата, неге күлдің?— деп оң жағымнан келіп қарап тұр...

— Шіркін-ай! Сенің де немерелерің болар еді-ау!

Сенің ағаң Қалиасқар соғыстан жеңіспен оралды, Қабдолла, Нығмет те аман. Қалиасқар елінде бастауыш партия ұйымының секретары болды. Қабдолла ағаштан түйін түйген шебер. Нығмет — агроном. Тетелес інің Залидолла да Отан үшін жан қиған ерлердің бірі.

Есімнен шықпай тұрғанда айта кетейін. Сол парталас қыздардың қайсы бірі ақ шашты әже болып жүр. Соның бірі — «Алқа» колхозының қызы Сағындық. Ол ерте дүние салған. Оның еліне елуінші жылдың жазында барып қайтқанмын. Өлгендердің зираты да елде.

Иә, бейіт. Адамның ана дүниедегі үйі. Өзі өлсе де сол бейіті арқылы тірілермен жалғасып жатады. Жақсы, жаман бол, өлгеннен кейін бейіті болғаны да жақсы екен. «Елімнен топырақ бұйырсын» деген халық мақалы текке айтылмаған. Сағынғаны, зарыққаны бейіт басынан тарап, шөп өскен зиратын көріп, ашынған жүректің уын төгіп қайтқанға не жетсін. Бұл менің жүрегімдегі сыр. Өмір қайғысының үйреткен заңы.

Ие, ана жолы сенің үйіңде қонақта болғанда әкең мен анаң марқұммен әңгімелескен едім.

— Соғыста кім өлмейді. Шіркін-ай, тым болмаса Қалиасқарымның қалған жерін көріп, бейітінің басына барып қайтсам, бұл дүниеден армансыз өтер едім,— деп әкең терең күрсінді. Алып жүректі асыл әке күрсінді. Мен де терең демалдым. Қасымдағы әйелім Күләштің

ағасы Тұрмызы қайнағам да бірге барған-ды. Қатты күрсінді. Оның да Бейбіт деген інісі сен сияқты, елге оралмады. Венгрия жеріндегі шайқаста өлді. Қай үйге барсаң да, кіммен бас қоссаң да, той бастайтын жыры, айтылатын сыры, жүректің жазылмас жарасы, мұны болды. Дана — халықта. Бейбітшілік өмірдің жүрегі еліміздің астанасы Москвада «Белгісіз солдаттың бейіті» атты ескерткіш ашылып, алау от мәңгі жанып тұратын болды. Оны «Мәңгі өшпес от» деп атады. Бұндай бейіттер үлкен қалалардың бәрінде бар. Адамдар осы бейіттің басына барып, жанып тұрған отқа тағзым етіп, белгісіз кеткен ерлерді естеріне түсіреді. Жанып тұрған от емес, майданда белгісіз кеткен ерлердің көздері жарқырап тұрғандай сезінеді. Бұл «Бақыт оты», «Жеңіс оты» деп өзінің туған-туысының бейітіне барғандай болды. Күннің ыстық-суығы, қарлы-жаңбырына қарамай демалыс мерекелерде ағыл-тегіл барып жатады. Марқұм сенің әкең де отырыңқырап қалған шағы. Ағаң Қалиасқар Москваға арнап жіберіп алған:

— Менің көзімнің тірісінде анау бауырынның бейітіне барып қайт. Мәскеуде жаңа бейіт ашты деп радиодан есіттім. Ертең өлгенде армансыз өлейін. Қалижанымның да зираты бар екен деп өтейін. Содан Москвадан келген Қалиасқар «Өшпес отты», белгісіз солдаттың бейітін жыр еткенде әкеннің қуанышы шексіз болды-ау. Бір жасарып қалды. Қуанғаны сонша, көз жасы алқымына тіреліп, булықтырып салды. Сәл ойланып ойын сабақтады.— Міне, ердің ерлігі өшпейді. Аты өлмейді. Қуанғанымнан көз жасыма не бола алмадым — деп әкең жиналғандарға қарап үкіметке, партияға шын жүректен алғыс айтты. Сенің әкең ғана емес, үй толы ауыл адамдарының жүрегіндегі жарасын бір сыздатып өтті. Ақ шашты әжелер мен аналар да басындағы орамалдарының ұшымен көздерінің жастарын құрғатып жатты...

Сен дүниеден мезгілсіз, жиырмаға жетпей қыршын жас кезінде өттің. Сталинград майданындағы ауыр ай-

қаста, жаумен бетпе-бет тұрып, табан тірескендердің бірі сен едің. Тағдырың қылыштың жүзінде тұрды. Қан ішкен дұшпанға болат қару алып қарсы тұрған сарбаздардың бірі едің. Сталинград майданында шайқастың. Япыр-ай, сол 1942 жылдың жазында Сталинградтың сардаласы адам қанына бір тойды-ау. Нағыз батырлықтың үлгісін көп ұлтты совет солдаттары әлемге жариялай білді. Ел үшін, жер үшін, дос үшін туған ерлік фельдмаршал Паулес бастаған гитлер армиясын бас көтертпес жеңіліске ұшыратты.

Міне Советтік ерлік! Міне, советтік салтанатты жеңіс. Сол жеңісте сенің де үлесің бар. Сен, Қалнақпар, өлген жоқсың! Ерлігің мәңгі жасай береді. Өзің өлсең де атың өлген жоқ. Ерлігің өшкен жоқ. Аналардың еңсесін басқан ауыр күндерде, ұйқысыз түндерде, бетін жұған шерлі көз жастары міне қуаныш жасына айналды. Бейбіт өмір айғағы болды. Ауыр азапты күндерден кейін бейбіт нұрындай, бақыт гүліндей жайнап тұрды.

Сен ойлап қалма, достым, соғыстан кейін өмір тыптыныш деп. Өзің ұстаған автоматты тот басқан шығар деп.

— Жок! Өскен өмір өнері мен мәдениетін де қатар жарыстыра берді. Айтпақшы, соғыстың кезінде, бізде «Катюша» деген алып қару болды. Ой, шіркін-ай, сен көре алмадың-ау. Автоматша атқанда оқтары аққан жұлдыздай бірімен-бірі жарысып көз ілестірмейді. Қуанар едің! Бұл бір бақытты минуттар ғой. Ауыр азаптан кейін алғаш аққан жұлдыздай жарық еткен. Сол минуттар талай солдаттардың әлі көз алдында, күні кешегідей ел есінде. Әлемге айғайлап менменсіген фашистердің сазайын тартқызды. Елге бақыт, жеңіс әкелді. Совет елі — бейбіт ел. Бейбітшілік — тірегі. Соғысты болдырмайды. Совет солдаты бейбіт өмірді қырағы күзетуде.

Америка Құрама Штаты бастаған жез тырнақ империализмнің басшылары жанталаса қаруланып бізге жұдырықтарын түйіп, азу тістерін ақситып отыр. Олардың

жұдырықтарынан кім қорқады. Совет солдаттарының жұдырығына тепе-тең келе алмайтынын, олар әлі терең түсініп болған жоқ. Өткен Ұлы Отан соғысының сабағы саналарына ұяламапты. Шыда! Өмір кімді үйретпеген. Уақыт өтіп жатыр. Ол біздің Советтік уақыт! Талайды ауыздықтаған коммунистер уақыты. Достым Қалнақпар, сенің майданға жүрер алдындағы бейнең әлі көз алдымда: «Тау-ағашыма» менімен қоштаса келгеніңе қырық жылдан аса уақыт өтсе де, міне, күні кешегідей есімде. Торы атты шалқайма қорап салған тарантасқа жегіп келдің ғой. Қамыт тұрман да келісіп тұрды. Кербез то-рыға қалай жарасып тұр. Есінде болар, сонда мен»

Торыны таңға байлап мінген қандай,
Үкіні әсемдетіп жүрген қандай?
Сыртында қызды ауылдың ән шыркатып,
Сыбанып ақ білекті жүрген қандай?—

деп өлең айтқанмын. Сен сүйсінгеннен тістерінді жарқырата ақситып күлген бейнең міне, қазір жанарымда тұр. Сен өзгеше ақ жүрегінді ақтара күлуші едің. «Жауды жеңіп, аман-есен оралсақ, осылай ән саламыз»,— деп сен тілек айттың. Ақ тілек еді. Амал не, сен үшін оралмас арман болып қалды. Сен ел үшін ерлікпен жастана өлдің. Бұл дүниеден жан кешер алдындағы тынымсыз аққан жүрегіннің ыстық қаны киелі жер ананы былғамайын деп, фашистің аузына у болып құйылып жатты. Ел үшін белдескен ерлер қанға — қан, жанға — жан деп жауын жастана өледі. Совет солдаттарының — бақытты өлімі. Окопта отырып осы ашық хатты жазғанда, сен ақырғы жауынгерлік сәлемім деп ойламадың. Сол хат қырық жылдан астам сақталарын сен сезбедің-ау, достым!

Мен де көзіндей көріп сақтап келемін. Ұлым мен қызым ғана емес, немере-шөберелеріме ұлы ерліктің ескерткіші — деп тапсырамын. Ант етемін, сақтаймын!

Білесің ғой, сенің келгеніңе менің анам қандай қуанып еді. Әкем үйде жоқ еді. Жол жүріп кеткенде, қай-

мақ былғап, бауырсақ пісіріп, тәтті шәй бергені қайда. Ол кезде арақ ішіп, темекі тартуды біз білмейтін едік. Қазір дастарқан бісімілласы — рюмка толы арақтан басталады. Сөгіп жатқаным емес-ау, әдет болып кеткеніне өкінгенім ғой.

Санаулы уақытың болған соң сен қонбадың. Ел арасы — елу-алпыс километр шамасы ғой, асығып жүріп кеттің. Мен кер төбел байталға салт отырып, сені сонау қайың шоқтан асырып салдым ғой. «Сен әрі бармай-ақ қой, кеш болып кетті», деп мені қимасаң да, жалынып айтқан жылы тілегің әлі есімде. Сонда менің кеткім келмеді-ау. «Сен де қимай тұрдың ғой. Сен ат басын тежедің. «Қоштасайық» — дедің. Даусың дірілдеп шықты. Арбаның жетегіне байланған кер төбелдің тізгінін шырмалып қалғандай әзер шешкенім-ай. Сен де арбадан түстің. Қимай-қимай тұрып, көзімізге көзіміз түскенде құшақтаса кеттік. Балғын жас білектеріміз құшырлана жазылғысы келмей, қатты айқасқанбыз сонда. Көз жасымыз иығымызға тамшылап жатты. Екеуміз де тіл қатпадық. Тулаған жүрек лүпілі құлынның шапқанындай естілді. Сонда кер төбел де үлкен көздерін жаудыратып құлақтарын тіктейтіп, ұзағанша тырп етпей қарап тұрды-ау! Жылқы малы қандай ақылды. «Ер қанаты ат», «Ат — адам досы» деген осы ғой. Сыйлассақ сыйласады. Сырласаң — сырласады. Аттың тілі жоқ деме, жанары мен жаны сөйлейді. Кертөбелді жетектен шешіп алғанда, сен оның мандайынан сипадың ғой. Кертөбел саған сұлудай наздана қарады. Түсіне білді досым екенінді. Мен жалғыз қалғаным жоқ. Кертөбел екеуміз бірге налыдық. Мен сенен жалғыз айрылғаным жоқ. Кертөбел екеуміз бірге айырылғандай сезіндік. Сен ойға түсіп, қайың шоқтың қойнауына кіріп көзден таса болғанда, кертөбел екеуміз ауылға бет бұрдық. Бұл — екеуміздің ең соңғы қоштасуымыз еді-ау. Мен сол 1942 жылдың бесінші сентябрі күні он сегізге толған соң, майданға кетіп отырдым. Көкке таласқан қалың қарағайлы, ма-

мықтай жұмсақ көмбес ақ қарлы Карело — Фин жерінен бір-ақ шықтым. Он тоғыз күн, он тоғыз түн соғысқан Қайманов атындағы шекарашылар заставасында болдым... Ерліктің ерлігін көрсеткен чекистердің басында тұрдым. Майдандағы солдаттық өмірдің тұңғыш күндерін солармен бірге өткіздім. Ол бір заставаның көрсеткен ерлік ұясы — Өшпес аңыз. Қайманов бастаған Карел — Фин жеріндегі застава совет — шекарашыларының мақтанышы! Сен автоматшы болғанда, мен атқыш едім. Аласа ғана төбешік таулары бар Карел — Фин майданының қысы өзгеше қаһарлы болды. Түкірген түкірік түспейтін суық аязы болды. Жазда жерінің мыйы шығып жататын батпақ тізеден келеді, кейде батып кетесін. Несін тәптіштеп тере берейін. Соғыстың аты соғыс. Бейнет белден, қиындық қырдан асты. Төздік. Арпалысып алыса білдік. Адам бәріне көнеді. Төзеді. Содан 1944 жылдың май айында Смоленск түбіне шекарашылар тобына келдік. Август айының басында Смоленск қаласының түбінде ағаш арасына палатка құрдық, Фашистер Смоленск қаласының үстіне окты жанбырша себелеп тұрды. Расында да Смоленск қаласының ойраны шығып, майсыз ботқаға айналды. Тек қана сау қалған Смоленскийдің солтүстік батысындағы жаралы солдаттар жатқан госпиталь ғана еді. Айдан аса шекара қызметіне үйреніп, Минск, содан кейін атақты Брест қаласына келдік.

— Шекарашылар!

— Шекарашы! — деген айғайлар көше жанғырық тырды. Пай-пай, несін айтасың, бұл шексіз қуаныш еді. Бұл ел аңсаған бейбітшілік сапары болды. Біздің солдаттар Отанымыздың жерін жаудың қанды тұяғынан тегіс тазалаған шақ еді.

Фашистер Польша жерінде қансырап жатқан болатын. Мен Брест қаласынан алпыс екі километр жердегі Домачева қаласына тоқтағандардың сапында болдым.

Шекара, застава. Осы екі сөз біздің жер жүзін дүр

сілкіндіріп дүрліктіріп тұр. Жасыл фуражка киген шекарашыларын сағынған тұрғын халықтары өздерінің ұлдарындай, туыс бауырларындай құшақ жая қарсы алды. Қысқасы не керек, 1944 жылдың 12 август күні Москва уақытымен кешкі сағат сегізде, сонау 1941 жылдың 22 июнінің таң сәрісінде бұзылған Қара тейізден Балтық теңізіне дейінгі Советтік Социалистік республикалар Одағының шекарасы қайта қалпына келді. Қырағы шекарашылар өздерінің құрметті орнында, Отан күзетіне тұрды. Сол түні, 23 августа, түнгі сағат екіде мен де, застава бастығының алдында әскери ант беріп, шекара күзетіне шықтым. 9 май 1945 жылдың жеңіс күні осы батыс шекарада қарсы алдым. Содан застава бастығының орынбасары болып, сегіз жылға жуық ауыр солдат өмірін құрметпен өткіздім. Себебі бұл Отан алдындағы ананың ақ сүтін ақтағандай абыройлы борышым. Азаматтық міндетіміз ғой.

Дәуіріміз — техникалық прогресс дәуірі. Коммунист атағы жер жарып, әлемдегі талай бейбітшілік сүйген халықтар біздің сапқа тұрып жатыр. Бостандық үшін күресте Советтің алқызыл жалауы алға жол сілтеп тұр.

Совет елінің жеңісін көре алмаған империалистер мейлінше қаруланып, Америка Құрама Штаттары жер жүзіне үстемдік жүргізу үшін әскери қуатын бұрын-соңды болмаған дәрежеде өсіруде.

АҚШ-тың президенті Рейган адам түршігерлік болашақ соғысты жанталаса дайындап жатыр. Бірақ бейбіт өмір тілеген халық оны еркіне жібере қоймас! Қай ана баласын жанып тұрған өртке бастар! Қай әке қан төгісті қолдар! Қай сұлу сүйген жарынан айырылмақ!

Бәрінің айтатыны ұлы сөз:— Бейбітшілік! Бұл — жеңіс сөзі!

...Келер жазда анам өріске бие сауа кеткенде, қырдан ылдилай берген Роман ағаларды қуып жеттім,— деп бастады Аманжан сөзін.— Олар тұра қалды. Кертөбел тайымның тізгінін үйрек бас өрімінің басына байладым

да, тамағын қасып маңдайынан сипадым. Есейген соң ақылға салсам, жолаушылардан көз алмай тұрған жануарым, маған мойылқара көздерін мөлдіретіп, тамағын созып, тұмсығын көтеріп, бетіме-бетін тақады... құлынынан бірге өскен жануарым-ай, кетерімді сезіп тұр екен!.. Бетін ауылға бұрдым да, сауырынан алақаныммен қағып қалдым. Ауылға қарай күлте жалы желкілдеп шаба жөнелді. Мені арбаға көтеріп, орталарына балапан құстай қондыра қойды... Аттар желе жөнелді. Қара тарантастың доңғалақтары шаңды аспанға көтеріп, зымырап барады. Жер анам үйіріліп, қолын былғап қалып жатыр. Желі басындағы биелер қашықтай берді. Анашым да солардың арасында. Көзімді тас жұмдым. Жұлым-жұлым көйлегінің етегін жел көтеріп, анашым: Аман-жаным... Аманжаным, шыбыным деп қолын бұлғап тұрғандай...

Бірақ жыламадым. Жыласам тастап кетеме деп қорқамын... Терентей мен Степан менен үш-төрт жас үлкен де, ал Катя скеүміз түйдей тетелеспіз. Солардың арасына, бір туған мысықтың баласындай жылы ұяға кірдім де кеттім.

Ағайынды Исаковтар Петуховта былғары заводын ұстайды. Менің міндетім, ертемен екі шақырымдай шеттегі көлден ат суару, дүкен сыпыру. Қысы-жазы жазбайтын жауапты қызметім. Айтқызбай — қаз қалпында орындаймын. Есейіп ержетіп қалғанда, маған арнап жасаған қара тарантасқа қамыс құлақ, қаз мойын суреттей сұлу жирен қасқа атты жекті. Су жаңа қамыт-тұрман, шашақты шілія атқа жарасып тұр. Жетекке оң жақ құлағын сырғалап кесіп, мақпал қара биені ұрғашы құлынымен байлады. Қара бие құстай ұшқыр болғанын өзін білсең — көрдің ғой... Қызыл сиырды бұзауымен арбаның артына тіркеді. Төсек-орын, киім-кешек, азық-түлікке арба толы. Ақша да берді.

— А-ман! Оң бір жылғы еңбегің осы. Мамаңа сәлем айт. Кем санап қомсынбасын. Риза болсын. Сені екі

ағаң, қарындасың Катя бар,— деп Роман ағай менің сол жақ қолтығымнан қысып, қимай көз жасын мөлтілдетіп тұрған қызына қарады. Степан мен Терентейда қасымда еді. Семен ағаң апарып салады. Жолды, елді біледі,— деп сөзін бітіреді.

— Анаңа дұғай сәлем айт, А-ман-жан. Сонау жәшіктегі сыбағасы. Келер жазда біз барамыз,— деді апамдай болған Мария апай, екі бетімнен құшырлана сүйіп... Құшақтасып, қоштастық. Жас болсамда өзімді жігіт сезінемін.

Петухов станциясынан қош айтып, елге жүріп кеттік. Сол үйдің шаруа-жайлысы — Семен атай алда келеді.

...Мені көргенде шешемнің есі шығып кете жаздады. Өз көзіне өзі сенбеді. Егіліп кетті-ау!

Анашым қуанғаннан жүгіріп Шарманбайға барады да:

— Байеке бір тоқты беріңізші, А-манжанға сой-айын,— дейді аптығып.

— Жок... Бермейміз!— Бай тесіле қарайды.

— Бай-еке-ай, он сегіз жылғы еңбегім бар. Жалынамын!

— Ішкен-жегенің, киген-киімің — еңбегің,— деп жарықтық байекең тыйып тастады-ау,— деп анашым жүрегі елжіреп өкінетіп. Бірақ лағынет айтып, тілдеген емес. Ақыл несі — нағыз ана еді.

Сол Исаковтармен күні бүгінге дейін сыйласып тұрамыз. Тағдыр маған нағыз досты қазақтан емес, орыстан берді. Қырық жылдан асты, арамыздан қыл өтпейтін берік жанбыз.

Кеше кездескенде Катяның құшақ жая бауырына басып қолында тұрған ұлының хатын оқығандағы қуанышын айтсаңшы.

Ұлы хатында:

«Кешікпей келемін»— депті. Сосын Жүмекеңе бұрылып: сенің де Қалиақпарың әлі-ақ келіп қалар,— деп оны үміттендіріп жіберіпті.

Жұмағұл үлкен үмітпен үйіне оралды. Отағасысын елегізе күткен Рахила апай арбаның даусын естіп үйден шықты. Әдетінше кірпік қағып сәлемдесті.

— Аманжан сәлем айтты,— деді Жұмекең арбасынан түсе беріп. Тамағынды дайында, үйге кіргесін айтамын,— деп атын ағыта бастады.

Жұмекең сөзін жүйелеп бастады. Аманжанның Свердловқа барғанын, Катяның баласының хатын оқығанын айтады. Біздің Қалиақпар да келіп қалар,— дейді.

— Ал-лам жар болып, дәмін үйден татсын. Зұлым өмір бізді де қуанышына бөлесін,— деп ұлын сағынған Рахила көз жасына ие бола алмады... Домалап тізесіне түсіп жатты.

— Келіп қалар,— деді Жұмекең мардымсыз дауыспен, жылы реңін бұзбай.— Сен қазаныңды қара суға толтырып, ішіне екеуміз, екі бала төртеуімізге, Қалижан бесемізге сыбаға — бес бидай салда асып қой. (Бидайды санап жеген өмір болатын). Шошалаға ас. Тұрсын күтіп. Дәм тартар ұшқан ұясынан.

Рахила апай өмірі еріне қарсы шығып көрмеген. Үн қатпастан үйден шықты. Шоландағы қара қазанды тұз салып жуды да, от басындағы ошақты тұрғызып, қазанды қондырды.

— Біс-ім-іл-ла деп су құйды. Еселеп-іріктеп алған бес бидайды қазанға бірінен соң бірін сүнгітті. Қызыл бидай жүзіп барып қазан түбіне ұялады. Тұз салды. Мөлшерлеп дәмін келтіре салды.

— Қалижаным дәмді тамақты ұнатушы еді,— деп ұлын алыстағы жұлдыздай көз алдына елестетіп ана от тұтатты...

Құндер өтті. Айлар өтті. Жылдар жылжыды. Қара қазан асулы... Майданға кеткен сарбазды күтіп тұрды...

Бес жыл күтті. Сегіз, тоғыз жыл... Ұлы жеңістің он жылдық мерекесі өтті.

Ерте тұрып Жұмекең қазан құйрық қара қойды малға қоспады. Ұлы Қалиасқарды шақырып алып:— Әкел

ана қара қойды! Ұлы той күні есіңе ал туысыңды. Елді шақырып, көз көргендердің басын қос. Бауырыңды естеріне алсын. Өлген өлседе, көрген — өлмесін.

Қырық жылдан асты. Қара қазан оттан түскен жоқ. Жеңіс күні арнасы тола қайнап, сарбаз сыбағасын еліне жеткізеді... Бұл үйде — әке өсиеті ардақты. Сарбаз ерлігі — құрметті.

Құрметті оқушы! Қан майданның төсінде хабарсыз өлген солдатқа қырық жыл өткен соң хат жазды деп сөге көрмеңіз. Самай шашым буырыл тартып, өмір шыңынан төмен қарай сатылаған сайын балалық шақ, оқушылық өмір жиі-жиі есіме түседі. Оқушы кездегі достым Қалиақпар ойымнан бір кетпейді. Қатты сағындым. Шіркін-ай, тірі болса іздеп барар едім, өткен-кеткенді еске алып, қандай сырласар едім деп аңсаймын. Дала почтасынан жазған алақандай қағаздағы ашық хатын оқып көңілді суытам. «Елі үшін, Отаны үшін құрбан болды. Көппен көрген ұлы той»— деген ардақты әкесі Жүмекеңнің сөзі есіме түседі. Ердің өзі өлсе де, ісі өлмейді ғой. Бұл хатты кешегі соғыста болғандар оқысын. Ұлдарым мен қыздарым оқып әке жолын білсін. Немерелерім оқысын. Отан күзетіндегі солдат оқысын. Бейбіт еңбектегі жас талап, жігіт-қыздар оқысын.

Теңіздің ар жағындағы жау — алыс жау емес. Қас қаққан жерде! Сақ болайық! Қырағының қырағысы бол, бауырларым! Бұл ақ шашты ардагер ағаларыңның жүрек жарды ақ сөзі деп еске ала көріңіздер.

МАЗМҰНЫ

ПОВЕСТЬ

Бұғалық	. . . . .	6
---------	-----------	---

ӘҢГІМЕЛЕР

Айкенже апай	. . . . .	176
Ақтілек	. . . . .	185
Оқоптан жазған хат	. . . . .	205

Косшигулов Мортай

ПРОБУЖДЕНИЕ СОВЕСТИ

Повесть, рассказы

(На казахском языке)

Редактор Р. Ниязбеков
Художник Ш. Байкенов
Художественный редактор М. Есергеева
Технический редактор Б. Қарибаева
Корректор З. Тулетгеева

ИБ № 4183

Теруге 11.05.88 жіберілді. Басуға 26.10.88 қол қойылды. УГ 28098. Қалпы 70×108^{1/2}. № 1 баспа қағаз. Қаріп түрі «Әдеби» Шығынқы басылыс. Шартты баспа табағы 9.60. Шартты бояу көлемі 9.88. Есепті баспа табағы 9.99. Тиражы 30 000 дана. Заказ 2670. Бағасы 65 т.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитеттің Халықтар достығы орденді «Жазушы» баспасы, 480124, Алматы қаласы, Абай проспектісі 143-үй.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі мемлекеттік комитеттің «КІТАП» полиграфиялық кәсіпорындары өндірістік бірлестігінің Кітап фабрикасы 480124, Алматы қаласы, Гагарин проспектісі, 93-үй.

Қосшығұлов Мөртай.

Қ 67 Бұғалық: Повесть және әңгімелер. — Алматы: Жазушы, 1989, 224 бет, портр.

Ұзақ жылдар заң орнында қызмет істеген жазушы Мөртай Қосшығұловтың «Бұғалық» повесінде еңбексіз табыс тауып, оңай олжаға кенелмек болған арамтамақ жанардың сергелден өмірі сипатталған. Ал әңгімелерінде туысқан чех халқының соғыс жылдарындағы ерлік жолдары, совет жауынгерлерінің күрескер бейнесі және қазіргі кезеңнің тіршілік-тынысы бейнеленген.

Кітап қызылықты, жеңіл оқылады.

К $\frac{4702230200-036}{402(05)-89}$ 39—88

ББК 84 Қаз 7—44